

DUNAMENTI MULT

Írta: BANYAI LÁSZLÓ

Népek kohója

A Duna folyamát két oldalról övező térségek történelem előtti korok óta népek, kulturák találkozási pontjai. Az áthaladó néparamlatok maradványait új vándornépek szívják fel s a megtelepedők állandó harcban védekeznek a betörések ellen.

Mikor a római birodalom trák földre tolja fel balkáni védelmi vonalait, a hódító légiók s a latin lakosság telepei rajtukütő északi törzsekkel találják magukat szemben s nemsokára vissza is vonulnak előlük. E vándor törzseket Ázsiából nyugatra törő népek szorítják ki, amelyek már két szervezett hatalom, nyugat felé a frank-római birodalom, dél felé a bizánci császárság bástyáin törnek meg. A frank-római, később német-római birodalom ezentúl szüntelenül nyújtja uralmi csápjait a Dunavölgyében hazát kereső népek felé, míg a bizánci császárság beéri egyházi hatással és diplomáciai sikerekkel.

A bizánci Ciril és Metód szerzetesek térítő útjukban a szívesen délfelé húzódó szláv népek közt, nem görög, hanem szláv ábécét és szláv ritust vezetnek be s így elősegítik a népek függetlenedését a latin ritusu bajor püspökség birodalmi befolyásától. A keletről jövő honfoglaló magyarok a latin kereszténységet veszik fel ugyan, de erős népi szervezettségük és öntudatuk sikeresen áll ellent a német-római birodalom beolvasztó törekvéseinek.

A Dunavölgye a legfontosabb láncszem Nyugat és Közel-Kelet között. Azok a népek, amelyek a Dunavölgyét birtokolják, az összes áthaladó katonai és kereskedelmi utak ütköző pontjában állnak s vállvetve kell, hogy gátat vessenek a Duna-völgyét zsákmányterületnek tekintő idegen törekvéseknek.

Az északról jövő szláv, délről jövő román s a közéjük összekötő kapcsolatként ékelődő keleti magyar nép egymást kiegyensúlyozva él ezentúl az államszervező magyarok közép-dunai országában s a vele határos, változó keretű fejedelemségekben. Közösön gyürik le a keletről betörő nomádokat, szenvedik át és élük túl a tatár, török inváziót és állják a német hatalom katonai nyomását. Ha kötik is egymást fejlődésükben, végzetes sullyal egyik sem nehezedik a másikra, s a Dunavölgye ezer éves tűzkeresztségen át is alig változik népi összetételében.

Kelet és Nyugat

A magyar fejedelmek mikor intézményesen birtokot adományoznak a külföldi lovagoknak, katonatartás fejében, a saját központi hatalmuk erejét növelik a törzsek szabad közösségeivel s a más fajú népek társadalmi egységeivel szemben. Ez a Dunavölgyébe ültetett oligarchia a nyugati hatalmi kapcsolatokra támaszkodó önkényuralmat alapozza meg s az ittélő népek tömegeit juttatja szolgasorsba.

Ezzel szemben a beszürodő nyugati telepes rajok, amelyek vadon területek irtásához és megműveléséhez fognak, vagy virágzó iparos-kereskedő községeket alapítanak, a gazdasági erők fejlődését gyorsítják

meg s az itt élő népeket állandó összeköttetésben tartják a nyugati keresztény műveltség gócpontjaival.

Nyugat felől így váltakoznak az emberi haladás termékeny hatásai s a szorongató hatalmi törekvések. Érthető, ha Nyugat politikai koncepciója a magyarság történetében igen sokszor intézményes elnyomásának képét tükrözi vissza. Közösségi szervezete keleti eredetű, s Koppány pogány lázadásában is a törzsi szabadságjogok védelme a hajtóerő. Még a garázda török-hódoltság is kötetlenséget, a népi élet számos megnyilvánulásában szabadságot hagyó uralmát, Erdély törökbarát függetlenségi politikája pedig a nemzeti művelődésre sokáig egyedüli mentsvárat jelent a Habsburgok tudatos, fejlett gyarmatosításával szemben.

Nemzeti erők és összefogás

A néppel kényük-kedvükre eljáró főrendek s a mind súlyosabb adózást igénylő királyi központi hatalom kettős nyomása véd és dacszöveget vált ki a dunamenti népek egyetlen parasztsorba került jobbágy és kurtanemes tömegeiben. Míg a kiskirályok versengése igen sokszor testvérharcra vezet ugyanazon nép fiai közt is, addig lenn a népben, a közös elnyomatásban, a közös viszontagságban teljes az összetartás a külön nyelv és külön szokások ellenére is. Felfelé, a nemzetiségre való tekintet nélkül odahajolnak, ahol jobb bánásmódot várnak, s ha felszabadulásuk reménye megcsillan egyik-másik szomszéd dunavölgyi fejedelem ellenszegülése nyomán, készségesen állnak seregébe. Ha pedig soraikból Dózsa Györgyök emlékednek ki, az itt élő népek minden elnyomott fia tömörül köréjük.

Ugyanakkor mégis a társadalmi vagy vallási jellegű parasztfölkelések egyben az anyanyelvnek és népi sajátságoknak térhódítását is jelentik a közéletben. A nemzeti tömegek, a nemzeti demokráciák egymásra találó megmozdulásai ezek a középkori főpapi kiváltságokkal összefonódó oligarchikus érdekek ellen. Emberibb életformákért harcolnak, az anyagi és szellemi javak emberibb elosztásáért. A XV. században Csehországban, Erdélyben és Moldovában a nép nyelvére, az anyanyelvre fordított huszita bibliák igéi egyenlő emberi mivoltuk igazolására szolgálnak rabtartóikkal szemben.

A közös népi fölkelésekben nyiladozó sorstudatot az állandó hadiállapot érleli tovább a török hódítóval szemben. A felvidéki és dunántúli végvárak magyar-szláv seregeiben teljes az egyetértés és nyelvi demokrácia. A felvidéki vármegyék korabeli kiadványai vegyesen magyar, latin, német és tót nyelvűek s Zrínyi Miklós költeményét egyszerre magyarul és horvátul zengik ugyanazon törökverő hősök dicsőségére.

Habsburg-uralom, a nagynémet törekvések utverője

A német hódítással szemben nemsokára szívesebben kellett megvívni az önvédelmi harcot, mint a török árral. A német-római császárság örökére pályázó Habsburg-ház rájött, hogy csak azokat a német tartományokat keritheti hatalmába, amelyekben a német hűbéri nemesség leigázott, vagy leigázásra kiszemelt dunavölgyi népekkel állott szemben. Magyarországra is úgy igyekezett beékelődni, hogy a törökök kiűzéséhez nyújtott segédkezet.

Már a „török áfium“ ellen harcoló Zrínyi Miklós megmondta élete vége felé, hogy ha a törököt nem sajátmagunknak, hanem a németeknek sikerülne kiűzniük, akkor „jobban felfuvalkodván éppen eltaposnák nemzetünket.“

Az udvarban az eredményes birodalmi védvonal szempontjából német főnemesség és kiváltságos német parasztok telepítésére gondolnak, a katolikus egyházra gyakorolt befolyáson kívül s Miksa fővezére, Schwendi Lázár — Szekfű Gyula szerint — „a magyarság hátraszorításában, sőt kiirtásában a német kultúra terjedésének feltételét látja.“ A velencei követek így jellemzik a korabeli osztráknémet felfogást Magyarországról: „jobb, ha az egész ország sivatag lesz, elpusztult terület Németország és a törökök között..“

Örökös tartománynak tekintik Magyarországot, sőt Zrinyi tanúsága szerint „az mi kegyelmes császáruk csak pro forma kérdez tanácsot tőlünk és immár mindent elvégzett akkor az német tanács, mikor az magyar urakat hívják..“ Khlesl kardinális, III. Mátyás titkos tanácsának elnöke szemében minden rendi mozgalom — rebellió, még akkor is, ha a rendi jogok megtartására maga az uralkodó tett volna ígéretet. A rebelliót pedig, szerinte, fegyverrel kell leverni. (Szekfű.)

Semmiféle kimagyarázkodás nem veheti el a népi igazságszolgáltatás életét:

*Ez az istentelen német annyi kárt tött már,
Hozzá képest hogy mit sem tött török sem tatár.*

„Hazáért és szabadságért!“

A magyar nép sebe többé-kevésbé minden Habsburg-jogar alá került nép sebe volt. A törökök kiűzése után a Dunavölgyében végláthatatlan nagybirtokok terpeszkednek szét, intézményesen feküdvé rá az eddig itt is, ott is egér utat nyerő szegénységre. Ilyen körülmények közt, mikor valamelyik magyar főúr, vagy erdélyi fejedelem a közrendek élén felemeli a függetlenség újra meg újra letiport zászlaját, a hire is elég, hogy köröskörül nyomban felgyuljanak a lángok. Az ismétlődő fölkelések maguk köre tömörítik a korszak összes üldözött elemeit: a szabadságjogaikból ismételtlen kiforgatott székelységet meg városi közösségeket, a földjeikről elkergetett kisnemeseket, a végletekig sanyargatott jobbágyságot s az erőszakos térítéseknek kitett protestáns magyarokat, óhitű románokat, meg szlávokat. Joggal írta Jancsó Benedek, hogy „a híres Rákóczi nóta nemcsak a magyar lovas-kuruc kürtjéből hangozott fel a nemzeti diadal éneke gyanánt, de a román pásztor havasi kürtje is lezugta a völgyekbe, mint az üldözött vallás és szabadság harci dalát“.

Thököly Imre seregében külön szlovák gyalogegységek működnek, a Kárpátokon átkelő Rákóczit ruthén jobbágyok fogadják s erdélyi csapatvezérei közül is legtovább a román Balika és Pintye Gligor tart ki mellette.

A függetlenségét védő magyarság viszont előljár a fejlődő öntudatu nemzetiségek anyanyelvű művelődésének elősegítésében. A református Erdély kihozza az első román nyelvű egyházi nyomtatványokat s a katolikus Felvidék a pozsonyi gimnáziumban magyar, német és szlovák nyelvű oktatásról gondoskodik. A „hazáért és szabadságért“ harcoló csapatok szellemére pedig jellemző, hogy Rákóczy György munkácsi kapitánya 1622-i szabályrendeletében természetesnek tartja, hogy szavait a német, magyar, orosz és cigány nemzethez intézze, mert hiszen mind ezen népek fiai ott laknak az ő keze alatt. Kuruc mindenki, aki az önkényuralom ellen fordul s labanc, aki támogatja azt. A török nyomás csak a vele szemben álló hadakban tudta egyesíteni a dunavölgyi népek fiait, a német azonban érzelmi közösségbe forrasztja mindannyiukat, amely, akárcsak a nemzeti közösség érzése, külön névre talált.

Nem szegénylegények nekikeseredése, hanem az itt élő népek élet-
ösztone szólal meg a kuruc dalban:

*Verjük által az labancot a másvilágra, —
Ugy ad Isten békességet édes hazánkra.*

„Oszd meg és urald!”

*Az nagy uraknak mézes szókat hány,
S hozzá hódolnak, mint bódult zsákmány...*

mondja ugyanez a dal s valóban a fölkelések kudarca jórészt azon a
vonzerőn mulott, amit az udvar rang és birtokadományozó politikája
gyakorolt a főrendekre, akiknek jobbágyait Rákóczi hadba szólította s
azoknak pártjára kelt.

Miután így társadalmilag megosztotta a rebellis népeket, az ön-
kényuralom a különböző nemzetiségeket egymás ellen játszotta ki. A
Habsburgok jelmondata: „Divide et impera!” „Oszd meg és urald!” fej-
lettebb változata a szent Istvánnak tulajdonított mondásnak: „regnum
unius linguae imbecile ac debile est”, — amelyben már az első dunavöl-
gyi királyság a többnyelvűséget szabja előfeltételül az erőskezü hata-
lomnak.

Hiteles vagy nem, de jellemzőnek mindenestre jellemző, amit egyes
történészek szerint III. Ferenc császár mondott a francia követnek: „Az
én népeim idegenek egymáshoz és így van ez legjobban. Nem kapják
meg ugyanazt a betegséget ugyanabban az időben. Franciaországban, ha
jön a láz, egyszerre fogja el önöket. Én a magyarokat (a magyar ka-
tonákat) Olaszországba, az olaszokat Magyarországra teszem. Mind-
egyik a saját szomszédjára vigyáz. Az egyik nem érti meg a másikat és
az egyik gyűlöli a másikat. Ellenszenvükből rend születik s a kölcsönös
gyűlöletükből az általános béke.”

A kamarilla gondoskodik arról, hogy a nemzetiségeket önmagukban
is megoszlassa. A vallási unió a rutének, románok, szerbek között ezt a
tervet szolgálta. A görög-katolikus Petru Maior, aki ugyancsak érté-
kelte az unió közvetett kulturális hatását, közvetlen politikai szempont-
ból „idegen fortélynak” nevezi azt.

A jobbágytömegű nemzetiségek társadalmi forrongását az udvar
a magyar rendi mozgalom ellen használta ki, hogy azután követeléseik
előtt könnyörtelenül hátat fordítson.

Iorga Miklós szerint: „Amikor arról volt szó, hogy Ioan Inocențiu
Micu-Klein, a nagy román püspök a kiváltságosak ellen harcoljon, ak-
kor az osztrákok támogatták, amikor pedig arról volt szó, hogy a ro-
mánokat Erdély alkotmányos tényezőjének ismerjék el, akkor hideg ke-
gyetlenséggel utasították vissza a szerencsétlen püspök kérését...”
(*Contra dușmăniei dintre nații Români și Unguri*, 1932.)

Ezeréves hagyomány sorsa

A nemzetiségi színezetű összetütközések eddig mindannyiszor osz-
tály és vallási ellentéteket takartak. Közvetlenül 1848 előtt azonban a
császárihoz társult, pánszlávizmust szító cári kamarilla, s az öntudato-
sodó nemzetiségekkel szemben rideg magyar főrendek kölcsönösen elér-
ték, hogy a nemzetiségek kezdetbeli lelkesedése a jobbágyság eltörlé-
sért s a magyar reformeszméért, magyarelles mozgalommá torzul-
jon.

A magyarság nemzeti függetlenségi harcában a demokrácia közép-
és keleteurópai sorsa vívódott, de a magyar szabadságharc 1848-ban

már nem tudta maga köré tömöríteni az itt élő elnyomott népeket, s így nem is tudott megküzdeni a reakció két oldalról támadó seregével. Sorozatos győzelmek után jön a fegyverletétel s vele együtt a minden itt élő népre egyformán súlyosodó németesítő önkényuralom.

1848 nagy tanulsága a „népkisebbségi“ politikára nézve, hogy ahol nincs demokrácia, ott hiába keres nemzeti szabadságot, a „többségi“ politikára nézve pedig, hogy a nemzetiségeknek megadott szabadság nélkül a saját demokráciája sem állhat meg a lábán.

1848 két oldalról elkövetett mulasztásai mai napig kihatnak a dunavölgyi népek egyensúlyára és biztonságára. Kelet nomádjai tanyát vertek, s a cári hatalmi politika helyét is társadalmi felvirágzásukon munkálkodó népek békés közössége vette át, de nyugaton a zsákmányra leső nagynémet imperiálizmus megosztó praktikája fenyegetőbb, mint bármikor, a dunavölgyi uralmi körök ma is kegyében járnak s az ezeréves dunavölgyi békehágyomány lenn a tömegekben virraszt.

BÚCSULEVÉL KORÁN ELKÖLTÖZÖTT BARÁT UTÁN

Irta: SZENTIMREI JENŐ

Ez a vers a szép tehetségű, fiatalon elhunyt Dsida Jenő halála alkalmából íródott. Szerzője a fájdalom és gyász hangulatában nem akarta közrebocsátani. A Korunk szerkesztősége azonban, hónapokkal a gyászcsésze után, mint a kegyelet egyik méltó, bár nem feltétlenül magasztaló hangját nem látja céltalannak megszólaltatni. A vers művészi és emberi igazsága a közlésnek minden más indokolását fölöslegessé teszi. (Szerk.)

*Kedves fiam, Jenőke, kit a szárnyas,
Mitoszbeli mén elragadt s repít,
Már ott bolyongsz az alvilági, árnyas
Folyópart rétjén, mialatt mi itt
Vonszoljuk létünk, míg sorsunk megágyaz
S követjük lágy, súlytalan lépteid:
Hogy megnyílt sírod mellett nem lehettem,
E gyarló rigmus gyászoljon helyettem.*

*Mások, akik siratni szebben tudnak,
Elzokogták, ki voltál és ki vagy.
Szobrot emeltek néked és maguknak
Szavakból, mert a gyász szavakban nagy.
A szép szavak nem is mindig hazudnak,
De egyikük se mondta: „jaj, maradj!
Még annyi rim vár leírni való!“
Mert verseny-társ-költő csak halva jó.*

*Ezért nem búcsúztattalak én, Jenőke.
Bíráló voltam, az is maradok.*

Lírámát e lírátlan kor megölte,
 S kinék lova nincs, baktasson gyalog.
 Miből még adhatnék: erkölcsi tőke,
 Nem érték ugy-e? Legfeljebb, ha jog
 Éhenhalásra, hulló tengődésre,
 De aprópénzre én nem váltom mégse.

Emlékszem rád, a szőke kisfiúra,
 Ki balkezét szívére nyomva verselt.
 Kin nem fogott szülői gond, se kúra,
 Ki örömet, bort, lányasszonyt keveslett,
 Uj mámort hajszolt uj s uj dalra gyúlva
 S mert hivatalos költőkben kereslet
 Mindig nagyobb volt mintsem a kínálat:
 Odaparancsolt valk dicsőségvágyad.

Elek apótól, ki dajkált, tanított,
 Kanyargós út vezet, fiam, odáig,
 Hol Téged a lidércfény megvakított,
 hogy elszürkülj, (mert elszürkültél ám így.)
 Ne hidd, hogy itt, sirod felett nagyitok:
 Költő, ha mást kiszolgál, nem világít,
 Mert szolgálni és kiszolgálni kettő
 S költőt szolgálni küldte a Teremtő.

Most aztán sírodnál felzeng a kardal,
 — Költőnek még legjobb meghalni, hidd el —
 Ám idején, ha számot vetsz magaddal
 S az elibéd tolt borra rászólsz: vidd el,
 Vidd innen sátán, én e szolgálhaddal
 Nem kvaterkázom! S égő könnyeiddel
 Egymagad is maradsz az asztal sarkán:
 Igaz szó ez lett vón egy költő ajkán.

Lakájok közt elpusztulni lakájul
 Annak, ki félistennek született,
 Ily sorsba még ép szív is belefájdul,
 Hát a halódó, mely alig ketyeg!
 Örülj Jenő, hogy most eged kitárul
 S vándortarisznyád vállraveheted:
 Tisztább a rim ott, salaktalan tiszta.
 Ki odament, még sohse vágyott vissza.

Nem elkésett harag beszél belőlem,
 De mert szerettelek, sajnáltalak.
 Elbotlottál incselgő utvesztőkben,
 Hová becsaltak címek és szavak.
 Színes tollú madárkát látni törben,

*Amint vergődik, míg szive szakad,
Ő fáj nagyon. S nem volt erőm, hatalmam,
Hogy visszarántsam, bármiként akarjam.*

*Köszöntsд nevemben jó Elek apót.
Hogy fog örülni, hogy megtértél Hozzá!
Mondd el neki, hogy szobrot nem kapott,
De él Műve, még rozsdá nem fért hozzá.
Itt bár a tenger habra hány habot,
Azért még páram nem váltunk kalózzá,
Hirdetjük eljöttét Jónak, Igaznak,
Míg vak erők fejünknek irgalmaznak.*

*Ami Belőled itt maradt közöttünk,
Karcosból sűrű, édes borra érik.
Nem is fut el sok esztendő fölöttünk
S kristálypalackban, drága pénzen mérik,
(Kufárok persze). Ám mi tógát öltünk,
Ha ajkunkhoz emeljük. Kik dicsérik
A más borát, hátmögött kinevetnek,
De kik majd némán szürcsölik: szeretnek.*

CSEHEK ÉS MAGYAROK

Irta: CZUCZOR LÁSZLÓ

A két középeurópai nép történelmi és szellemi fejlődésének a párhuzamosságára többen rámutattak már. Csak a legsikerültebb kísérleteket említem: *Sárkány* Oszkár, *Németh* László, *Szvatkó* Pál és főleg *Sas* Andor alapos tanulmányait. Az én munkám csupán kiegészíteni akarja a már kifejtett szempontokat: nem a multat, hanem a jelent vizsgálja. Az akarja megállapítani, hogy ma milyen közös vagy eltérő vonások vannak a két rokonmultú nemzet életében. A feladat nehéz, mert hiányzik a távlat és hiányzanak a dokumentummá kristályosodott adalékok. Ezért a módszer, melyet választottam, nem lehetett tudományos; megkíséreltem hát, hogy egy Prágába vetődött kisebbségi nemzedék tapasztalatain át mutassam meg a cseh életet. Mai magyarok találkoznak mai csehekkel; hogyan és milyeneknek látják egymást? Nem tudományos ez a módszer, de feltétlenül megbízható: sok száz fiatal magyar értelmiségi közös tapasztalatait összegezi. „Ha valahol pedig vétek volna benne, azt ne én vétkömnek, hanem az kiktől értéköztem, tulajdonítsatok és kérlek titöket, énnéköm megbocsássatok.“ (Tinodi.)

Tudom, hogy a gondolatok, melyek e tapasztalatok során felmerültek bennünk, sokaknak idegenek lesznek: nemzetünk szellemi egységének a megbontását fogják bennük látni. Ez azonban nem változtat a tényen: ezek a gondolatok élnek bennünk és nem tudunk szabadulni tőlük. Lehet, hogy még e szerényigényű irásért is megfeddnek majd, pedig csak közölni akarja a lehető legőszintebben, hogy ime, hogyan gondolkozik népe sorsáról egy meggyötört, de rajongóan hűségese nemzedék.

1.

1930-ban, amikor Prágába kerültem, a magyar diákmozgalom hősi korszakát élte. Viták viharzottak, elvek izzottak, elszánások értek. A mi csoportunk, a *Sarló*, kezdettől fogva élesen harcolt az illuzionizmus ellen és fanatikusan alakította a valóság ismeretén nyugvó, reális magyarság-szemléletet. Szocialistáknak vallottuk magunkat, de szocializmusunk értelme az volt, hogy teljes magyarizációt kapjunk a magyar sorskérdésre és hogy helyes megoldását lássuk a középeurópai kuszált helyzetnek. Nem voltunk dogmatikusok, realisták voltunk: nem elvek-ből, de konkrét helyzetekből indultunk ki.

Igy csakhamar kialakult bizonyos érintkezési felület a csehek és mi közöttünk. A csehek közül főleg azok felé közeledtünk, akik szintén vallották a mi politikai alapelvünket: hogy a germán terjeszkedés ellen egy frontba kell tömörülnünk szlávoknak, románoknak és magyaroknak. Ám a cseheknél is csak kis csoport hirdette ezt akkor; magános írók, megtagadott tudósok, néhány diák. Róluk beszélek még. Az egyetemi kollegáink nagy többsége azonban közömbösen vagy néma ellenségeskedéssel nézett ránk. A cseh diákság élete lényegileg más, mint a magyaré és más, mint az is, melyet Párizsban ismertünk meg. Ők politikailag vannak szervezve és a kimondott akadémiai egyesületeik is teljesen politikai jellegűek. A politika szót itt a legközönségesebb értelmében — pártpolitikai értelemben — használom. A fakultásokon pártküzdelmek folynak, politikai jelszavakkal agitálnak. Ismereteik vannak (talán szolidabbak, mint nekünk), tudásuk alig. Mint terhet cipelek ismereteiket, nem váltak husukká és vérükké; nincs bennük semmi megszállottság. Egy nagy korszak és egy óriási nemzedék boldog örökösei, suta epigonjai. Politikai függőségüket mindig mély megvetéssel néztük, mi, kik aggódó gondossággal őriztük teljes függetlenségünket. Nem is tudtunk közéjük olvadni soha. Naplómban a következő följegyzést találok ebből az időből: „Különös, hogy ki itt áll mellettem az egyetemi folyosón vagy beszél velem, másképp fogalmazza meg mondanivalóit, más uton és más módon fordul meg agyában a gondolat. Hirtelen rádőbbenek, hogy idegenek vagyunk, lényegileg mások. Ő cseh, én magyar vagyok; ez minden különbség köztünk. Közös a sorsunk, együtt küzdünk, néha versengve, máskor vállatva: bajtársak vagyunk. Miért érzem hát mégis, hogy fal húzódik közöttünk: látjuk egymást, értjük egymást, de nem bizunk egymásba és nem oldódunk fel egymás mellett. A közös sorsban is idegenek maradunk. Más ideálok heviteneik, más gondok gyötörnek.“

Viszont a sok között akadtak, akikkel hosszan és komolyan vitáztunk. A legjobban az fájt, hogy mennyire nem ismerjük egymást, hogy előítéletek torzítják el látásunkat. Élünk egymás mellett, de kevesebbet tud egyikünk a másikról, mint a norvégekről vagy mint a Kongónégerekről. „Megismerni egymást“ — ez volt a jelszó; megismerni őket, hogy megismerhessük önmagunkat is — ez volt a szándék. De ha szervezeti formát akartunk adni e célkitűzésnek, a politikai pártok elgáncsolták.

Örüljünk-e neki vagy bánkódjunk-e fölötte, hogy az idők között aránylag több megértést találtunk? Ez még a masaryki nemzedék, a realisták nagy nemzedéke, kik keményen és merészen küzdöttek a feleletesség, a műveletlenség és a nemzeti önáltatás ellen. Ők megértettek bennünket. Viharos ifjuságukat látták újraéledni a mi törekvéseinkben. *Salda* ezt írta egyik levelében: „Nem kételkedem a felől, hogy igazságos ügyért harcolnak s kedves volna nekem, ha időnként értesitené-

nek engem, hogyan áll ügyük.“ Egyetemi tanítóink közt több ilyen megértést és példát mutató egyéniséget találtunk, főleg a filozófiai fakultáson. Csak hármat említek itten, ezeknek a neve azonban mindig hozzá fog tartozni Középeurópa történetéhez. *Salda*, *Rádl* és *Nejedly* voltak ránk legnagyobb hatással. *Salda* Európa legképzettebb irodalomkritikusa és legcsiszoltabb esszéirója volt. Szintetikus lélek, ki rendszerben látott minden részletet. Gondolkodó, ki nem ismert megalkuvást, meghátrálást, kitérést. Lényeget néző intellektus, ki nemcsak kommentálójá akart lenni a szellemi fejlődésnek, hanem irányítója is, nagy alkotó egyéniség. A művészetet úgy fogta fel, mint a teljes élet kifejeződését; s az irodalmi alkotástól is azt a maximális teljesítményt várta, hogy megvillantssa az egész valóságot, nemcsak azt, mit szemmel láthatók, kezemmel tapinthatók, de azt is, mit érzékeink nem érnek el, amit létünk lényegében csak a művész teremtő képzelete sejt meg néha. Amikor tehát az irodalmat kritizálja, a teljes életet értékeli, mérlegeli, itéli meg és itéli el. Puritán ember, majdnem aszkéta, ki soha nem hajászta a sikert vagy az elismerést és soha nem törődött az önadminisztrálással. Humanista, de nem mozgott szellemi légüres térben. Tiszta célok megvalósításáért küzdött, viszont nagyon reális eszközöket is felhasználhatónak ítelt. Erős étosz irányította a gondolkodásában és cselekvésében is. Hű és következetes önmagához és mindig megőrizte teljes függetlenségét és aggályos igazságkeresését. S éppen ez a szabadságra-törekvés az, miben példa és iránymutatás volt a mi számunkra is. S ezért is közel éreztük őt magunkhoz, mivel kíváncsian érdeklődött magyar kérdések iránt és sajnálta, hogy nem ismeri nyelvünket. Egyszer azt mondotta: „Miert nem harcolnak ki maguknak a magyarok törvényben biztosított jogait?“

A másik nagy barátunk *Emánuel Rádl* volt, ki természettudósból lett filozófussá és filozófusból politikussá. Az ő szemeiben láttuk először lobogni a zsenialitás lángját, a megszállottság fényét. Soha nem ismertünk még embert, ki annyi erkölcsi felelősségérzettel küzdött volna minden jogtalanság ellen, mint *Rádl* s különösen a nagyon kényes nemzetiségi vonatkozásokban. Következétesen keresztény gondolkodása utat nyitott neki olyan kérdések felé is, amikről egvébkként „non est disputandum.“ Harcos keresztény ő, ki keményen ítél nemzetéről, de nem kimél bennünket sem; mi őt báránybőrbe bújít farkasnak nevezük, mert nem tudtuk, nem imperialista hátsó szándékok irányítják-e őt felénk. Ma már azt hiszem — tévedtünk. *Rádl* jószándékú demokrata, *Masaryk* leghűbb elméleti tanítványa, kit keresztény humanizmusa ösztökélt a nemzetiségi kérdéssel való foglalkozásra.

Zdenek Nejedly, a híres baloldali professzor szintén mellettünk állt. Lázadó és rajongó gondolkodó, kit bánt a mai csehszlovák élet sivársága és teljesebb, tökéletesebb megoldások után vágyik. Fanatizmusával lenyűgözött. Igazságérzetével, mely természetesen ismerte el a mi jogainkat és a maga módján küzdött is értük, lelkesedést váltott ki bennünk. Óriási tudása, önálló történelmi módszere, a részletekben lényeget látó tekintete imponált nekünk és erősen hatott azokra, kik környezetéhez tartoztunk és szellemtörténettel foglalkoztunk.

Salda, *Rádl*, *Nejedly* — ez a három nagy tudós volt egyetemi életünk erős hatású élménye és középeurópai programunk támogatója. Az egyetemen kívül szintén a realisták nemzedéke és utódai pártfogoltak: *Csapek*, *Peroutka*, *Sobota* és az *YMCA-kör*. A cseh élet jelenségei közül tehát először a realizmussal ismerkedtünk meg. Mi volt ez? *Masaryk*ék nagy szellemi mozgalma a múlt század utolsó két évtizedében a cseh

közélet megtisztításáért, a romantikus illúziók kiirtásáért (kézirat-harc!) és a politikai cselekvés tudományos, szociológiai alátámasztásáért. A jelszavak és frázisok ellen tényeket, érveket, elveket állítottak. Sajátos középut volt ez a tudomány és a politika között. Masaryk volt az irányító, ez a csodálatos energiájú erjesztő, ki mozgásba, átalakító forrongásba hozta a cseh életet. A cél az volt, hogy a cseheket európai színvonalra emeljék és a kultúra erejével függetlenítsék; ideáljuk pedig a csehségnek és az európaiságnak a harmóniája, amit *Syllaba* így fogalmazott meg: „Európai kutató, cseh nemzetébresztő“. Am ők mindig csak egy kis elitgárda voltak, kik ha győzelemre vitték is a csehszlovák függetlenségi harcot, elveiket nem tudták beleoltani a nép nagy tömegeibe. A realisták számára a politika tudomány volt, a nép számára maradt továbbra is érzelmi handabanda. Így érte el a realisták nagy nemzedékét, elsősorban magát Masarykot is a halhatatlanság szomorú végzete. Héroszokká magasztosították őket, de az elveiket nem követik. Egy cseh kisember azt mondta nekem egyszer: „Nem értem Masaryk írásait, nehezek nekem, de hiszek bennük, hiszek minden sorukban.“

Ez a kettősség a cseh közéletben tovább él még ma is. Egyrészt élően hat, ha csak kis körre is, a realisták hagyatéka, másrészt azonban — s ez sajnos, a nép nagy tömegeiben — tombol a politikai halandzsza, a demagógiára való lelki beállítottság. Masaryk ezt azzal magyarázza, hogy „hiányzik történelmünkben a teljes és szabad politikai és szellemi életnek csaknem 300 éve.“ Ez az oka a politikai iskolázatlanságnak és „kiforratlanság“-nak. „A politikai tapasztalatlanság a demagógiának dús talaja s ebből több van nekünk, mint amennyi elegendő“ (*Beszélgetések* III. 258.) — történelmi vezető osztálynak a hiánya is fontos ok e szempontból; (Azonban nem káros ok — mint látni fogjuk.) „Csaknem valamennyien zsellérházból valók vagyunk és eddig nem volt időnk kiforrálni.“ (*Csapek*).

A realista nemzedék hatásának kell tulajdonítani azt, hogy a cseheknél nagyobb a véleménynyilvánítás szabadsága és mások véleményének a tisztelése, mint bárhol másutt Európában. Az egyetem rektora lehetett *Domin* professzor, ki nyíltan szélső jobb, de taníthatott ott *Nejedly* is, ki nyíltan épp az ellenkező oldalon áll. A hivatalosan is legelismertebb írók, kiket állami díjakkal jutalmaznak, legnagyobbreszt a szürrealista avant-gardehoz tartoznak. Jellemző *Olbracht* Suhaj regényének a sorsa. Az iskolából kitiltották, a csendőri kar pert indított ellene — mégis megkapta a legnagyobb cseh irodalmi díjat, mivel értékes alkotásnak ismerték el. Bennünk nagy elismerést váltott ki ez a kulturális liberalizmus: nem a politikai hovatartozás, hanem az alkotás a fontos, nem a szándék, hanem az eredmény, nem a személy, hanem a munka.

Hallottunk vitákat, melyeken katolikusok és hitetlenek, politikusok és esztéták, nagy professzorok és kisdíákok vettek részt békésen, egymást értve és becsülve.

Lehetnek kétségeink afelől, hogy sikerült-e a realistáknak megvalósítaniok politikai célkitűzéseiket, egy azonban bizonyos: szellemi téren sehol nincs ma Európában olyan demokratizáltság, olyan teljes türelmesség, mint a cseheknél. Ezt mi tanulságképpen hoztuk haza a magyar életbe. Prágában ismertük fel, hogy szellemi életnek és szellemi mozgalmaknak csak úgy van értelmük, ha függetlenítjük őket minden külső behatástól. A realistáktól tanultuk meg azt is, hogy a politikai állásfoglalás nem lehet teleológikus — és főleg nem Középeurópában — hanem csak egészen konkrét, reális, az adott helyzetek szerint változó. Csupán az elvi horizont maradjon állandó, a módokat a

helyzet diktálja. Bizonyos fokig sub specie aeternitatis kell politikát csinálni. Olyan politikát, melyet az egyetemes fejlődés törvényei irányítanak. Olyan politikát, mely közéletünk minden részletét mozgatja; szintetikus politikát, melynek azonban tudományosan kidolgozottak a céljai. A helyzetből kell kiindulni, a jelenből, nem pedig előítéletekből és tradíciókból. „A mult csak példa legyen most“ — de nem az ő érdekei számunkra az irányadók, hanem a jelen és a mai érdekek.

A közös viták folyamán tisztázódott a csehekhez való viszonyunk és együttműködésünk lehetősége is. Konkretizálódott alapkérdésünk: a középeurópai kiegyezés módja. Felismertük, hogy mindnyájunkat és leginkább bennünket, cseheket és magyarokat egyaránt pusztulással fenyeget a germán veszedelem. Tehát létérdekuink, hogy a közös veszély ellen közös erővel védekezzünk; meg kell szervezni a középeurópai nemzetek egymást védő szövetségét a germán befolyás bénítására. Viszont adva vannak-e lehetőségei ennek? Erre a kérdésre kerestünk választ, amikor a két nép teljes emberi és nemzeti mivoltát próbáltuk megismerni és összehasonlítani. A politikai előfeltételek hiányzása nem aggasztott: ezek az érdekektől függenek, az érdekek pedig máról-holnapra változnak, módosulnak. Még csak nem is egységes és mindenkire érvényes nemzeti jellemrajzról van itt szó, mert ilyen nincsen: az állam nem kaszánya és az ember nem automata. Ellenben azt a *környezetet* akartuk megismerni, melyet az illető nemzet vagy állam sajátos gazdasági és politikai fejlődése alakít ki s mely formálólólag hat az egyénre is. Sajnos itt már eleve nehéz akadályok előtt állottunk: az a tudomány, mely ezzel a kérdéssel foglalkozik gyermekcipőben jár még és eredményei vajmi szerények. Hiszen nagy népeket is csak közmondásokkal, anekdotákkal és szállóigékkel jellemeznek — angol nyugalom, spanyol büszkeség, német alaposság, stb. — nem pedig, amint kellene, az összehasonlító szociológia módszereivel.

2.

A legtanulságosabb tapasztalata egyetemi együttélésünknek az volt, hogy amíg mint emberek vagy diákok dolgoztunk vagy versengtünk egymással, szépen megfértünk, sőt: tiszta barátságok is kialakultak. Mihelyt azonban valaki vagy valami megbolygatta nemzeti érzékenységünket, azonnal eltorzította tekintetünket és érzelmeinket a belénk oltott előítélet. Mi szítja ezt az előítéletet? A mondva-csinált régi dicsőség rajongása, öntömjénezés, szentimentális szemlélet, *tradíció*? Ez az a fal, mely közöttünk huzódik, ez az az akadály, mely meggátolja a kiegyenlítődést. Bennünket úgy győztek meg, hogy mi vagyunk az első nemzet Európában, pl. a legjobb katonák, a csehek viszont állhatatlanok és gyávák. (Innen a szó: „csehül járt“, „becsehelt“.) Most azonban ime komoly emberektől, egyetemi tanároktól vagy a legképzettebb fiataloktól, sőt katonatisztektől is hallottam itt ugyanezt a tételt, csak fordított értelemben. A csehek a helytállóak, kitaratóak és merészek, mi magyarok pedig gyávák voltunk, megfutamodók, álnokok, rossz katonák. A „honvéd“ szó, melyet nálunk szinte szentté magasztosított a kegyelet, az ő nyelvükben megvető kifejezés a rossz katona bélyegzésére. Az egyoldalu érintkezés (kereskedelmi vagy katonai) eredményezi e féligazságokat, melyek ártóbbak, mint a vak tévedések. A cseh átlagember hiedelme szerint nagyon alacsonyrendű fajzat vagyunk. Gyakran hallottam, hogy a cseh gyerekeket így szidják: „Oly egyszerű ez, hogy még egy magyar is vagy egy ruszin is megcsinálná.“ A polgárosult és iskolázott nép megvetése ez a paraszti magyarsággal szemben. A „magyar“ szó mellett

gyakran hallottam ezt a jelzőt: „pitomy“ = ostoba. Oly kifejezés ez, mint antiszemita ajkán a „bűdös zsidó“. A cseh kisember lenéz és megvet bennünket: csőcseléknek, indián-népnek tart. Milyen egéruton lopózott el hozzájuk, de hozzánk is, ez a két ellentétes, de egyaránt hamis szemlélet? Bizonyos, hogy mindkettő túlfűtött, romantikus önteltségnek a terméke, téves, de élő tradíciók hatása. Miért nem dobjuk hát sutba e káros tradíciókat? Miért nem leplezzük le e galád kisérteteket? Előítéletek és tévhitek kötik meg kezeinket, miket egymásnak kellene nyujtanunk támogatásul.

Pedig a multunk vonala is sokáig egybeesett.

A cseh és a magyar történeti fejlődés együtt indult és évszázadokig párhuzamosan haladt. A tizenötödik században azonban szétvált az út: mi magyarok megragadtunk a törökkel való harcokban és a feudalizmus megoldatlanságában, a csehek viszont függetlenebb helyzetükben követték az európai fejlődést, demokratizálódtak, a társadalmi ellentéteket tompították. A huszitizmus nemcsak vallási mozgalom volt, de társadalmi és nemzeti is. A kezdeti törekvéseket letörhették, az ország közjogi függetlenségét megszüntethették, a nagy szellemi agitáció átalakító hatását azonban nem befolyásolhatták. — A közös fejlődésnek e szétváló irányát csak határozottabba tette történelmeinknek másik nagy állomása, a felvilágosodás. *Sárkány* Oszkár magyarázata megérteti a cseh társadalom gyors demokratizálódásának az okát. „A magyar nemzeti érzés elsősorban a nemességnél tudatosodott, a nemesség lett az alkotmányos küzdelmek harcosa, a nemzeti és szabadságeszmék hordozója. A cseh nemesség — itt elsősorban a főnemességet kell érteni — nem volt cseh nemzeti érzésű, nem lehetett a nemzet vezetője, mint a magyar. A cseh felújulás megindító és betetőzői majdnem mind a polgári vagy a parasztosztályból származnak. Éppen ezért hiányzik belőlük — tekintsünk most el a legnagyobbaktól, egy *Palackytól*, egy *Havlicektől* — a magyar nemesség erős történelmi és alkotmányos érzése. Gondolkodásuk fő tárgya a nép és a nyelv“. (Magyar kulturális hatások, 2. o.) Igaza van *Sárkány* Oszkárnak, amikor e fejlődést a csehekre nézve jellemzi hátrányosnak a mult században, ma azonban nekünk hátrányos és nekik előnyös. Mert éppen itt van a gyökere a legszembeötlőbb különbségnek csehek és magyarok között. A csehek egységesebb, kiegyensúlyozottabb nemzet, mint a magyar. Van erős gerincük: kispolgári középosztályuk. A cseh átlagtípus a kényelmes és elégedetlen kispolgár, aki azonban ötletes, praktikus, kitartó és kritizáló. Jellemző a legelterjedtebb cseh szállóige: „Aby vás Pánbuh pri zdravém rozumu zachovati ráčil.“ (Az Isten tartsa meg a józan észnél.) A csehek egy képlet, a magyarok két külön képlet. A cseh egységes nemzet, a magyar pedig két részre tagolt: proletár magyarságra és uri magyarságra. Két külön világ ez, messze egymástól. A proletár magyarság sokkal nyomorultabb és elmaradottabb, mint a cseh nép, az uri magyarság viszont műveltebb, ruganyosabb és európaibb, mint a cseh felső réteg. Nálunk kevesebb a nagy tudású ember, mint náluk, de aki van, annak tudása átfogóbb és teljesebb, mint az övék.

Nálunk nincs átlag, nincs közép, mert ami nem nagyon kiváló, az már primitív, barbár. Egyetlen adat is eléggé illusztrálja e megállapítást: *Drien* Károly számítása szerint a szlovenszkói magyar tanulóifjúság „90.49 százaléka csak elemi iskolai képzettséget nyer“. A csehszlovákoknál pedig ugyanez az arányszám: 63 százalék. Irreálisan magasá teszi az arányt a szlovákság hozzászámítása. Mi szegény parasztnemzet vagyunk, ők viszont polgárosultak, egy fokkal civilizáltabbak.

Polgárosult nemzet: látni ezt embereiken, földjeiken, városaikban,

de legfőképpen falvaikban. Sehol az a merev kontraszt, mely nálunk annyira fáj. Egységes és kiegyensúlyozott minden, az élet éppugy, mint a társadalom. A vidéket a városokkal tökéletes országutak kötik össze, a népet a polgársággal jól szervezett iskolahálózat. „Nálunk nagyon kevesen vannak, kik ne végeztek volna legalább polgári iskolát”, — mondta egyszer beszélgetés közben egy társam. A szolgálók, ha kiöltöznek vasárnap délután, elegánsabbak, mint a mi urilányaink. A munkások és munkaadók közt aránytalanul kisebb a társadalmi különbség, mint nálunk. Gazdaságilag (ténylegesen) függő viszonyban élnek, alárendeltek, kizsákmányoltak, de társadalmilag (látszatra) egy szinten állnak. Náluk is dul társadalmi harc, de az emberi méltóság érintetlen marad. A kaszárnyákban a csehek mind tegezik egymást: nincs köztük különbség. A magyarok csak csoportokon belül tegeződnek: az első pillanatban felismerik, ki a paraszt, ki az úr. (Kénytelen vagyok megemlíteni itt, hogy amikor e tanulmány során párhuzamot vonok a két társadalmi élet között, mindig a szlovenszkoói magyar társadalmat veszem alapul, mivel a magyarországit, sajnós, nem ismerem.)

Katonai kórházzobában láttam először ezt a végzetes ellentétet. Négyen voltak ott magyarok: két paraszt, nyervek, esetlenek, a szoba csufjai (mélyen a cseh fiúk színvonala alatt), a kettő pedig kiművelt intellektuel (magasan a cseh fiúk színvonala felett). — Összetételükben és egymáshoz való viszonyukban benne volt népünk egész tragédiája. A magyar értelmiségiek alig érintkeztek a bakákkal, legfeljebb, ha edényt kellett mosni; a csehekkel szórakoztak, énekeltek, játszottak; a csehek emberileg (társadalmilag) közelebb állottak hozzájuk. A szegény magyar Andrisok meg gyámoltalanul húzódtak az egyik ágyra, zord tréfákat meséltek egymásnak vagy otthoni emlékeiket bogozgatták. Barátom, az egyik értelmiségi magyar, meg is jegyezte: „Nehéz megvallanom, de lehetetlen nem éreznem bizonyos keserű utálatot új szobatársaim körében. Milyen döbbenetesen üres lelkiség, milyen kulturán és intellektuson aluli élet. Világok választanak el bennünket egymástól: én más ember vagyok egészen. (Pedig azt hittem, hogy mivel közülük jövök, hozzájuk is tartozom.) Elkésérit ez a teljes tétlenség és tehetetlenség, amiben ezek a fiúk itt élnek. Illetve csak léteznek, időt töltenek, de nem élnek. Képesek egész nap semmit nem csinálni, heverni témátlanul és fecsegni szükségtelenül, de képtelenek szellemileg dolgozni: olvasni, írni, gondolkodni. A szellem világa kívül esik az ő világukon. S mennyi jó energia emésződik így fel, mennyi lehetőség pusztul így el. Ma azt mondta az egyik fiu, hogy akármerre kerül-fordul magyar bakák közt, mindenütt csak lányokról beszélnek. De — mondja — miről is beszéljenek másról. Mi van a katonának mása? — Minő baj ez! A saját sorsuk, népüknek és osztályuknak a sorsa nem érdekli őket. A politikai és társadalmi kérdések, kollektív erőfeszítések lehetőségei távol állnak tőlük. Műveletlenek és buták, de jólelkűek és nem gonoszok s főleg nem alattomosak; nagyon őszinték és becsületesek. Ijesztő nyomorból, zilált viszonyok közül jönnek, kimerítő életharcot vívtak már eddig is — mit kívánhatunk tőlük többet? — Emberileg rosszul érzem köztük magamat s mégis... Ő érettek akarok és fogok dolgozni, az ő kultúrszínvonalra való felemelésükért. Mert tudom, hogy nem ők a hibások s mert látom, hogy alaptermészetükben nagyszerűek, megbízhatók és becsületes szándékuak. A cseh fiúk magasabb fokon állanak, ám tudatosan ravasszabbak.“

Mily szomoruan jellemző beszéd ez! Így vivódtunk mindnyájan, csehek között, idegen környezetben, magyarságunkért. Az egységes csehek életét figyelve, ijedten láttuk azt a rettenetes aránytalanságot, ami ná-

lunk a pusztulást okozza.

Ez az aránytalanság és máslelkiség az oka annak, hogy a magyarok a csehek között elszigetelődnek, egymás társaságát keresik. A cseheknek (és németeknek is) más a világuk, más az izlésük, más a modoruk, más az érdeklődésük, más az egész társadalmi mivoltuk. Civilizáltabbak, polgárosultabbak. Jellemző rájuk és ránk az is, hogy ők az intellektuális foglalkozások közül a tanárságot tisztelik a leginkább, a mi társadalmunk viszont a jogászok előtt hódol. — A vallási életük is sokkal nyugodtabb, mint a magyar; kiegyensúlyozottabb. Kevésszer láttam náluk azt a vad türelmetlenséget és érthetetlen elfogultságot, ami nálunk oly bántó. A vallás mindenkinek benső ügye (a kifejezés legjobb értelmében), lelki tápláléka. Mi, magyarok, kisebbségi helyzetben, természetesnek találjuk, hogy a papjaink nem vesznek részt a közművelődési bizottságokban, mert ott szocialisták is vannak; a cseheknél viszont az természetes, hogy a katolikus néppárt kormányt támogat és képviselőjük koalíciós miniszter.

Társadalmuk egységesebb, a közszellem egészségesebb. Jellemző példa: *Weiner* nagyszerű darabját, az *Emberek a jégtáblán*-t, véletlenül cseh és magyar színpadon is láttam — mindkét esetben kisvárosban. A tizezer lakosú cseh városkában műkedvelők adták. Átélt, megjátszott, légkört árasztó teljesítmény volt ez az előadás. A huszonötezer lakosú magyar városban színészek játszották — szokványosan. De legjellemzőbb a közönség viselkedése volt. Čáslavban: fegyelmezettség, föloldódás, feszült várakozás, figyelem, érdeklődés. Érsekújvárt: művészi neveltség, közberöhögések, izléstelen megjegyzések, bambaság. A magyar színészek szándéka: lealacsonyodni a közönség színvonalára. Ezért a nagy drámából — két korszak, két nemzedék, két világ összeütközéséből — komédiát csinálnak, mit lehetőleg minél vaskosabb tréfákkal tüzelnek tele. S a dráma igazi hangulatát, a benső összeütközések feszültségét, két ideál-világ surlódásának a forrását még csak sejtetni sem tudták. A két fölfogás közti különbséget mi sem mutatja jobban: futballista szerepel a darabban, külvárosi lakatoslegény, ki látogatóba jön a barátjához. A cseh műkedvelő színpadon ez egy rendesen öltözött és tisztességes fiatalember — amilyenek a lakatoslegények a valóságban, — a magyar színpadon pedig „strici“, esetlen, durva és nevetséges figura, amilyenek a kisvárosi középosztály a lakatoslegényt elképzeli. Nem akarok ebből a példából általános következtetéseket levonni, de jellemzőnek találom ezt a két nép különböző társadalmi izlésére.

Érdekesen jellemző még az a jelenség is, hogy a cseh falusi fiúk (pl. közkatonák) nem népdalokat s mégcsak nem is népi lelkiséget utánzó vagy hamisító énekeket énekelnek, hanem nyúlós, szentimentális és élcés kuplékat, kabaré-chansonokat. Ez a kispolgáriasság megnyilatkozik izlésükben és öltözködésükben (illetve izléstelenségükben és öltözködni nem tudásukban) valamint étkezésükben és mulatásukban is.

Vasárnaponként kijártunk falvakba, búcsúba, mulatságokba. Általános szokás ez itten: a fiatalság, ha táncolni akar, falura megy vasárnap délután. Hibátlan országutakon élvezetes séta. Mily meglepetés volt számomra az első ilyen vasárnap délután: városi szokások, városi ruhák, elegáns nők. Hol a falu sajátos arca? A polgárosultság tipikus tüneteit látom: a város és falu szoros együttélését kiegyenlítődést, állandó kicserélődést. Minél közelebb fekszik egy falu a városhoz és minél rendezettebb városhoz, annál nagyobb a pompa, látszatgazdagság, csin, szépség, műveltség és higiénia.

Az élet vidámabb itt, mint nálunk. Az emberek gondtalanabbak, bol-

dogabbak. Szinte a légkör is más: szabadabb, egészségesebb. Ujvárra gondolkodok, otthonomra. Végtelen síkságon is úgy éltünk ott, mintha két lépésre sem látnánk: riadtan, magunkba fordultan, vésztől félve és örömtelenül. Mérgezett légkörben. — Az élet ott nem élet, csak erőtlen kapaszkodás, kinlódás, hiábavaló próbálkozás. Ott nincs öröm, beteljesülés, magasba-emelkedés. Csak nyomoruság van, nyomottság, ijedt bizonytalanság. Nincs hosszú lejárát, nincs lendület, nincs tudatosság, — csak tengődés van, vegetálás.

Nem szeretem a csehek felemás (se városi, se falusi) életformáját, de mégis magasabbrendű ez, mint a mi népünké. Több finomságot termel, magasabb kulturát növel, nagyobb rátermettséget ad a társadalmi harcban való érvényesülésre és a termelő munka célszerűsítésére. Mi még messze vagyunk ettől is. A mi erőnket bénítja az uri magyarság és a szegény magyarság közti szakadék. Az uri rétegünk kulturák fényében süllyednek, elfinomul és magába fordul, a szegény népünk pedig nyomorban sínylődik.

3.

Ez a helyzet által adódó kettősség élesen látszik irodalmainkban is, általában szellemi életünkben. A magyar kultúra inkább osztálykultúra volt, mint a cseh. Náluk a huszitizmus korán össznemzetivé tette a szellemi érdekeket. Nekik már a tizenötödik század elején egész gárda nagy írójuk és nagy gondolkodójuk van: *Hus*, *Chelcicky*, *Vsehrd*, amikor nálunk még csak Szabács viadaláról dadogtak énekmondóink. Ez a huszita hagyomány okozza, hogy az ő irodalmuk inkább az egész közélet története, mint a magyar. S akárcsak társadalmuk, az irodalmuk is egységes, egyszínű, kiegyensúlyozott. Nincsenek benne néma korszakok, mint a magyarban, de nincsenek benne egetverő, monumentális erőfeszítések sem. Ők az irodalmat — *Peroutka* szava szerint — „ápolták, nem alkották.“ Dilettánsok a szó legjobb értelmében. A mi irodalmunkban több a magános nagy költő, az önálló alkotó egyéniség, náluk viszont több a közép-szerű, az átlag. Nálunk alkotó művészek a fejlődés irányítói és határkövei, náluk pedig társadalmi reformátorok, szellemi agitátorok, gondolkodók, tudósok, szervezők. A kritikusoknak és a kritikának mindig nagyobb tekintélye volt és van náluk, mint nálunk. Ha túlozni akarnánk, azt mondhatnók, hogy a cseh szellemi életben az intellektuális elem dominál, a magyarban pedig az érzelmi. Náluk a tudat, nálunk az ösztön. Nem véletlen, hogy a prágai egyetemnek szinte egyedülállóan nagy közéleti szerepe volt, főleg két korban: Hus János idejében és a realisták harcaiban. S általában: az ő irodalmuk inkább nemzeti ügy, mint a miénk: az egész nemzet ügye, a közönségé, nem az alkotóké. Olvasókönyv-irodalom ez: tanítani akar. A célja az, hogy meggyőzzön és műveljen, hasson és neveljen. Az írók magyarázó tanítómesterek, kiknek a mai kritikusok szemükre vetik az alkotó képzelet hiányát. Ez lehet az oka annak, hogy irodalmukban több a konkrét társadalmi érdeklődés, mint a miénkben. „Engem sem a természet, sem a csillagok nem érdekelnek — írta Havlicek — csak az ember.“ E nihil humani-val egy elnyomott nemzet próbált védekezni, pusztulást elkerülni; nem engedheték meg maguknak, hogy az irodalmuk játék legyen, öncél. Ugyancsak tanítószándék fejeződik ki abban is, hogy mohón habzolták és buzgón közvetítették mindazt, amit a világirodalmak alkottak. A könyvstatisztikák jellemzően mutatják, hogy nincs még egy ország, hol annyit fordítanának, mint náluk. Szétfolyó vágyódással sóvárognak a nagy kulturák felé. Minden szép, mi idegen. Nyugatosabbak a nyugatiaknál. Prága ha-

marabb értékelte Rodint, mint Párizs. A költőik is inkább utánérzők és utánköltők. Azt fejezik ki csehül, mit mások már megírtak franciául, angolul, németül, mintegy pótolni akarván azt, mit a cseh kultúra veszített. Példa: *Vrchlicky*.

Ezzel szemben a magyar szellemi fejlődés inkább elszigetelt magányosok heroikus vergődéseinek a sorozata. Elnyomatások alól, ijesztő társadalmi ellentétek láttán, szervezetség hiányában, így menekült a riadt magyar lélek. Nem véletlen, hogy „csaknem minden magyar író, aki a magyarság nagy sorskérdéséhez hozzányúlt, előbb-utóbb eszelőssé lett”. (Illyés.) Nálunk nem volt középut. A csehéknél ellenben igen. Sokkal egyégesebb és kiegyensúlyozottabb volt világuk, semhogy kétségbe kellett volna esniök. Ezért hatott rájuk másképp ugyanaz a nyomás, mely bennünket is szorított. A legtöbb nagy megnyilvánulásuk árnyékában ugyanis ott húzódik egy keserű mosoly, erős ironia, tragikus humor. Példák a filozófiában *Masaryk* művei és *Salda*, a szépirodalomban *Csapek* és *Hasek*, a színpadon *E. F. Burian*, *Voskovec* és *Werich* — tehát épp az, mi világméretű és legtartósabb értékű náluk és amiben a legnagyobbat tudják alkotni. Némileg a kései *Arany* szomorú humorára és *Mikszáth* torzó-alkotásaira emlékeztetnek ezek. Csakhogy a magyar sorsproblémát fejtegetőknél túlsok a prófécia és túlsok a pátosz; s hiányzik ez a felülemelkedés kereteinken s az önkritika magaslatáról való lenézés. Mi elveszünk saját viszonyaink hozójában. — S a cseh kisember is sokkal szelidebben, ám finomabban és maróbban szellemes, mint a magyar, ki vidámságában vagy tuloz és handabandázik vagy szokások és szabályok szűk formái közt feszeng. Ha lehet általánosítani, úgy mi érzelmibbek és érzékenyebb vagyunk. — Talán az évszázados elnyomás az oka a csehek e sajátos fanyar humorának. „Az ütések alatt” így próbált szellemük égerutat törni.

4.

Ez azonban még mindig csak a keretek körvonalazása, a légkör jellemzése. Milyen azonban az ember, aki ilyen légkörben él? Nehéz volna felvázolni egy elvonatkoztatott cseh típusnak a lelki arcát, tehát megállapítani azokat a vonásokat, amelyek minden átlagos cseh embernél közősek. Emánuel *Chalupny Národní provaha ceskoslovenská* című nagy munkájában a nyelvben, különösen pedig a hangsúlyozásban keresi a lelki alapforma körvonalait. Azt állapítja meg, hogy ez az alapforma az *anticipálás*, vagyis nagy hévvel nekilendülés a cselekvésnek, majd hirtelen megtörés, ellanyhulás, továbbfutás. „A fonétikai erőfeszítés összpontosítása a szó elejére csak egy sajátos megnyilatkozása az általános tendenciának: összpontosítani a legnagyobb erőt és a legerősebb nyomatékot a cselekvés elejére és egyszerre győzni itt le a felgyült akadályokat. A cselekvés többi szakaszára már kevesebb erő jut, éppúgy, mint a többszótagú szavak kiejtésénél”. (55. o.) Chalupny részletes elemzése nemcsak a magánélet megnyilvánulásaiban mutatja ki az anticipálás döntő szerepét, hanem a történelem és a társadalom minden részletében is. Ötletes, bár minden bizonnyal vitatható szempontokkal bizonyítja, hogy a legjelentősebb cseh megmozdulások állandó jellemzője ez az ugynevezett anticipálás. Időnként nagy nekirugaszkodással vetettek föl vagy tettek magukévá egy-egy eszmét, az életüket is áldozták érte, majd fásultán engedték, hogy mások fejezzék be, tökéletesítsék. „A cseh csak akkor képes lelkesedni, amikor közel van a cél és lehetséges a siker.” — írta róluk *Denis*. Ez az oka annak, hogy ő náluk minden „iskolá”-vá, egyesületté és jelszóvá válik: amit más népektől nagy lendülettel átvesz-

nek, azt azonnal beletörük viszonyaikba. Ami másutt csak ötlet volt, az náluk az első láz hevében — mozgalom lesz; az idegen formákat átalakítják: így lett *Wycliffe* tanaiból huszitizmus s a német tornászintából *Sokol*. A hirtelen nekilendülés rendszerint úttörő, de befejezetlen. „A cseh utat tör, de nem magának, hanem másnak. A reformáció története, a cseh történelem központja, nagyszerű példája ennek. Jelentéktelen, idegen ösztökélésekből olyan mozgalmat teremtettünk, amely megrázta az akkori szellemi és világi hatalmakat. Utat törtünk a német reformációnak, de magunk elgyöngültünk és meghátráltunk. Hus megelőzte Luthert, Chelcicky Tolstojt és Kantot, Komensky Pestalozzit, — de semmit nem fejeztünk be. Először mutattuk meg a modern haditechnika módját, — de mi magunk Fehérhegyre vittük azt.“ (*Chalupny*, 107. o.)

A magánélet cselekvéseiben ugyanazokat a szakaszokat ismeri fel *Chalupny*, amiket a nagy történelmi folyamatokban: hosszú nekikészülés, hirtelen kibontakozás, gyors emelkedés, ragyogó fellángolás, — megtörés, hanyatlás, félbenmaradás. Hiányzik a kitartás, az egyenes vonal, a tartós megszállottság. — De vajjon nem ugyanezt lehetne-e mondani a magyar „nemzeti jellem“-ről is — kérdezzük önkéntelenül. Ugy látszik, közös jelenségről van itten szó, amelynek az oka nem külön cseh vagy külön magyar lelki beállítottság, hanem a kisépek közös helyzete és azonos szellemi légköre. (Ennek megállapítása fontos feladata lesz az összehasonlító társadalomtudománynak.)

Hogy mennyire közös e jelenség, kitűnnék, ha volna helyünk megvizsgálni e két nép magatartását a tudományos alkotásban. Most itt csak ennyit: mindkét tudományosságot egyaránt az impresszionizmus jellemzi. Nagyobb tudományos munka megalkotására egyaránt erőtlenek; egyes részletek értékesek, az egész tökéletlen. A legjobb mindig a terv: a szándék; a végrehajtás gyengébb. Az elméleti munkák inkább esszék, mint tudományos művek: ezek kivajúdásához hiányzik az idő, a gondtalanság s a magasabb lelki feszültség. „Forgácsok a lélek műhelyéből“ — ahogyan Masaryk a saját munkáit jellemezte. Nemcsak cseh, hanem a magyar tudományosságnak is „különös jelleget ad a gyors munka és a hirtelen tájékozódás: gazdag eszmei lángok lobognak benne, de hiányzik az arány és az összetartó erő.“ (*Chalupny*, 97. o.) Ahol pedig átfogó szemléletre van szükség (filozófia, vallás, regény), ott mindkét nép irodalmában a regény akadt meg a legalacsonyabb művészi színvonalon; viszont lírában teremtett mindkettő legnagyobbat. „A verses költészethez ugyanis elegendő az egyéni élmény; a regény és a dráma nemzedékek felhalmozott tapasztalatát feltételezik; a regény egész évszázadok alkotása.“ (Csapek). Épp ezek a szabad évszázadok hiányzanak mind a két nép fejlődéséből; ez az egyik legfőbb oka a közös lelki alkatnak és így a közös szellemi jelenségeknek is. Masaryk jellemzése a cseh regényről pontosan érvényes a mi irodalmunkra is. „Regényeinkben engem mindig megütköztet bizonyos éretlenség, a saját életünknek és az idegen életnek korlátozott ismerete, a világ tágassága iránti érzéknek csekély volta. Az írók nem figyelnek meg az életből eleget.“

Lám, a különböző társadalmi viszonyok különbözőkép' alakították a két nép életét. A lelkiségük alapformáját azonban nem tudták megváltoztatni; ezt erősebb tényező formálja; az az egyszerű körülmény, hogy kis nemzet vagyunk mi is, ők is, úgy anyagilag, mint szellemileg, Nyugathoz viszonyítva egyaránt másodrangúak. A politikai síkon surlódhatunk, a szellemi tereken hasonlóak vagyunk, akaratunk és előítéleteink ellenére is. A gyűlölködések lövészárkait a kultúra szivárványhidja köti össze. Mint ahogyan a háború előtti feszült évtizedekben a francia és a német

szellem azonos művészei formákban fejeződött ki, úgy mi is rokon lelki képlet vagyunk. A politikai hullámok eltorzíthatják azt, a társadalmi fejlődés módosíthatja, de az alapvonásokat nem változtathatják meg.

Ezért tépelődünk Prágában tehetetlenül és kétségbeesve, amikor láttuk, hogy népeink ahelyett, hogy tudatosítanak természetes egymásrautaltságukat és ahelyett, hogy a Nyugat bomlasztó befolyását demokratikus szövetséggel ellensúlyozzák, vakon marják egymást és ködös illúziókban ringatóznak. Egységes és erős Középeurópát kell kialakítani — gondoltuk — új nagyhatalmat, mely egyenrangú félként vegye fel a küzdelmet Nyugattal. De „lehet-e még reménylenünk?” — rágott bennünket a kérdés, mint egykor Szalay Lászlót a zürichi tó partján. Lehetséges-e az együttműködés és a kiegyenlítődés csehek és magyarok között? Európa periféria-területén élünk, látszatra egymástól is különbözünk, de egészében, közösen is mások vagyunk, mint a nyugatiak. Függvény-népek vagyunk és a helyzetünk is csak függvénye a mindenkor európai változásoknak. Ma még — így egymást bénítva — nem lehetünk kezdeményezők, csak eszközök vagy alkalmazkodók.

Kétszeresen érvényes ez a kisebbségi magyarságra. A tünékeny politikai kísérletezések helyett tehát örök célok felé kell törekednünk — buzdítottuk magunkat lelkesen. Népet megőrizni, értékeinket konzerválni, konkrét eredményekért küzdeni. Felemelni nemzetünket az európai kultúrszínvonalra. Versenyképessé tenni a csehszlovákiai nemzetiségek sorában. Tehát olyan cél felé menni, amely változatlanul érvényes minden politikai konjunktúra mellett. Ezek elillannak, de a nép marad, — ha meg tudjuk őrizni. Lelki szemeink a belga parasztot látták, aki nyugodtan szántott, amikor a német hadsereg átviharzott országán.

Igy jutottunk egyre közelebb Szlovenszkóhoz, idegen környezetben, Prágában. Egyszer moziban voltam, hol képeket mutattak be, otthoni tájakat: a Tátrát, a Vág-völgyét, a Duna-mentét, Komáromot. Furcsa megilletődést éreztem, mikor e képeket láttam: soha még ily tisztán nem tudtam, hogy Szlovenszkó az én hazám. Ismerem és szeretem. Elválaszthatatlanul egy vagyok vele. Dobog a szívem és megrepeg a testem, ha valamilyen formában ottani megnyilvánulást látok vagy ha felidéződnek ottani élményeim emlékei. Ha végleg el kellene hagynom, azt hiszem, örökké bánnám és lelkileg bénának érezném magamat. — Szlovenszkó: kis szintézis. Hegyek és síkság, népek keveredése. Egy pontba sűrűsödése mindannak, mi nagyban Középeurópa. Vízcepp a tengerből. Ide jön, itt éljen, ki Középeurópát ismerni akarja. Mint a tragédiákban, itt is egy pontban feszül össze minden nehéz gond, minden fájdalom, minden megoldatlan kérdés.

Amikor ezt tudatosítottuk, utazásunk és keresésünk befejeződött, a szellemi kicsapongások korszaka lejárt. Felismertük, hogy első kötelességünk népünkért dolgozni, meggátolni romlását. Mit ér az elvont elméletek tökéletessége, ha közben pusztul és kallódik a nép, melyhez tartozunk, a gyökér, mely táplál? Mit ér a szándék, ha nincs, ki megvalósítsa? Hazatértünk hát a fájó valóság világába. Vízceppben élünk itt, békaperspektívák közt, Szlovenszkón. Apró feladatokra vállalkozunk szívós kitartással. Tudjuk, hogy ezt a gátépítő munkát is lehet — és akarjuk is koncepciózusan és nagy célok irányvonalán végezni. Gondolkodásunk kiinduláspontjává és törekvéseink végső céljává is a szlovenszkói magyar életet tesszük és az ebben az életben való cselekvő részvételt tartjuk nemzedékünk élethivatásának, férfimunkájának, jómultságának.

Magyarnak lenni Csehszlovákiában: munkát jelent, tervszerű, rendszeres, ádáz erőfeszítést. Céltudatos feladat-beosztást követel ez a sors,

a helyinek és az egyetemesnek, a pillanatnyinak és az örökkévalónak a bölcs összehangolását. Fokozott demokratizmust parancsol, társadalmi előítéletek kigyomlálását, a népi osztályok egyenrangra emelését. Átalakul lassan életszemléletünk, gondolkodásmódunk és magatartásunk. Hozzáedzödünk a küldetéshez, melyet helyzetünk ró ránk. Kulcshelyzetben élünk, a magyarságnak északra tolt őrsői vagyunk. Középeurópában a magyarságot, nemzetünk felé pedig Középeurópát képviseljük. Ez a kettős szerep irányítja szellemi érdeklődésünket is. Még a multunkban és az irodalmunkban is azokat szeretjük a leglelkesebben, akik világok után vágytak, de hazájuktól, népüktől nem tudtak elszakadni, görcsös ragaszkodás kötötte őket hozzá. Kutató kedvtelésünk a tizenhatodik és a tizenhetedik század humanista prédikátorainál időzik szívesen: Bornemissza Péternél, Szepsi Csombor Mártonnál, Szenczi Molnár Albertnél, Misztótfalusinál, Apáczainál, kik a lehetetlent kísérelték meg: magyar talajon állva akarták a mindenséget átölelni, de karjaik és erejük, csuklottan hullottak vissza. — Ujra meg újra megkísérelni a magyarságnak és Európának a szintézisét: oly próbálkozás ez, melynél minden veszedelmet vállalni kell, mégha az életünk pusztul is el rajta. Népünk létkérdéséről van itten szó.

GEREBLYÉS LÁSZLÓ: VERSEK

KÖSZÖNTŐ

H. M. barátomnak, a Magyarországra menekült német diákvezérnek.

*Köszöntelek közöttünk oly örömmel,
míntha a bátyám támadt volna föl porából! —
te népemet se nézed majd könnyel,
szeld kenyerét hát, és igyál borából!*

*S csak borogasd e táj sok hús színével:
mart sebeid! — tudom hogyan sajognak!
elhánykolódom én is annyi éjjel,
és dűnnyögöm: tán vége lesz máholnap.*

*De mégis... itt a szám nyílt szóra nyilhat,
itt liktetőbb a lét egy gondolattal!...
gyógyulj, s a néppel összefonjuk karjainkat
s óvjuk, ha kell: ököllel és fogakkal.*

*S ha egyszer aztán visszatérsz nyugatra,
s a tornyokon a szélkakas csikordul,
veled megyek! s az ujló ugarra
tiédde majd a könnyem is kicsordul.*

ÁRNYÉK

*Árnyék vetődik annyiszor élembe,
míg rovom itt a mélyedt utakat,
reá se nézek!... mert a messzeségben
tekintetem szemernyi fényt kutat.*

*De nézd, nyomomba is hányszor szegődik,
falkástul, mint a görhes farkasok!
s köröttem is hogy setteng!... óh, hát mit akarhat?...
fölfalni tán: ha összeroskadok.*

A NÉPISÉG MEGHATÁROZÁSA

Írta: KOVÁCS KÁROLY

Történelembölcseleti, művelődési és időszerű államéleti vizsgálódás-távlatában esztendőik óta egyaránt oroszánrész jut a népiség fogalmának. Mint mindig a történelmi fejlődés meggyorsulásának idején, ezáltal is felfedezték a népet. Itt volt az eddig is. Jó vagy balsorsban minden történés kezdetét és végét jelentette. Ha mégis most újból bevonult mindennapi szükségleteink szótárába, úgy annak nyomósak az okai. A néptestek szervezetében sajátos molekuláris mozgásnak vagyunk tanúi. Rianás közelségét érezzük. Mintha mozdulni akarna valami, s ez az akarás a népgondolkodás minőségi megmúlásaiban jut látható alakban kifejeződésre. Felmérni is alig bírjuk a káoszos levés és forrás minden mozzanatát. Csak a korjelenség összegét érezzük. Így próbáljuk a mult hasonló tüneteit, s azok eredményei felé hidat verve történelmileg értékelni. Sietünk megjegyezni, hogy a népiség nem egyedül a haladó eszmélkedés hiveinek táborában talál szószólókra. A regresszív tekintélyelv ideológiai fegyvertárában ugyancsak kimagasló helyet foglal el. A germán tekintélyvédelmi rendszer a gleichschaltolt „Volksgenosse“ fogalmával lepte meg a világot. Csalárd szó, amit élelmes konjunktoralovagok a magyar nyelvbe is átplántáltak. Különleges helyzet állt elő. Haladók és maradiak, joggal vagy oktalanul, egyaránt a „népre“ hivatkozva követelnek eszméiknek érvényesülést. Mint az már történni szokott, a maradiság azokból a gondolatmorzsákból igyekszik felhizlalni magát, amiket a progresszió hullat el utkereső kibontakozása során, s amiket amaz visszájára fordítva a haladás mellének szegez.

Különböző szempontok alapján több oldalról közelíthetjük meg a népiség problémáját. Az államvezetés tudományának szempontjaitól a népies irodalomig, meg a népies művészetig a kérdések olyan széles köre nyílik, amelyek mindegyike külön-külön tanulmány tárgyát teszi. Hiszen alig vehetünk kezünkbe ujságot, folyóiratot, brosurát vagy könyvet, alig léphetünk be előadói terembe, hangversenyre vagy képiállításra anélkül, hogy ezerféle változatban ne a népiség fogalma csapódna felénk. Mindenesetre tanulmányunk keretében nem vállalkozhatunk a kérdéstömeg egészének felgöngyölítésére. Az egyeseknél kétes-háttérű misztifikálást vagy üres szólamcséplést, másoknál azonban véres komolyságú társadalmi kiállást jelentő szó olyan fogalmi tisztázá-

sát akarjuk megkísérelni, mely annak társadalmi gyökereit felfedve, egyszersmind alkalmazásának határait is kicövekezi.

Bevezetésül helyénvalónak találjuk megjegyezni, hogy a népközöség fogalma az újabb kor gondolatformái közé tartozik. Valamikor a nép, köznép megjelölés az „alkotmány sáncaiból“ kirekesztett „misera plebs contribuens“-re vonatkozott. Nemzetközösségről ebben az időben még nem beszéltek. A népet az egész államjogi rendszer, valamint az annak függvényét tevő törvényhozás szembehelyezte a nemzettel, melyhez kizáróan a nemesi rendek meg a papság tartoztak. Mint e kor minden gazdasági és társadalmi kölcsönvonatkozása, a néptest különböző csoportjainak szigorú közjogi elkülönítése is meztelen egyszerűséggel fejezte ki a társadalmi rétegződést. Nem volt helye illúzióknak. Hogy ki van lent és ki fent, azt szükségtelen volt kutatni vagy magyarázni. Mindenki tisztában volt azzal életének minden órájában és minden viszonylatában. Amikor Petőfi intő szavát felemelte: „Most kér a nép, most adjatok neki!“, hívásának értelmét senki sem magyarázhatta félre. A nép Dózsa népét, az alkotmányosságból kirekesztett jobbágymilliókat jelentette, akik „Kedves Barátunk Táncsics!“-hoz irt levelükben csalhatatlan felismeréssel hirdették meg az országnak: „Noha magyarok voltunk, de nemzet nem voltunk“.

A nép s a nemzet ellentétének ezt a tiszta tényészetben jelentkező problematikáját a polgárság helyettesítette új fogalmakkal. Nem szívesen tette, de elkerülhetetlen volt. Ő maga, ha szerét ejthette, becsempészte magát az „alkotmány sáncaiba“, s a nemzet kénytelen-kelletlen eltűrte jelenlétét tanácskozásain, amennyiben a polgárság olyan gazdasági hatalomra tett már szert, hogy kívülmaradása a társadalmi egyensúly mérlegét felborulással fenyegette. Mint harmadik rend hatalmas történelmi kísérletet tett az ellenséges vár belülről történő elfoglalására. Angliában sikerült is ez, miután a 17. század derekán a plebejus tenger viharzása alaposan megtörte a nemesi védősereg egyébként is erőteljes ellenállását. Anglia azonban kivételes történelmi adottságai következtében sokáig kivétel maradt. Nem minden ország ismerte a „rózsák háborúját“, amelyben a régivágású nemesség egymást kiirtva előkészítette a lordosított kalmárok s az elkalmárosodott lordok kiegyezésének útját. Franciaországban a nemesség meg a királyság kezét nyújtott egymásnak. Az első és második rend a trón lépcsőfokaira telepedve elállta a harmadik rend hatalmi érvényesülésének útját. Az „ancien régime“-nek törnie kellett, mivel hajolni nem tudott és nem akart. A polgárság az érvényesülésének útját eltorlaszoló nemességgel szemben a nép élére állt, s megteremtette a nemzet egységét. Mezzületett a *citoyen* fogalma. A nép szélesebb vagy szűkebb cenzusok karámjaiba préselve bevonult az „alkotmány sáncaiba“. Lehetővé vált, hogy a „honfi“ a legfogyatottabb függőségi helyzetben is a népközösség egyenjogú tagja legyen. Ez volt egyébként a nép és nemzet kettősségében rejlő ellentmondás megoldásának klasszikus útja. A polgárság a nemzet vezérének nyilvánította magát, miközben a nép és nemzet elágazó érdekeit őseredeti egyszerűséggel visszatükröző fogalmi meghatározásokat a saját világának alapját tevő bonyolultabb gazdasági összefüggéseknek megfelelően, hasonlóan bonyolult fogalmi meghatározással helyettesítette.

Nem ment ez minden zökkenő nélkül. A saját jelentőségének tudára ébredt nép csakhamar a polgárság mellének szegte a liberté, égalité, fraternité jelszavakat. Ha egyenlőség, akkor legyen egyenlőség, mégpedig elsősorban a gazdasági létfeltételek területén. Ez volt a Hegypárt parancsuralmának értelme vagy legalább is annak legszűkebb

szárnya ezt a felfogást vallotta. Ámde a polgársággal így nem lehetett beszélni. A népegység fogalma ilymódon a plebejus tömegek vereségén keresztül vált a modern társadalmakban a polgári tulsuly bűvös igéjévé, sok tekintetben fikcióvá, amelynek segítségével fennmaradását eredményesen biztosíthatta.

Mi sem természetesebb, minthogy a népegység fogalma aránytalanul elasztikusabbnak bizonyult, mint a nép és nemzet tudatos közjogi szembeállításának szimpla formulája. Dőre tévhitek keltésére alkalmas. Az ellenséges vár belülről való meghódításának, az új életfeltételekbe való belénövésnek vágyát ébresztheti fel. De mivel ugyanakkor a nép és nemzet ellentmondását csupán közjogi viszonylatban szintétizálta, elkerülhetetlenül kirobbanásra törő ellentmondást tartalmaz.

A francia társadalmi élet szótára kezdettől fogva ismerte ezt a meghasonlottságot. A „peuple” fogalmából mindenkor kirekesztette a „200 családot”, s ezzel széles árkot vont azok közé, akik a „peuple”-höz tartoznak, s akik nem tartoznak hozzá. De nem idegen ez az elgondolás egyetlen nyelv szóhasználatától sem. Népszellem, néptörekvés, néperő, a nemzet és a nép fogalmi-egységgé teljesülése után minden nyelven olyasminek vált kifejezőjévé, ami eltér és szembehelyezkedik a „fent levőkkel”, s ezzel kettétöri azt az egységtudatot, amit a mindenkori statusquo-apologetika ezer csatornán át igyekszik a közvéleményben meghonosítani.

Ebben a jelenségben tulajdonképpen adva is van a népiség fogalmának társadalmi törekvéssé teljesülése. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a népiség meghatározás pontatlan, s ezért mindenfajta megtévesztés készsége talajává válhat, amennyiben nem konkrét állapotok, helyzetek vagy törekvések kapcsán alkalmazzuk. Ennek lehetősége viszont meghatározott történelmi fejlődési szakaszokhoz csatlakozik. Abban a korban, amikor a liberálisizmus törekvései sok tekintetben valóságos néperdekeket fedtek, a népiség hangoztatása elmosta azokat a határokat, amelyek a nép különböző rétegeinek sorstörekvései közt emelkednek. Lehetetlenné tette azon népcsoportok sajátos gondolkodásának és akarásainak kidomborítását, amelyek mint az országok anyagi jólétének előteremtői, jogos igényt formálnak a népközösség sorának alakítására.

Érthető, szükséges, sőt elkerülhetetlen volt a népiség fogalmán belül különös nyomatékkel huzni alá az osztályosság fogalmát és mindent, ami ebben a sugárkörben mozogva osztályos ideológia, élcsapat és hegemonia elnevezés alatt a „negyedik rend” domináló egészzé kovácsolódásának útját jelzi. Az osztályosság elvének következetes alkalmazása nélkül a néperdekek képviselőinek gyepelője avatatlan kezekbe kerülhetett. Anglia példájához hasonlóan olyanok juthattak szóhoz a közéletben, akik a „nép” és a „nemnép” erőinek merészen a viszonyokba hasító egymásrahatását tory-whig ellenzékieskedéssé igyekeztek lefokozni.

Osztályosság és népiség szembeállítására azonban ebben az időben is csak korlátolt látókörű emberek fanyalodtak. Aki a következetes haladás minden távlatának felmérésére képes volt, mindenkor a népiségben látta az osztályosság magától adódó hátterét és alapját. A néperő egészét nyalábolta fel, hogy ilymódon a haladóbb gondolkodásra képes csoportok törekvéseit a népiség egészének sokszor zavarosan gomolygó, de mindenkor változás után kiáltó törekvéseivel támassza alá.

Az osztályosság szempontjainak kihangsúlyozása meg is hozta a várt eredményt. Olyan gondolatokat hintett el, amelyek vetésbe szök-

kenve széles tömegek világszemléletének adtak egyöntetűen haladó irányt. Később, mikor sok érték átértékelésére kényszerültünk, az osztályosság jegyében kialakult legkövetkezetesebb világnézeti tábor maradt az egyetlen szilárd alap, amely a haladó gondolat védekező falankszait, egyben pedig támadó kohorszait teszi. Ezeket az őrhelyeket természetesen nem lehet és nem szabad feladni. Amint korábban az osztályosság elve a népiségbe ágyazta magát, úgy most a népiség elvének az osztályosság magva köré kell csoportosulnia. Csak így bontakozhat ki az általánosságokból és magasodhat átfogó haladó törekvésekig.

Ha már most ama rugók után kutatunk, amelyek a népiség gondolatát éppen napjainkban előtérbe tolták, közéletünk feltételeinek megváltozásában találjuk meg azokat. A világ tekintélyes részén olyan elvek nyomultak előtérbe, amelyek sok tekintetben visszaesést jelentenek. A bankokrácia nevében pretoriánus gárdák ragadták magukhoz a vezetést, s néptotalitásra hivatkozva minden valóságos néperő érvényesülésének utját elállják. Mélyreható változások ígéréstével terhes idők ezek, amiknek dinamikáját azonban nem mindenki ismeri fel és értékeli helyesen. A legpontosabban körvonalazott felismeréseket az osztályosság fogalmán túl a népiség fogalmába kapcsolni és mint néptörekvéseket szegezni szembe a totalitáros népiséggel, amely se nem őszinte, se nem valóságos népi totalitás: ez a népiség mai konkrét tartalma.

Alig állithatja valaki, hogy mindez a népiség hirdetőinek mindegyikében ilyen világos körvonalakban jelentkezik. Sokan csak homályosan érzik át a szükségleteket, a távlatokat meg éppen nagyon gyakran hamis tudattal ítélik meg. Nem ismerik fel sokan, hogy a népiség hatalmas kollektívumot jelent, amelynek élcsapata, törzse, hátvédje van és tartalékokkal rendelkezik. Ezek nem látják világosan, hogy a népiség egészének érvényesülése során mikor, melyik szakaszon van a hangsúly. Innen a sok eltérés, s a gyakori eszmezavar. Ezért keresztezik egymást olyan gyakran a szándékok meg a vélemények.

Nem jelent ez szükségképpen veszedelmet. Becsületes akarások nem riadnak vissza a történelmi távlat hirtelen kitágulásától. Fődolog, hogy a népiség szolgálata közben következtetések maradjunk önmagunkhoz. Becsületesen higyjünk a nép haladó őserejében. Becsületesen valljuk a nép haladó tradíciójának vállalását. Őszintén gyűlöljük azokat a törekvéseket, melyek a népiség totalizálásának köpenye alatt a néperőket, szabad játékuk biztosítása helyett, bilincsbe kényszerítik, s a népérdekekkel ellentétes törekvések szekerébe fogják. Amennyiben ez adott, a helyes állásfoglalás magának az életnek a folyamatában helyes utakra talál, s a kibontakozás helyes szempontjait is felleli. Annál is inkább hihetjük ezt, mivel a népiséggé szélesedett osztályosság elgondolásai mindenkor megmutatják azokat a feladatokat, amelyek a néperő leggazdagabb és legcélrányosabb felhasználását lehetővé teszik.

Népiség és osztályosság ilymódon az élő élet sodrában kiegészítik egymást, egyszersmind csupán egymást kiegészítve emelkedhetnek a népérdekek teljességét valóban kidomborító társadalmi tété. Ahol az egymást kiegészítő felmagasodás helyett szembekerülnek, kölcsönösen felemésztyődnek, s a tertius gaudiensként lesbenálló dinamikus elv bevonulásának utját nyitják meg.

Magyar vonatkozásokra szűkítve a fenti általánosításokat, rövid utalásokra kell szorítkoznunk. A magyar népi koncepció külső megjelelésében a múlt század első felének népies elindulásába kapcsolódik, s magának vallja Dózsától kezdve Adyig a magyarság történetének minden haladó mozzanatát. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk,

hogy a népiség hagyományainak ez a formai összefogása csak az esetben hasznóhajtó, ha közben tisztába jövünk a mult és jelen népies törekvéseinek lényegbevágó tartalmi különbözőségével. Népiség és osztályosság mindenkor bizonyos kölcsönhatásként jelentkeznek. A mult század népisége, elszórt kivételektől eltekintve, polgári osztályosságot foglalt magában. Már pedig manapság hasonló tartalmat a népiség kerete nem bír el. Napjainkban a polgári népiség magyar viszonylatban is néptotalitást jelent, ami viszont a regresszív tekintélyelv frazeológiájához tartozik. Népiség plusz a „negyedik rend“ osztályossága, egyedül ezen a vonalon kereshetjük problémánk megoldásának nyitját.

Ámde még itt sem szabad megállnunk. A haladó népközösségen túl a népek közösségének hirdetése nélkülözhetetlen tartozéka a helyes értelemben felfogott népiségnek. Ez viszont további elválasztó mozzanatot jelent. Bár a népiség képviselői mindenkor a humánushoz szóltak, a népek közösségének konkrét törekvését rendszerint nélkülözték. Időközben megmásult létfeltételeink azonban ezen a vonalon is lehetővé tették, sőt parancsolóan előírták a feljebb lépést. A népiség és osztályosság magasabb egységbe olvadása jegyében a progresszió a maradi tekintélyuralmi eszmék totális népközösséget hangoztató dinamikájával a népek közösségének dinamikáját szegezi szembe. A népiség mai humánuma így tágabb és a szó valódi értelmében emberibb, mert minden nép törekvéseinek közös nevezőre hozásával kívánja elgondolásait a gyakorlatba átültetni.

Mind ezek a távlatok a legteljesebb mértékben igazolják azokat a fáradozásokat, amelyek a népiség elvének alkalmazása során közirodalomban, széprózában, költészetben, festészetben, szobrászatban és zenében már eddig is annyi nemes emberi energiát kötöttet. Ie. Miközben az irodalom meg a művészetek legjava képviselői a nép igazi arculatának megelevenítésén fáradoznak, egyéni szándékaiktól függetlenül, az önmegismerés hatalmas eszközét nyomják kezébe. Ennek pedig a jelen és a jövő viszonylatában egyaránt uttörő jelentőséget kell tulajdonítanunk.

FRANCISKA ÉS BRUNÓ

Írta: REMENYIK ZSIGMOND

VALAMI TÖRTÉNIK FRANCISKAVIAL ÉS ETTŐL BRUNÓNAK MÉG A SZIVVERÉSE IS MEGÁLL. — KÖD LEPT BE AZ UCCAKAT ÉS A TEJCSARNOKBAN ÁLMOS CSELEDD SÖPÖR. — A CIGARETTASODRÁSNAK IS MEGVANNAK A MAGA TÖRVÉNYEI.

Késő éjszaka volt, amikor Brunó kezében kis csokor virággal még mindig várta Franciskát. Hátát egy fa törzsének támasztva állt Brunó a ház előtt, szemben a Plutó mozgóval és így várakozott. Szájában cigaretta égett és kezében tartotta a virágokat. No természetesen, a kocsmáros még üzlete ajtajában állt és figyelt. Milyen kár, hogy a világ teremtésekor a kocsmáros még nem létezett, különben mindent jól megfigyelt volna és ma nem lennének kételyeink. Szájában kis szipkában szivarvég izzott és álmosan nézett maga elé. Vastag lábait keresztbe vetve az ajtófélfának támaszkodott.

Végre jött Franciska fáradtan, arcán letagadhatatlan aggodalom-

mal. Brunó elébe sietett, Franciska megállt és Brunóba karolt.

— Fáradt vagy, Franciska? — kérdezte Brunó. — Siessünk haza, készíték teát és betakarlak.

— Valami közölnivalóm van veled, Brunó, — válaszolta Franciska és szétnézett a néptelen uton. Közben már a kocsmáros is lehúzta a rolót, az egész ucca néptelen volt és teljesen kihalt. A folyó felől bugott egy teherhajó mélyen. — Jobb szeretném, ha nem mennénk haza mindjárt, — folytatta, — könnyebben esik a beszéd, ha nem látom magam előtt a falat. Ne is mondd, hogy nem, hisz ugy szeretem a levegőt, az eget és a csillagokat.

Lassan elértek a folyóig, ott leültek a kövezett partra. Apró lépcsők vezettek le hosszan a partról a sötét vízbe. Néptelen volt véges végig a vidék. A közeli dombokon halvány fények égtek, nem tudhatta az ember, kivilágított ablakok-e azok vagy már maguk a csillagok. A kis bokrokat enyhén simogatta a szél.

— Brunó, azt hiszem, hogy valami történt velem, — mondotta hirtelen Franciska és Brunó szívére tette kezét.

— Mi az, hogy valami történt veled, Franciska? — kérdezte Brunó, de szíve verése is megállt.

— Teherbe estem, — válaszolta Franciska komolyan. — Napok óta biztos vagyok már ebben. Nem akartam neked megmondani, de tovább már nem várhatok. Fejem fáj, szédülök és egészen hidegek a lábaim. Semmi sem marad meg a gyomromban. — mondotta és végigsímitotta homlokát.

— Biztos ez, Franciska? — kérdezte megdöbbenve Brunó. — Nem, ez nem lehet igaz. Biztosan csak képzelődöl, most meg rám akarsz ijeszteni. Ugye csak tréfálsz, Franciska? — mondotta kétségbeesetten. De amint rápillantott Franciska arcára, fáradt szemeire és sápadt, meleg homlokára, már nem kételkedett. Lehajtotta fejét és sodorni kezdett egy cigarettát.

Franciska is hallgatott. Így ültek hosszú ideig. Brunó levetette kabátját és Franciska vállára terítette. Egy autó dudált messziről. —

— Szegények vagyunk, — mondotta halkán Brunó. — Ez a legnagyobb baj. A többi bajon valahogy még csak segítenék, elmennék más uccába, más városba, más emberek közé, bár ezek az erkölcsi megfontolások nem lényegesek. Bizonytalan a munkánk és nagyon szegények vagyunk.

— Pedig nagyon szeretem a gyerekeket, — válaszolta Franciska. — Nem is gondolnék arra, hogy milyen a jövőnk, ha nem lennénk ilyen szegények. Nem is gondolnék arra, hogy törvénytelen lenne a gyerek, tudom, hogy az én gyerekem becsületes lenne és komoly. Biztosan szegény lenne, hisz nem történnek a világon csodák, szegény lenne, talán rongyos is, akár te, Brunó, de egészen biztosan nem lenne rossz. De nem erre gondolok, hanem a szegénységünkre és ezért nagyon félek.

Brunó átölelte Franciska vállát, amely meg-megremegett.

— Még szegényebbek lennénk, — folytatta Franciska, — mert egészen bizonyos, hogy elveszíteném állásomat. Te még nem ismered Menczert, nehéz elképzelni, hogy mi mindent csinálna. Arról szó sem lehetne, hogy nagy hassal vezetgessem helyükre a Plutóban a vendégeket, az egy komoly üzlet, ahonnan nagyhasú asszonyok ki vannak zárva. Akárhogy is nézzük a dolgot, mégis csak kénytelenek vagyunk felkeresni egy orvost, hogy rajtam segítsen. — mondotta Franciska és aggodalmasan nézte a lábánál folvó sötét és piszkos vizet.

— Én ugy félek az orvostól, — nyöszörgött Franciska és összébb-

huzta vállán Brunó kabátját.

— No nem, Franciska, no nem, — biztatta Franciskát Brunó, — az orvostól félni azután igazán nincs okod. Még reggel keresünk magunknak egyet és meglátod, nem lesz semmi bajod. Két napig fekszel utána, én elvégzem helyetted a dolgodat, vagy keresünk kisegítésre egy asszonyt, harmadnapra pedig már megint olyan friss leszel, mint-ha nem történt volna semmisem. A jövőben pedig vigyázni fogunk, — mondotta kevés meggyőződéssel és mélyet szívott cigarettájából.

— Az ilyen dologgal nem is lehet akármelyik orvoshoz menni, — folytatta Franciska, mert az orvosok nagyon megnézik maguknak az embert. Kórházban hallani sem akarnak eféle esetről, arra meg, hogy magamon segítsek, mint teszik más asszonyok, én nagyon gyáva vagyok.

— Ismerek egy orvost a környéken, aki segít rajtunk, Franciska, — mondotta Brunó. — Nem is olyan régen ismerem, minden este rendszeren a házban lévő kocsmában található, az ilyen dolgokat csinál, vannak műszerei és a multkor saját szememmel láttam, hogy jöttek hozzá megbeszélni a dolgot asszonyok. De nem várunk estig, megtudom, hogy hol lakik és reggel felkeressük.

— Nem, nem — kiáltotta Franciska, — nem szabad érdeklődni utána, mindjárt össze-vissza beszélnek az emberek, az ilyen dolognak hamarosan hire kel.

— Majd úgy érdeklődöm utána, Franciska, hogy eféle dologra senki se gondolhasson, — válaszolta Brunó. — Te még a közelben sem leszel, várni fogsz rám, mondjuk egy másik uccában, keresünk neked egy padot, ahová leülhetsz, míg én az orvos címét megtudom. Ne félj, Franciska, nem lesz semmi bajunk. Csak az orvosnak fizetni kell, nem tudom, van-e annyi pénziünk? — kérdezte Brunó és elgondolkodva lehajtott a fejét.

— Magamnál hordom a pénzemet, — válaszolta Franciska, — egészben véve nincs több, mint amit egy hónapi fizetésem kitesz. De majd megkérjük az orvost, hogy elégedjék meg ezzel. Biztosan fog segíteni rajtunk és nem lesz semmi bajom. Ugy félek, — mondotta, — ugy félek és ugy fáj a szívem.

Későn virradt és köd szállt le a terekre és az uccákra. Brunó magára vette kabátját és Franciskába karolva elindultak egy kivilágított tejszarnok felé. Brunó meleg kávéit ivott, Franciska pedig teát rendelt. A tejszarnok még üres volt, söpörtek a tejszarnokban. Álmos cseléd söpört, megkapaszkodva a seprőbe, mint egyetlen támasztékába lidércnyomásos életének. Lassan hajnalodott. Köd lepté be az uccákat. A fákról kövér vizesöppek hullottak alá.

— Várj rám itt, Franciska, — mondotta Brunó, — ne menj innen egy lépést se tovább, amíg vissza nem jövök. Elmegyek a kocsmába és megtudom az orvos címét. Nemsokára kilenc óra lesz, hamarosan megtaláljuk és még délelőtt haza kerülsz. Egészen biztos, hogy itt lakik valahol a környéken, nem kell sokat gyalogolnunk utána. Nézegessed addig az ujságokat, — mondotta és Franciska elé tett egy képeslapot.

Brunó fejére tette kalapját és távozott a tejszarnokból. Még mindég beborította az uccákat a köd. Felgyűrt kabátban haladtak el mellette az emberek. Brunó meg-megállt, valami szöges dróttal bekerített palánkot keresett, de mintha ebben a pillanatban minden szöges dróttal bekerített palánk eltűnt volna a világról. Átvágott az uttesten, bekanyarodott egy mellékuccába és annak végén talált valóban egy hatalmas, bürtökökkel, vadfüvekkel és gazzal benőtt grundot, palánkkal körülkerítve. A

palánk tetején három sorban szöges drót feszült. A szöges drótról kövér esőcseppek hullottak alá, a deszkák is nedvesek voltak és korhadtak. Benn a palánk mögött egy kutya ugatott.

Brunó lábujjhegyre állt, hogy félkezével elérje a drótot. Mit őrizhettek ugyan a palánk mögött, e korhadt deszkák mögött, szögesdrótok mögött, talán a vad füvet és a mérges bürübokrokat? Brunó nem töprengett ezen, talán a kutyát őrizték, hogy annak eszébe ne jusson elrohanni a vad füvek közül. Magasra felkapaszkodott és félkézzel megszorította a szögesdrótot. Azután összeszorított kezét végigrántotta a drótból kiálló erős szegeken, hogy egy pillanat alatt elöntötte tenyerét a vér. Brunó leguggolt a korhadt palánk alá, teleköpködte tenyerét és zsebkezdőjébe csavarta. A kendőn egy perc alatt átütött a vér, Brunó zsebébe süllyesztette kezét és megindult a korcsma irányában.

— Megvágtam a kezem, — mondotta Brunó a sötét pultjának támaszkodva és zsebéből előhuzta kezét. Tenyere még mindég vérzett és majdnem kibírhatatlanul sajgott. De cigarettával szájában mégis mosolygott, keserűen.

— Nem való gyerek kezébe a kés, — válaszolta a kocsmáros és két hatalmas tenyerét a pultra helyezte, mindjárt a kis tányérokra kirakott tőpörtőspogácsák, faszorozottak és egyenletes darabokra elvágott kolbászadagok mellé. — Most azután kötözgetheti, mert eféle sérüléseket nem lehet fröccsökkel gyógyítani.

— No, nem, nem — mondotta Brunó, — arról szó sem lehet. Szeretném is megtudni annak az orvosnak a címét, akivel multkoriban ezen a környéken találkoztam.

— A Tóniét? — kérdezte megvetően a kocsmáros. — Az nem ért efélékhez. Tóni egészen más dolgokhoz ért, — tette még hozzá és gyanakodva Brunóra nézett. De Brunó állta a kocsmáros pillantását és csak tovább vigyorgott tökéletlenül.

— Eféle sérüléseknek gyógyításához azután minden orvos ért, — mondotta könnyedén. — Én magam is kitisztitanám, ha lennének hozzá megfelelő szerszámaim. De mindenféle buta dolog kell hozzá, vatta, jód, meg más eféle. Tiszta tépés, hogy be ne piszkolódjon a seb.

— Maga biztosan kések közé nyult. — mondotta szakértelemmel a kocsmáros. — Megint krumplit pucolt valahol és krumpli helyett saját tenyerét hámoztta meg szórakozottságból. Ezért nem lesz semmi ebből a világból, mert ügyetlenek az emberek. Még elvérzik, ember! — kiáltotta, amint rátekintett Brunó felfeléfordított tenyerére. — Vigye el tiszta asztalomról a pracliját, most mosattam fel a bádogot és tele van vérrel. Menjen egyáltalán az üzlet elé, ne piszkítsa be még a padlómat se! Maga itt sohasem fogyaszt, szedje gyorsan a sátorfáját és rohanjon az orvoshoz. Tóni a cementtelep mögött lakik, abban a hosszú uccában, annak is a végén, egy nagy, kétemeletes házban, a második emeleten. Egyetlen kétemeletes ház az uccában, szemben egy benzinkuttal, nem is lehet eltéveszteni, — kiáltotta kétségbeesetten a kocsmáros és már nyult is a törölgető rongy után, hogy a vért a padlóról letörölje.

Brunó gyors léptekkel távozott a korcsmából. Lassan emelkedett az uccákon a köd, a nap halvány, vörös korongja megnövekedve tűnt elő a szürke égen. Pár perc alatt a tejsarnokba ért. Leült Franciska mellé, aki éppen citromot nyalogatott. Sápadt volt és kezeit nadrágzsebébe süllyesztette.

— A teát se bírta meg a gyomrom, — mondotta Franciska és két könyökére támasztotta homlokát. — Olyan sokáig jártál, már el akartam menni, hogy megkeresselek.

— Minden rendben van, Franciska, — válaszolta Brunó, — ha akarsz, akár mehetünk is mindjárt. Itt a cementtelep mögött lakik az orvos, odáig akár el is gyalogolhatunk. Csak csavarj nekem egy cigarettát, mert megvágtam a kezem. Nagyon izgatott vagyok, bár az egész csak egy buta dolog, semmi okunk nincs rá, hogy féljünk. Légy szives, Franciska, — mondotta még és előkotorta zsebéből a pakli dohányt és papirost.

— Mi történt veled? — kérdezte aggódva Franciska és dohányt szórt a cigarettapapirosba.

— Kénytelen voltam megvágni a kezem, de semmi az egész, — válaszolta Brunó. — Néhány nap alatt beforr. Kár is gondolkodni most ezen. A zsebkendőt is kimosom majd, mert véres. Végeredményben talán a zsebkendőnek lett a legnagyobb baja. Megvágtam a kezem, Franciska, hogy megtudjam az orvos címét a kocsmában, nem akartam, hogy mindenfélét össze-vissza beszéljenek, hisz érted, ugye? Ne így, Franciska, — mondotta Brunó, — rosszul csavarod a cigarettát. Egyik vége vastag, akár egy bunkó, másik vége pedig üres. A dohányt pedig mind kiszórod az asztal alá, vigyázz!

— Nem, nem, nem, — kiáltotta Franciska, — nem tudok most cigarettát sodorni, se nyugodtan ülni, se rendesen menni az uccán, kérlek, ne is haragudj rám, de nem bírok, nem bírok. Félek, Brunó, nagyon félek! — kiáltotta és kiejtette kezéből a félig kész cigarettát, hogy a dohány a papirosból kihullt. A tejszarnok tulajdonosa gyanakodva asztalukhoz jött és elszedegette előlük az edényeket. Arcán gondterhes felhők ültek, pedig kiinn az uccán már felszállt a köd.

— Ne vedd zokon, — mondotta Franciska és Brunó karjára tette kezét. — Már nem is vagyok ideges, — és mosolyogni próbált. — Ne tedd el a dohányt, várjál, azonnal csavarok egy cigarettát. A reggelit már kifizettem, mehetünk is a cementtelep mögé. De a cigarettádat még megcsavarom, — mondotta és kinlódva kezébe vette a pakli dohányt és a papirost, figyetlenül cigarettát sodort és végignyálazta a papírt. Brunó eltette a pakli dohányt és zsebredugott kézzel megindult Franciska után.

AZ EGÉSZ HÁZ BÁMUL, MINDENKI AZ ÉG LÁTHATATLAN CSILLAGAIT NÉZI. — SIR TÓNI ALBÉRLETTI SZOBÁJA NEM EGY KÜLÖNTEREM ÉS NINCIS BENTENNE OPERÁCIÓS ASZTAL. — A SZARVASOK SOHA NEM TALÁLJÁK MEG TÖBBÉ DISZES AGANCSUKAT, HA EGYSZER AZT MÁR ELHULLAJTOTTÁK.

Franciska és Brunó felfeléhaladnak a lépcsőn. A lépcsőn sovány asszony söpör, por terjeng a levegőben. Az élet és az erjedés bus vidéke ez. Az uccáról teherautók tiülkölése és zakatolása hangzik, a házzal szemben áll egy benzinkut, jó hire van az itt kimért benzinnek, az egész környék teherautósai innen szerzik be szükségleteiket. A cementtelepről szürke por száll az ég felé. Lenn az udvar közepén vékony csapból csöpög a víz. A sovány asszony megfordul Brunóék után, bámul-e vagy csak pihen, kíváncsi-e vagy csak fáradt, nehéz e pillanatban ezt eldönteni. Mindenesetre sovány kezével sovány orrát vakarja, elveszett életéért bizony ez sovány vigasztalás.

— Még három lépcső, Franciska, — biztatja Franciskát Brunó, amint haladnak lassan felfelé a lépcsőn. Franciska tudna menni, nem testi ereje hiányzik az uthoz, de látszik rajta, hogy fél, arca aggodalom-

mal teli. Felérnek a második emeletre, ott végigmennek a nyitott folyosón, elhaladnak egy csomó konyha előtt. Az egész ház bámul, mindenki az ég láthatatlan csillagait nézi. Csillagvizsgálók közé került volna Franciska és Brunó? Micsoda ésszerűtlen kérdés, hisz az ég csillagai ebben az órában nem láthatók. Egy öregasszony a földszintről a magasba mutat, egy szót sem szól, csak mutat, mutat. Bruno megérti a néma jelet, megindul Franciskával abban az irányban, amerre az öregasszony mutat. Ott valóban egy ajtó áll, az ajtón belül szakadozott csipkefüggöny piros pertlire feszítve. Brunó kopog az ajtón, Franciska haját igazgatja.

Kinyilik az ajtó, megjelenik benne egy öregur hosszúszerű pipával, rongyos cipőben, lapos fekete házisapkával fején. Egy szót sem szól, ő is csak mutat. Hátralép, pipája hosszú szárával átmutat a homályos előszobán, egy csukott ajtó felé. Brunó és Franciska belépnek a homályos előszobába. Két szarvasagancs lóg az előszoba falán, egészen valószínűtlen ez a környezet. Egy házban szarvasagancs, ahol egymás hegyén-hátán élnek az emberek, gyerekek rongyosan mászkálnak az udvaron és mindent betemet a por. Az ember önkénytelenül is keresi a szarvától megfosztott állatot vagy a vadászt zöld ruhában fénylő fegyverével vállán. De se szarvasnak, se vadásznak nyoma nincs, csak a két agancs függ a homályos előszoba falán egészen valószínűtlenül.

— A doktor urat keresem, — mondja a pipás öregurnak Brunó és kihúzza zsebéből kezét, megmutatja a véres kendőbe csavart tenyeret az öregurnak, aki még erre sem szól egy szót sem, kiköp a nyitott ajtón és hosszú pipaszárával a csukott ajtóra mutat. Nehéz eféle öregurakat félrevezetni, különösen homályos előszobában, ahol szarvasagancs lóg a falon. Brunó e pillanatban nem gondolkodik az összefüggéseken, se nem irigyli, se nem sajnálja az öregurat a szarvasagancsokért, a homályos előszobáért, hosszúszerű pipájáért, maga előtt tolvaj Franciskát a csukott ajtó felé indul. Kopogtat az ajtón és szinte védelemképpen Franciska elé kerül.

— Tessék! — hangzik a szobából és Brunó kinyitja az ajtót. Belépnek a szobába, amely nagy és meglehetősen világos. Ablakai pizkosak ugyan, de kinn süt a nap. A szoba egyik sarkában zongora áll, rajta váza, hervadt virággal. Hogyan került ebbe a házba zongora? — gondolja Brunó és lehetetlenebbnél lehetetlenebb megoldásokra gondol. De máris kezében a kalapja, zavart mosoly az ajkán, mert közeledik Sir Tóni teljes életnagyságban, szőröstül, bőrostül, vidám fürgeséggel, cvikkerrel szemén, gyűrött barna ruhában, hálóingben kabátja alatt, kis, kövér ujjával hajában turkálva. Arcán meglepetésnek még csak halvány nyoma sincs, kezét fog Brunóval, megbiccinti fejét Franciska felé és széjjel kinyitja. Becsukja hirtelen mozdulattal az ajtót, közben kikukkant az előszobába. A hosszúszerű pipás öregur jól be lehet tanítva, már nyoma sincs. Mintha az agancsok is eltűntek volna a falról, csak a homály az, ami betölti a helyiséget. Az orvos már újra rendelkezésükre áll, áll, áll szó szerint, Franciskának a háta mögött áll, szemben Brunóval, akit vidáman oldalba lök. És félszemével Franciskára kacint.

— Tehát ugyebár arról volna szó, — mondja vidáman, megigazítva szemén a cvikkerét. — Ó, hiszen ez mindennapos eset. Vagy én vagy más, de az asszonyokon valaki mindig csak segít. Mi is lenne ebből a világból, ha az asszonyokon nem segítenek. Tele lenne ez a világ felelőtlenséggel, a gyereksírástól nem alhatnánk és megszűnne mindenféle komolynak nevezhető munka. Elviselhetetlen lenne az élet! — mondja és

az ágyhoz kerül, letakarja terítővel a még megvetetlen ágyat, kinyitja az ablakot és friss levegőt enged be a szobába. Az uccáról autók túlkö-lése hangzik és száll, száll mindenfelé a por.

— Igen, — válaszolja Brunó, — pontosan erről van szó. Jöttünk bejelenteni, bár mielőbb szeretnénk tulesni rajta.

— Bejelenteni? — kérdezi csodálkozva Tóni és megvakarja húsos kis fülét, mintha nem jól hallana. — Minek ezt bejelenteni? Jönni és menni, tulesni az egész disznóságon, ennyi az egész. Ennek semmi aka-dálya nincs, — mondja és hátán keresztbefonja két kezét. — Egy ne-gyedóra alatt kész vagyunk, kimosom a műszereket és délután akár már kánkánt is táncolhat a hölgy.

Brunó bizalmatlanul tekint szét a szobában. Sir Tóni észreveszi ezt és panyicsan végigméri Brunót.

— Ez egy albérleti szoba, — mondja minden szavának külön nyomatékokat adva, — de olyan legyen az én szerencsém, hogy ebben a szo-bában már megfordultak igen előkelő dámák. Tessék kinézni az elő-szobába, ugye az előszobában senki sincs. Ha el tetszik menni akárme-lyik hivatásos professzorhoz, ott egymás hegyén-hátán tolonganak az emberek, szó sem lehet diszkrécióról. Itt nincs külön terem, itt szó sin-csen operációs asztalról, itt van egy sezlón, ezt a sezlónt a lámpa alá toljuk és becsukjuk az ablakot. Uraságod természetesen kimegy és amíg nem füttyentek, az előszobában várakozik. Ez a legbecsületesebb megol-dása a dolognak.

Brunó kihúzza kezét zsebéből és végigsimitja homlokát. Tóni észre-veszi kezén a kötést, kezébe fogja Brunó kezét és szakértelemmel vizsgál-gatja. Lassan lebontja a tenyérrel a kötést, maga után húzza Brunót a szoba sarkáig és belényomja a véres kezét egy hideg vízzel telt laborba. Brunó már alig érez fájdalmat. Vattát vesz elő az orvos és jódot kotor elő egy fiókból, a szennyes ruha alól. Bejódozza a vatát és végigdörzsöli vékonyan Brunó tenyerét. A vattát kezébe nyomja és a vatta fölött ke-resztberagasztja Brunó tenyerét.

— Így, — mondja és hátbavágja Brunót. — Siessen és húzzuk a lámpa alá a sezlónt. A hölgy közben akár vetkőzhetik is, egy perc és ké-szen vagyunk. Maga már mehet is, barátom, — mondja Brunó felé for-dulva és egy kis táskából különböző műszereket kotor elő, a kancsóhoz megy és leöblíti vízzel a műszereket. Brunó a szoba közepén áll és Fran-ciskára tekint. Franciska egy széken ül, nem messze az ágytól és maga elé mered. Tóni körülményesen becsukja az ablakot.

— Tessék kimenni az előszobába, — mondja, — a hölgy kissé sze-mérmes, rendesen így szokott ez lenni, a szemérmesség a bajjal együtt jön meg. Nem baj, fő az, hogy megjön! —, mondja és leveti kabátját, a kabátot egy szék támlájára dobja és már karján felgyűrt inggel áll a szoba közepén. — Tessék kifáradni egy rövid időre az előszobába, — is-métli és az ajtóig kíséri Brunót. — Ott van szék, tessék leülni és egy rö-vid ideig várakozni. Csak nyugalom, nem történik semmi, — mondja és kinyitja Brunó előtt az ajtót. Ahogy Brunó kiteszi lábát a szobából, kulccsal bezárja az ajtót.

Brunó a homályos előszobában áll, ül és sétál. A pipás öregurnak nyoma sincs, talán csak rémkép volt az egész, szokott történni ehhez hasonló eset. Volt és nincs, elnyelte a föld. Az agancsok viszont a falakon lógnak letagadhatatlanul. Közvetlenül a folyosóra nyíló ajtó mellett áll egy sokágú fogas, rajta pár gyűrött kalap és kabát. Az előszoba festése ko-pott és a mennyezetről lehullt a vakolat. Régen hullhatott le, mert a szo-ba padlóján vakolatnak nyoma sincs. Por fedi vastagon a padlót és a

székeket, a lelógó kopottas csillárt és a sarokban álló köpöcsészét. Néhány szomorú légy mászik a falon, kifelé, kifelé, ami a legyektől meglehetősen szokatlan dolog. Valami van nyilván emögött, hogy a legyek kifelé másznak, ha rendben lenne minden, ez nem fordulna elő.

A zárt ajtó mögül fájdalmas nyöszörgést hall Brunó. Elhuzza a széket az ajtótól és olyan messzire viszi, ahogy csak megengedi a fal. De a fal utját állja, tovább hallja hát Brunó a fájdalmas nyöszörgést a zárt ajtó mögül. Brunó nyugtalanul járkál az előszobában, vészesen füttyül és körmét rágja. Cigarettaival szájában bámulja az agancsokat. Mint ha senki se hallaná az egész lakásban az ajtó mögül kiszivárgó nyögéseket, olyan csendes és részvétlen ez a lakás.

— Kérem, tessék nyugodtan feküdni, — hallatszik az ajtó mögül, — még egy perc, hisz semeddig sem tart az egész.

A nyöszörgés tovább tart az ajtó mögül, Brunó cipője sarkával rugdalja a deszkapadlót. Ekkor kinyílik egy ajtó, abban megjelenik az öregur, szájában hosszúszerű pipájával, ősz fürtjeivel és felemeli kezét.

— Tessék nyugodtan maradni, — mondja, — feleségem beteg, benn fekszik a konyhában és módfelett szenved. Akarja uraságod, hogy felhúzzam a gramofont? — kérdi vidékies hanglejtéssel. — A gramofont!

Brunó rámered az öregre, kitátja száját és nem felel. Micsoda összhang, gondolja, micsoda összhang és milyen valószínűtlen szituáció! De ebben a pillanatban nyílik a szoba ajtaja és megjelenik benne Sir Tóni vidáman mosolygó arccal.

— Tessék befáradni, — mondja és Brunó belép a sötét szobába. Az orvos kinyitja az ablakot, leoltja a villanyt és a lavórban mosni kezdi a kezét. Franciska a sezlonon hever, derékig betakarva, oldalt fordulva és sir. Brunó ügyetlenül áll a szoba közepén.

— Semmi baj, — mondja Tóni, — a hölgy pár percig pihen, no nem pár percig, mondjuk egy félórát, utána lassan hazamegy és fekszik két napig. Ez mindennek a titka, ez az egész boszorkányság, ennyi az egész!

Brunó nem tud az esethez szólni, neki ezen a téren nincsenek tapasztalatai. De ha Sir Tóni mondja, hogy ennyi az egész, akkor nyilván ennyi az egész. Tóni szájában már cigaretta ég, vidám és gondtalan, csaknem hogy leül a zongora mellé és énekel. Aki ismeri az életet, az elképzelheti, hogy nyilván már megtörtént ez is. De Tóni most nem énekel, vidám ugyan, de az élet nyomorúságairól beszél, a nehéz megélhetésről, a kiadásokról, sok bajról, üldözésekről és majdnem, hogy a halálról. Brunó elérte az orvos kesergéseit, felveszi az asztalról Franciska táskáját és kikotor belőle két tizest. Tóni szeméi ragyognak, akár sötét égen a csillagok.

— Ennyi elég is lesz, — mondja és finom mozdulattal elveszi Brunó kezéből a pénzt. Megköpdösi és mellényzsebébe dugja. Egy percig mellénye zsebében tartja a pénzt, majd kiveszi onnan és nadrágja hátsó zsebébe dugja. Látszik rajta, hogy mélyen gondolkozik. Ujra előveszi a bankjegyeket, egy tizest mancssettájába rejt, a másikat pedig lábszárába, fuszeklija alá. Most már nyugodt, látszik rajta a nyugalom, tőle jöhet akár a világ vége, földrengés, kiütéses tifusz, rendőrség, csendőrség, katonaság, ő ezuttal már biztosítva van. Nincs az a hatalom, amely tőle ezt a pénzt elveszi.

De Franciska sir és nyöszörög. Sir Tóni egyik cigarettát szivja a másik után, Brunót is megkínálja cigarettával, meg kell nézni, milyen egy valódi gavallér. Közben bocsánatot kér és megborotválkozik. Vastag szappanréteget ken szőrös arcára, közben cvikkere kétszer is a mosdóvizbe esik. Amilyen szerencséje van Sir Tóninak, még csak meg sem re-

ped az üveg.

Lassan elkészül, még kipucolja körmeit, behányja szerszámjait egy fekete táskába és a szekrény aljába dobja a fekete táskát. Közben beszél és beszél, függén tesz-vesz a szobában és beszél. Tanácsokat ad, bölcs tanácsokat. Franciska még mindig nyöszörög és fogja Brunó kezét. Tóni izgatottan huzogatja gallérját, előveszi zsebóráját és nyájas mosolygással meghajol. Ez a meghajlás sok mindent jelez. Brunó is felemelkedik, lassan felsegíti a szelről Franciskát és nehezen megindulnak az ajtó felé.

Tóni összecsapja két tenyerét és megdörzsöli szemét.

— Most haza, haza! — kiáltja, — és feküdni két napig, utána minden elmulik, akár egy rossz álom. Mindennapos dolog ez, — mondja és kitekint az előszobába. Az öregur megint eltűnt, hire, hamva sincs. Franciska nyöszörög csak fájdalmasan. Brunó karját fogja és úgy támogatja.

A szarvasagancsok szomorúan lógnak a falon. Az orvos megveregeti Brunó vállát és sokatmondóan bólint. Hol lehetnek a szarvasok, akik e diszes agancsokat elhullajtották? Nyilván az őszi erdők elhullt levelei alatt keresik ékes diszüket, ha tudnák, milyen reménytelenül! Soha, soha ez életben nem találják meg többé diszes agancsukat, talán nő helyette másik. Ha nem, mint változhatatlanba, ebbe is kénytelenek belenyugodni a szarvasok. Az öregur is megjelenik az ajtóban, kijön a gangra és hosszuszáru pipájával szájában nézi a tejszinű napot. Sir Tóni felemeli fél lábát, egy percig így áll, azután megkönnyebbülten bemegy a szobába.

UJ MAGYAR KÖLTŐK I.

ILLYÉS GYULA (II.)

Irta: SÁNDOR PÁL

„Ha egy költőről azt olvassuk, hogy ötven évvel megelőzte korát, azt mindig úgy kell értelmeznünk, hogy a kor maradt el ötven évvel“ (Illyés: *Petőfi*, 196. o.)

Illyés e szavaiban a költő és kora között észlelhető antagonizmusnak kettős jelentése keveredik sajátos felfogássá. Az egyik a közkeletűbb: hogy a költő *ténylegesen* kiemelkedhetik korából, előreláthat, előremehet akár félszázaddal is; a költő vates, aki — mondjuk materialisztikusan — finomabb idegrendszer, nagyobb érzékenység, valamilyen hatodik érzék révén, vagy — mondjuk idealisztikusan — isteni elhivatottságban megérzi az elkövetkezendőket, sőt azzal, hogy kifejezi, csinálja is, sokkal inkább, mint a tett emberei, a politikusok és hősök.

Ennek a felfogásnak az alapja — akár materialisztikusan, akár idealisztikusan — mithikus történelemszemlélet, mely szerint a történelemben vannak ugyan törvényszerűségek, de azok sokkal kevésbé a megismerés, mint inkább a megérzés tárgyai: eszközei a költők, tudománya az irodalom s így az emberiség fejlődésének sorsa tulajdonképpen a költők kezébe van letéve s minthogy ezt, ha „felelős tényezők“ esetleg fel is ismerik, de nem ismerik el, ennél fogva ez a sors tragikus.

Illyés nem megy el eddig, féluton megáll és vissza is fordul, — és ebben rejlik a második felfogás: a költő nem a jövő, hanem mindig a

jelen, — viszont a kor gyakran a múlt. A költő a mában él, a mát fejezi ki s csak azért *látszik* jövőmondónak, mert a kor, melyben él, nem a ma, hanem a tegnap. Azaz a kor el is maradhat önmaga mögött, amit tárgyilagosan talán úgy ért, hogy a történelem — egyelőre még mindig: mithikus — fejlődése során valamely előhaladásnak már be kellett volna következnie, de különböző — esetleg e mithoszt társadalmi analízissel feloldható — okokból az mégse következett be. A szociális költőnek jut ezek szerint a feladat, hogy a késést felismerje és kifejezze s ezáltal annak behozását siettesse.

Hogy a költő — az illető költő — a maga általános társadalmi, osztály- és szubjektív korlátozottságában azután a tegnap és ma keret-fogalmaiba tartalomként mit vesz be, miben látja az elmaradottságot és behozandóságot, az későbbi probléma. Egyelőre elég annyi, hogy Illyés tudomásul veszi a költő és kora között fennálló vagy fennállható antagonizmust és erre általános magyarázatul a társadalmi fejlődés egyenlőtlenségének elvét adja. Az elv alkalmazása azonban mechanisztikus és ezért nem jut el a helyes megoldáshoz. A társadalmi fejlődés egyenlőtlensége ugyanis nála csak egy-egy körülhatárolt közösség és annak tagjai, egy-egy társadalmi milió, mint objektum és e milióban levő egyedek, mint szubjektum között van meg. Az egyenlőtlenség csak időbeli, nem pedig egyuttal térbeli is. Pedig a térbeliség felismerése teheti csak világgossá a költő és kor konkrét viszonyát. A tér-idő-antagonizmus az általános elv és ennek az elvnek a perspektívájában válhatik a költő önmagának kortársává és lehet a költő a kor kifejezője. De ez a kor már nem jelenti azt a közvetlen szűk miliót, melyben a költő él vagy élt, azaz melyet a költő mint saját milióját — „hazáját“, akár országot, akár csak egy szűkebb tájat, népréteget, vagy éppen egy városrészt jelent is ez a szó, ahol a költő „otthon“ van — vállalja, hanem az a konkrét és mégis általános, teljes kor, mely pl. a *Kapital* csereérték definíciójában a „társadalmilag szükséges“ jelzőjével szerepel.

A tér-idő-antagonizmus is alapjában véve tragikus: rendszerint úgy mulik el, hogy nem oldódik meg. Ibsen a Nóra problémát nem Norvégiában, hanem az előrehaladottabb Németországban és Angliában látta meg; aplikálta saját társadalmi környezetére és minthogy e probléma és a környezet között ellentét állott fenn, megoldást nem tudott adni, (Sem Nóra „elmenése“, ahogy megírta, sem „maradása“ ahogy a közönségre való tekintettel a színházak megpróbálkoztak vele, nem megoldás, ugyanakkor, amikor az a környezet, mely önmagából kitermelte, a norvégiai szinpadí, művészi megoldatlansággal egyidejűleg már társadalmilag is megoldotta, azaz mint művészeti *problémát* régen megsemmisítette.)

Illyésnél a tér-idő-antagonizmus fordítva nyilvánul meg: nem az 1902-esek problémáit viszi át a puszták népéhez, hanem a puszták népe problémáit teszi jelenné, — múltban él, de viszont ezzel, hogy a tudatba lopózik, hogy ez a múlt már múlt, amely a jelenhez vezetett, — nem pedig, mint Ibsennél, a jelen már idegen környezetű jelenidő voltában saját környezetében multtá vált, azaz nincs jövője, — a tragikum optimista jellegét ölt és a jövőt illetőleg, ha általánosan is, de reményteljessé válik.

E múltban élésnek három oka van: objektív, szubjektív és művészeti. Az objektív ok: nem is annyira a társadalmi valóság, mint inkább a társadalmi lehetőség. Hogy t. i. valamely társadalmi valóság, a környezet, mely költői mondanivalóit determinálja, lehet önmagának 70 év előtti valósága is, mint azt részletesen ábrázoltuk. Nos, Illyés ezt a le-

hetőséget, a valóságnak ezt a megmerevedését egyelőre érdemnek látja: társadalmi környezete hordozóját, a puszták népét Atlaszhoz hasonlítja, amelynek pedig „legelső feladata, hogy mozdulatlanul álljon“ (Puszták Népe, 12. o.) E mozdulatlanság a legfőbb ereje: hogy jelene olyan messzi múltban gyökerezik, hogy pl. „a disznók és tyukok óljai az etnográfusok megállapítása szerint még ma is az ázsiai őshaza építészeti elvei szerint épülnek“ (u. o. 6. o.), — ez egyuttal záloga a jövőnek is. Mozdulatlansága már csaknem az örökléttel egyértelmű s így ennek a környezetnek a problémái szubsztanciálisak, a mélyben gyökerezőek, általánosak és törvényszerűek, minden más felületen mozgó, efemer, látszatprobléma. A sub specie aeternitatis jelleg a jelenségek végtelen azonosságát mutatja, akár nyugalomban: („Ez a félmúlt s a folyamatos jelen a rendes állapotok kora a békéé. *Nincs panasz.*“ P. N. 156. o.) — akár mozgásukban: („Megtörtént, hogy a pusztaiak, talán aggodalmunkban, azonnal magukhoz akarták ragadni a pusztát, sőt a kastélyt is. Akár 48-ban, a forradalmi kormányzatnak most is szuronnal és golyóval kellett meggyőznie őket, hogy várjanak a sorjukra. *Vártak.*“ P. N. 215. o.)

1918 ezek szerint nyugodtan behelyettesíthető 1848-ba. Azzal tehát hogy a fejlődés csak látszat és a mozdulatlan lét, a pusztai élet, a Ding an sich, Illyés azt a költői magatartást próbálja igazolni, hogy „semmit sem hozott magával“ az idegenből, a jelenségek világából. Mert így a lét alapja nem is ezek a jelenségek, hanem az őszubsztancia, nem a társadalmi változó, hanem a természeti (relatív=) állandó. S ha így állna a dolog, akkor nyilván igaza van, hogy „szívet és tüdőt kell cserélnie annak, aki a puszták levegőjét elhagyja, különben elpusztul az új környezetben.“ (P. N. 16. o.)

Ez így immanensen rendben lenne; meg lehet állapítani, hogy röghöz kötöttsége nem szociális, hanem természeti. *Materialista*, de naturalista módra („Meghaltál, örökre... fogaid közt megállt a levegő“, *Nehéz föld* 57. o.; „Tudja, üres az ég, az ég“, u. o. 71. stb.) és *determinista*, de metafizikai módra („Bármit tegyek is, ártatlan vagyok“, u. o. 71. o.). Az összefüggések biológiaiak, nem társadalmiak („Ne szegyeld, hogy pillantásodban nagyanyád szemének tekintetét érzed langyosodni“, u. o. 21. o.), — s ezzel mult-jelen-jövő látszatproblémákká válnak. A multban élés valójában csak kiterjesztett, hangsúlyozott formája az általános, szubsztanciális élésnek, az érvényes életnek. Ennek az életnek letéteményese a nép, mely elválaszthatatlan a természettől, a földtől. Társadalmi formái már annyira régiek, annyira „földbengyökerezettek“, hogy szinte naturalisakká váltak. A tettnek pedig ha naturalis, nincs szükségére erkölcsi szankciókra, természeti voltánál fogva önmagában hordja okát és célját, „ártatlanságát“. A nép valósága a nép oka és célja, — a többi létnek külön, transcendens megokolásra, gazolásra van szüksége, melyet azonban lehet el nem ismerni, fölöslegessé, értéktelenné nyilvánítani.

E szubsztanciális létnek azonban vannak attributumai is, — nemcsak azért, mert a költő kifejezőmódjai szemléletiek, tehát a jelenségeket is tudomásul kell vennie, fel kell használnia, hanem azért is, mert a természeti „állandó“ is csak a változókon keresztül érvényesül és az állandóság nem jelenti az abszolút nyugalmat. Mint ahogy az évszakok, az éjjel és nappal, a születés és halál egymásra következnek, ugyanugy váltakoznak a társadalmiságba vezető funkciók, a szántás, aratás, a primitív szükségletek kielégítései, ünnepek, stb. A szubsztanciális szemlélet tehát itt tovább módosul: vannak társadalmi jelenségek is, de ezek ter-

mészettől meghatározottak. Az állandóság végeredményben nem más, mint periódikus változás, — és ennek a fejlődésnélküli változásnak az érzése adja pl. a Puszták Népe reménytelen alaphangját és egy általános resignációhangulatot, mely csak, mint látni fogjuk, jóval később módosul a nyíltan ki nem fejezhető célképzetek visszafojtásává, ami viszont már bizonyos dinamizmust visz a versekbe s így nem elveszett visszafojtásról van szó.

Ha azonban a változás, ha csak attributumként is fel van véve, nincs nála többé megállás. A természetben-élés tradicionális nyugalma:

*Azt hittem, ifjúságomon
leánynevetés és madárdal
száll át, mint fényes buborék
s azt nézem oszlani az égen* (Sarjurendek),

megtörik és valami nyugtalanság árad fel benne, melynek már nem naturalista a jellege:

*A szerelem, a barátság
legvidámabb éjjein is
egyszerre csak elnémultam —
mim hiányzott? miért nem voltam
boldog? Mért lettem nyugtalan
mint ki azt sejtí: meglopták
és kebléhez kap riadtan? (u. o.)*

E nyugtalanság már nem szorítható be a szubsztanciális élet mozgáskörébe. Még meg lehet oknyomozás nélkül, egyszerű ignorabimussal állapítani bizonyos jelenségeket; mint pl. hogy „A pusztai kastély kerítése közelében a puszta lakóinak láрма és ének s nem tudom, milyen ősi rendelkezés értelmében a dohányzás élvezete nélkül kellett elhaladniok“ (P. N. 8. o.), de feloldja a törvényszerű rendet az ilyen személyes élmény:

*Itt a falu szélén tegnap egy vén napszámost
láttam; pirulva, csaknem sirva
jött ki a kastély udvaráról
szitkok meleg hegével arcán“.* (Sarjurendek)

Egyelőre még nem több az egész, csak az örök, merev, automatikus körforgás alól való kitekintés, egy pillanat, melyben „.....szivemen átszaladt igéző fényed, bujkáló szabadság“ (Sarjurendek); a mechanisztikus materializmus egy percre meghökkent: átmenetileg átcsap ugyan az idealizmusba, de nem véglegesen. Az eredmény a szembefordulás — célképzettelenül, és bizonytalanul, érzéssel, reflexív magatartással — a szubsztanciális léttel, az elvont, tartalom nélküli, örökös körforgást mutató mozgással: van történelmiség, ha eszmék és akaratok szülik is és ha csak puszta negációt jelent is ez. A történelem és tudat viszonya még egészen ingadozó, még nem látja, hogy tulajdonképpen a puszták népének „gyáva mosolyától és tétova könnyeitől“ egyenes ut vezet a városi szervezett harci zajig, — és hogy ennek az utnak is megvan a maga szilárd törvényszerűsége, ha nem is ugyanazokban a képletekben, mint az évszakok változásaié. Egyelőre még a tudat éppen akkor, amikor azt hiszi, hogy előreszalad, élreáll, megelőzi korát, hátramarad a történelemhez képest, és amikor azt hiszi, hogy a történelem az elmara-dott, akkor talán már a tudat megint elszakadt a kortól és likvidálja előbb felfedezett és megbecsült kapcsolatát a történelemmel.

Ez a viszony is csak átmeneti periódus és nem véletlenszerű, nem szubjektív hiba, hanem szükséges közbülső kategória: Szabó Ervin a 48-as forradalomról írt könyvében részletes analízis eredményekép

kénytelen megállapítani: „A legradikálisabb is Mária Terézia korának gondolatkörében élt“ (*Társadalmi és pártharcok*, 77. o.) A tudat és történelem emez antagonizmusa azonban, ha szubjektivebb is — de konkrétabb formája a fentebb említett tér-idő-antagonizmusnak. Jobban is észlelhető: a költő tudatosan akarja a történelem szerepét játszani s mégis lemarad, a közönséges halandóknál, akik a történelemtől csak szenvednek és menekülnének előle, ez az antagonizmus csak mégjobban kiéleződik és a legmagasabb eredmény, ha, mint *Hebbel* Antal mestere nem érti többé a világot; legtöbbször azonban azt hiszi, hogy érti és így lesz vallója sanda-mészáros jelszavaknak és hive idegen érdekeknek.

Illyés történelmi megismerése e periódusában az idegen érdekek közötti disztingválás. Ugy véli, törvényszerűség érvényesül a magyar falvakban a svábság számbeli és szociális előretörésében. Lényegtelen, hogy e kérdés szociológiai-statisztikai részében igaza van-e (lásd *Braun Róbert*tel folytatott vitáját a *Nyugat-Századunkban*, a fontos az, hogy ez a probléma ismét olyan költői magatartássá szélesedett nála, amilyen az első, Vörösmarty-féle attitüdeje volt: a Berzsenyi-Kölcsey mult vonala aktualizálódott s e multban élés jövőbeható, legszebb dokumentumaként megszületett az *Ének Pannoniáról*.

*Tűnnek a magyar falvak, bontja mind
fogas nyomor, halálos száradás.
Sikít az új korszak szele, a régi
házból a fal marad csak, semmi más.*

*Mennyi van hátra? Száz év? Vagy ötvennel
több mégis ennél? midőn majd kíváncsi
utazók jönnek csak erre egy furcsa,
szikkadó fajta foltjait csodálni.*

*Egy fajét, mely évezredig se tudta
e földet itt megszerezni — magának.
Zselléreként tengett rajta, túrve-huzva,
nehéz igáját, míg halálba fáradt.*

*S örül, ha hull — míg fent a föld öle
könnyű özvegyként friss erőnek tárul.
Ing már, egy intés: és nyugat felé
új nép karjába fordul a Dunántul.*

*...Zajlik a táj, és némul a magyar!
Csak urai vigadnak még dicsően.
Eb ura fakó! — reszkethet a föld,
ők fentmaradtak még minden időben. (Szálló egék alatt).*

Ez a megismerés már csak külsőségeiben kelt rezignációt, — lényege azonban a változtatás, az ellenállás szükségességének az érzete. E változtatás ideológiai alapja még a fentebb említett átmeneti idealizmus, a törvényszerűség szubjektív áttörhetésének elve, a kívülről változtatás elképzelése, az „ütésre ének“ jelszava alatt („hiszen golyónál is messzebb száll, — szálljon hát a dal!“ *Szálló egék alatt*, 85. o.), — de ha a módszer és eszközök még tisztázatlanok is, a fejlődés kétségtelen: a természeti örökérvénytől a mozgás, a változás, sőt változtatás szükségességéig.

De még ebben is teljes a multban élés. Nem ugyan azért, amivel egyik legutóbbi perében az ügyész indokolta vádját Illyéssel szemben: hogy azért fordul a multba, hogy a büntetéstől mentesüljön, — hanem a változtatás szükségességének szubjektív és művészeti, nem pedig szociológiai megalapozottsága miatt.

A szubjektív ok: arra az ugrásra való képtelenség, amelyet a pusztától a városig meg kellett volna tennie, hogy a pusztta és város összefüggését, egymáshoz tartozóságát, egységét lássa. Dialektikussá kellett volna válnia, azonban, városba kerülvén, a különbséget nem mint egyugyanazon valóság, szubsztancia másik attributumát ismeri fel, hanem mint idegent. A pusztán, otthon a külső világhoz való kapcsolata *személyes*: mindenkit ismer, mindenki rokon, barát, — közvetlen viszonyban áll a természet tárgyaival és jelenségeivel is. Homérosz világa ez, melyben mindenki névről ismeri egymást, az ellenfelek is tisztában vannak egymás egyéni, családi, anyagi viszonyaival. Ruházatban, viselkedésben, életvitelben alig különböznek egymástól, aki különbözik, mint a kastély lakói, az már mithosz, Olymposz.

A városban azonban a személyi viszony megszűnik, minden *dologivá* és elvonttá válik. Ruhája többé nem a test takarója és melegítője, hanem *egy* parasztfiu külső megjelenése; pénztelensége, nehéz helyzete nem közös sors, amelyet egymás segítségével próbálnak elviselhetőbbé tenni, hanem egy véletlen állapot, amely lépten-nyomon akadályvá lesz. Beszédmódja, viselkedése, ősi kulturája, melyek minduntalan kiütöknöznek belőle, nem egy népcsoport magátólértető életformája, hanem unikum, tetézve azzal, hogy ezek az életformák egy feltűnő tehetségben mutatkoznak.

Az eldologiasodásnak e folyamatában Illyés nem kerül alulra, nem uralkodik el rajta és köti meg energiáit a kisebbségi érzés, minthogy rájön, hogy a régi és új környezet és azok egyedei közt más-voltuk miatt, ha van értékkülönbség, az csak a régi javára van annál inkább, mivel az új környezetnek nem érzi az ősi gyökereit, szubsztanciális létét, hanem minden feloldódik a mozgásban és átmeneti, felületi jellegű mutat, — kész tehát az itélettel: mindez idegen s így bizonyos értelemben ellenség is, amelyet nem meghódítani, hanem eltaszítani kell. Budapest sokkal kevésbé fővárosa Magyarországnak, mondja, mint Párizs Franciaországnak, külön test, amely ráakaszodik saját életformáival az országra és elszívja előle legértékesebb nedveit. Nem látja, hogy a kettő között milyen erős a dialektikus kölcsönhatás és hogy a romlást mutató törvényszerűség idealsztikus áttörése nem lehetséges, hanem csakis ennek a dialektikus kölcsönhatásnak a minél intenzívebbé tételével és konkretizálásával. S minthogy nem látja, — egy ideig támmolyog, úgy érezvén, hogy végzetesen eltévedt, majd erőre kap s örömmel regisztrálván, hogy „csak bokáig álltam ebben a világban“ (*Szálló egék alatt*, 33 o.) — készül hazatérni, üresen, mint tékozló fiu, a régi elhagyott otthonba, az egyetlen igaz valóságba, a multba, amelyet igazol mindaz, amit eddig szeretett és megbeesült.

Ez az igazolás azután főleg művészeti jellegű. Az új efemer-volta vonatkozik a művészi megjelenésre, az eszközökre is. A városi költészet az ő szemében modor, sőt modorosság, idegenségek szolgai átvétele, talajtalanság, eltanult technika, nem lényeg. Az ő multban éléséhez Vörösmarty, Arany és Petőfi való, akik még azt a közösséget fejezték ki, amelyben ő él; ezeket kell folytatni, tartalomban és formában egyaránt, — a Nyugat dédelgetett költője erősen Nyugat-ellenes, s egyelőre még az sem nyitja meg a szemét, hogy a Nyugatban Nyugat-

ellenesnek lenni egyike ama vívmányoknak, melyeket már az új valóság, a liberális-demokrata polgárság a mozdulatlan puszták népének is nozna, ha ezt a puszták népe felismerné és megfelelőképpen értékelné. E megismerések hiányában azután e liberális demokráciában az erők csak egymás mellett helyezkednek el, egymásnak hátatfordítva, és izoláltan, a művészeti formákból zagyva konglomerátum lesz, nem pedig új szintézis. Fokozottabban vonatkozik mindez a város egyéb, főleg szervezett rétegeire is, — és ez az idegenség, a maga környezeti értékének felfokozott voltában már-már bizonyos arisztokratizmusba csap át, olyasféle attitudédé, amelyet — más okokból, de szinte tradícióvá váltan — Aranynál tapasztalhatunk.

De a művészeti multbafordulásnak van a problémák alól való kibuvó jellege is. Illyés a változtatás szükségességének felismerésében kell, hogy a fennálló tagadójá váljék. E tagadás tettig szóló lendületének hagyományát megtalálja természetesen Petőfinél, de ha Petőfinél találja meg az új valóságok nélkül, akkor a tér-idő antagonizmus megint — más oldalról — teljesen érvényre jut nála: „Az eszmék, melyekben ő hitt — írja Illyés Petőfiről — még szülőotthonukban sem mutatkoztak be eléggé, még eszmények voltak, szüziek és nagyrészt kipróbálatlanok. Az eszményeket ez csak valóságosabbá teszi. S mennyivel csábítóbban hathattak ezer-ezerötszáz kilométer távolságban! A szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, melyekről majd kiderül, hogy szólamok is lehetnek, a költő oly valóságnak látta, szinte tárgyi valóságnak, akár az épülő Lánchidat, akár a nép nyomorát, amelyre ő orvosáságnak ezeket az eszményeket tekintette“. (*Petőfi*, 194. o.)

Tehát egészen pontosan erről van szó: hogy ami Petőfinél valóság, az Illyésnél szólam. Mert Petőfi ellenére az ezerötszáz kilométereknek, *helyszínen* volt, a történelem eredeténél és ellenére az 1789 és 1848 közötti távolságnak is, Petőfinek mindez teljesen *jelen* volt. És *szólamainak* nem volt szólamszerűsége, mert ha ő nyomort vagy népet vagy világszabadságot mondott, az olyan közvetlen, konkrét, égbekiáltó, rendtörvénybe ütköző politikum volt, mintha Illyés verseiben kubikusokról, aratósztrájkokról vagy diktaturáról beszélne. De nem erről beszél egyelőre, hanem nyomorról, népről és szabadságról s így természetesen, amikor ma más a politikum, mint volt Petőfi idejében, eszményei szólamként hatnak.

Petőfinél azért nem volt tér-idő-antagonizmus, mert a tér-idő-problémáit a maguk intenzitásában, konkrétságában, közvetlenségében emelte költészetté, — Illyés azért nem tud Petőfi lenni, mert Petőfi-módra kifejezni a valóságot, az nem annyit jelent, hogy Petőfi szavaival is. A mai valóságot konkrétan kifejezni a legnagyobb és legnehezebb művészi feladat. Illyés egyelőre kitér e feladat elől, — s hogy mégis valóságot fejezzon ki, hát kifejezi a mult valóságait. A multnak ezek a valóságai azonban csak Illyés számára valóságok, aki ilyenekként — művésziileg is — átélte őket; az olvasó számára, aki t. i. a teljes, a Petőfies, a tér-idő-antagonizmust megszüntető valóságban él, e valóságok: történelem, eszményei csak történelmileg eszmények s a mára aplikálva valóban szólamként hatnak. Petőfinek a világszabadságról, respUBLICÁRÓL, királyokról, stb. írni, forradalmi tett, — ma ugyanezekről írni: szólam.

Ugyanez a probléma művészeti oldalról nézve még kiélezettebb: Petőfi kora valóságát adaequat formába öntötte, — annak a valóságnak a kifejezése tehát megtörtént, nincs szükség szólamszerű visszhangra. A ma valóságai követelnek adaequat kifejezést, — Illyés eddig csak

menekült a valóság elől a multba, majd a multat magával cipelve megszíról kezdte megközelíteni, vágyott utána és elfordult tőle, küzdött érte és ellene, — és szinte drámai törvényszerűséggel, amikor már társadalmilag, lélektanilag és művészetileg minden elő volt készítve, akkor — talán egyedül Petőfit ért hasonló szerencsével — elkövetkezett a megváltó fordulat.

(Még egy közlemény)

SZAPORODNAK LÁZÁRÉK

Írta: ASZTALOS ISTVÁN

A fekete testű este odaterpeszkedett szorosán az ablak elé, megmutatva azt, ami lényege, a sötétséget. Bent a szobában fali lámpa árasztott petróleumszagú világosságot.

Az áporodott levegőjű lakásban emberek ülték körül az asztalt. Az asztalon pálinkás üveg állt s az emberek előtt pálinkás poharak. A rongyos pokróccal letakart ágyon, rikitó színű szalagos pólyában egy alig párhetes csecsemő feküdt, fel-fel nyöszörögve. Az ágy végében, a piszkos, tarka cikás párnán egy három éves kislány aludt mitsem törődve a szobát betöltő zsvajjal. A fal mellett festéktől kopott szuette lánán egy öt év körüli fiucska kuporgott, rongyos kis macskát szorongatva a karján és sunyin figyelte a nagyokat.

Keresztelőt ült Lázár Péter, a gyári munkás. Ott ült az asztal végén. Komor, csontos arcát még fakóbbá tette a lecsüngő fekete bajusz. Ült, itta a pálinkát s a poharába meredt. Tőle jobbra, felgyúrt ingujjban Sutyka, a tákoló suszter, hosszú mondatokban bölcsekedett. Fel-fel hajtvva egy-egy pohárral, mintegy pontot tett a szavaira.

— ...Csak ránézünk az asszonyra, s már kész. Mert az a miénk, Péter tud meg, a kölyök meg az Isten. Egyéb semmi. De az Isten meg a gyerek az a miénk... Az egyikkel minket nevelnek alázatossá, hogy a másikat mi neveljük azzá... Három gyermeked van Lázár Péter, harminc éves korodban... Na, nekem is van négy, ne félj. Egy frászos, meg egy pupos...

— Na, Isten, Isten... — vetette fel a poharat.

Lázár Péter nem felelt. Ránézett az asszonyára s megkérdezte:

— Anna! Adtál enni nekik?

— Adtam, adtam. Tele zabálták magukat, ne félj, — válaszolt a sovány, foghijjas asszony.

Lázár Péter felállt, az ágyhoz ment. Durva, kérges kezével esetlenül a kislányra húzta a pokrócot, aztán visszaült az asztalhoz.

Az asztal másik felén az öccse, egy fiatal munkás ült gallér nélkül. Nekimelegedve fogdosott egy nagy mellű lányt s oda-oda hajolva hozzá, a fülébe sugdosott. A lány fel-fel vihogott és rá-rá csapott a fogdosó kézre.

Sutykáné, a suszter felesége, egy alacsony, kövér, furcsán sipító hangú asszony, a Lázárné beszélgetésére figyelt, de oda-oda szólva biztatta a fiut:

— A hét fogást Marci! Hadd lám, kiállja?

Lázárné észrevette a lánán kuporgó fiát s rögtön ráripakodott:

— Hát te még fent vagy, te taknyos? Fekszel le mindjárt!

A fiucska a macskát szorongatva ijedten dült el a lánán. De arc-

cal kifelé fordulva tovább lefelé fordult.

Az apja oda intette:

— Gyer ide, te! — s egy pohár pálinkát töltött neki. — Idd meg!
De mind! Legalább elalszol.

A fiucska felkortyolgatta az italt.

Lázárné büszkén nézte.

— Issza, mint a vizet, — dicsekedett. — És milyen nagy tekergő már, ha tudnák, magyarázta bőbeszédűen. — Tudják, a multkor ugy elbódongott valami táncoló medvék után, a félvárost összekerestem érte. Ott kaptam meg a nagy piacon egy csirke borító kas alatt. Mondták, hogy ritt a bitang. S ha kérdezték tőle, hogy ki fia-borja, mindenre csak azt válaszolta, hogy: Kocsis Misi kereszt apám. Tudják, azt nagyon szereti. Sok mindent kap tőle.

— No, mink sem maradunk el, ne féljen — szólt közbe Sutykáné sértődötten. — Mink is veszünk ennek — mutatott a pólýára — csak nőjjon...

— Nem is azért mondom, hisz az a rendje, hogy vegyenek. Csak ugy né. — Hát ott sirt a Janika, amíg egy kofáné meg nem szánta s maga mellé nem vette. Hogy el ne inaljon, leborította a csirke-borítóval. Ugy nézett ki a gyermek, mint egy kis majom. — De adtam is én neki. Kicsi Krisztust csináltam belőle. Kikötöttem a kerítéshez a karjánál fogva, hogy majd megfeketedett. Mert a gyermeket nevelni kell...

— A már igaz. — Hagyta helyben Sutykáné. — Én is elsuprálom az enyémekeket. De még hogy... Ajajaj, de még hogy! A csóré fenéküket, mert én ugy ütöm, ugy ám. Hát még az uram... A szíjuval:

— Ez a bolond nem veri őket — mutatott Lázárné az urára.

— Veri a nyomoruság. Még én is üssem? — Legyintett Lázár Péter.

Ittak tovább.

Az asszonyok énekelni kezdtek. Lázárné sovány, asszott melléből elnyujtva szakadtak ki a hangok, ugy tetszett, mintha sirt volna. Sutykáné hangja sipolva kísérte, mint a fütty-szó.

A pálinka ereje mind jobban a fejükbe szállt. Az asszonyok mind zürzavarosabban, mind hamisabban énekeltek. Sutyka suszter részegen magyarázott, el-el akadva. — Négy gyermekem van... Én vagyok az állam... Értem van az... az adóhivatal... A-a-a rendőrség. — Ez tetszett neki, mulatott rajta. — E-e jó... he-he-he, e jó! — Lázár Péterhez fordult, aki szintén részegen ült; sötéten, komoran. — Á-állam vagy, koma... Hiszed?... No, bizonyisten á-állam vagy... Három pujád van. Az a tiéd s a-a az Isten, az is a tiéd... Érted van a, tudod mi?... A-a temető... Na, Isten, Isten...

És koccintottak.

Lázár Péter öccse nekivörösödve sugdosott a lánynak. Az egy darabig a fejét ingatta, de aztán határozatlanul felállt s kabátot kanyarítva vállá köré, kiment. A fiu kis idő múlva követte. Nem is jöttek vissza. A többiek észre sem vették. Ittak tovább.

A két részeg asszony éneke ugy nyúlt szét a szobában, mint valami ragadó, nyers tészta. Sutyka teljesen elázva érthetetlen szavakat motyogott, dűnnyögött. Lázár Péter ült, fejét le-le ejtve. A mámor huzta le ólmos sullyal. Ő fel-fel kapta, tetszett neki a játék, s ez a ködös kábultság.

Az asszonyok abba hagyták az éneket. Egy darabig részeg ölekezéssel ostromba dicséretekkel halmozták el egymást. Aztán egy szó miatt összeveszttek s trágáruul szitkozódva rikácsoltak egymásra.

— Te decka te! Még neked jár a szád?... Neked? — sipította Sutykáné. — Sze se melled, se feneked.... Zörögsz, mint a csontváz... Még te beszélsz?... Kéne neked ajándék... Keresztelő előlegre, mi?... A Sutykáné pénze?... Abból nem eszel, de nem ám... Szombaton nagy keresztelő, heje-huja s hétfőn nincs mit egyetek, jársz kudulni a szomszédba... Te decka!

— Hallgatsz te, hallgatsz! Te dézsa.... Sze fel vagy puffedve, mint a tapló, tele vagy rossz bajjal, te naccsága, te... Bűdös vagy, mint a görény s kalapban jársz. A gyermekeid kinn vannak a nadrágból... A fiad kieszi a moslékból a főtt pityókát... Még te ágálsz?... Lepedő nélkül alusztok a szalmán... Te tetves, te! — Köpködte vissza a szidalmakat a másik.

Sutykáné megfordult és megütögetve magát kiabálta: — Csókold meg te decka... Csókold meg... Itt van mit, ne félj...

Lázárné dülöngézve rontott neki: — Te rongy, te! Az én házamban.. az én házamban... — és összegabalyodott a két asszony, egymást karmolva, rángatva.

Lázár Péter ordítva ugrott fel az asztaltól. — Ringyók, ti ringyók — üvöltötte, majd megragadta a gyámoltalanul motyogó susztert, belevágta az öklét az arcába s mint valami rongydarabot lökte ki az ajtón, aztán a vijjogó Sutykánét rugdosta ki a házból, akinek rikácsoló hangja még sokáig behallatszott.

Bent a fiucska rémülten sirt a ládán, az asszony összekuszáltan ült egy széken.

Lázár Pétert elborította a fékevesztett indulat. — Hallgatsz te bitang, hallgatsz?... Ne bögj, az anyádat, ne bögj! — és oda ugrott a ládához. A fiu ijedtében kiejtette kezéből a kis macskát, és még jobban sirt. A csipás állatka lehengeredett a földre. Az ember ordított. — Ne bögj te, ne bögj! Némulj meg. — És hatalmas, durva kezével megragadta a fiucska vékony nyakát.

Nehéz bakancs sarka alatt valami ropogott, ijedt, kinos nyávogástól kísérve s a kis macska fejével a bakancs sarka alatt utolsót vonaglott. Az ember durván rázta nyakánál a gyermeket, akinek torkából értelmetlen nyögések préselődtek ki. Sovány ujjacskái ott kaparásztak erőtlenül az apja szőrös kezén. Végre ellökte magától a fiut, az neki-vágta fejét a falnak, hogy csak úgy koppant. — Némulj meg te bitang, némulj meg!

— Ta-ta, ta-ta, — szakadt ki a gyermek torkából.

Az asszony odatántorgott az urához és belekapaszkodott. — Mit csinálsz, te disznó, mit csinálsz? — Az ember megfordult és öklével belevágott az asszonyba, úgy hogy az végig esett a padlón. Ott elkezdte taposni, rúgni.

— Te rongy szuka, te... Még te beszélsz?... Te gondok anyja, te... Minden évben egy kölyök... Egyebet sem tudsz csak kölykezni.... Mit eszünk hétfőn, mi?... Itt hagylak velük, forduljatok fel!... Szülöd a gondot évről, évre... Szülöd!

Abbahagyta a verést. Elfáradt. Az asszony nyöszörögve mászott az ágyra a kislány mellé, aki elkékülve rángatózzott, álmából fel-felriadva.

Az ember elvetette magát egy széken. — Mit csináljak?... Ki irtlak egy szálíg, az istenteket. Nincs egy rongyunk, nincs mit együnk, mindent megesznek a kölykök... Kiherélem magam, ki én! — Felhajtott egy pohár italt és szétnézett a szobán. Felfordított székek, összetört poharak, kiömlött pálinka az asztalon. A döglött kismacska lapos fejével ott hevert a láda előtt, közelében egy darab elgurult kenyér.

A lánán a rivó gyermekből rövid időközökben szakadt ki a hang... Ta-ta, ta-ta...

Az asszony részegen hevert az ágyon, ruhája letépvve. A lába lecsüngött s egyik sovány combja szabadon látszott.

Az ember utálkozva fujt bele a lámpába.

A fekete sötétség dühösen rontott be a szobába, de a fürge lábu lámpafény eltűnt mielőtt elérte volna. A hoppon maradt éjjel irigyen takargatta a tárgyakat, ám fekete teste alól ki-ki villant egy-egy üveg pohár sarka.

Lázár Péter egy darabig ült a sötétben, aztán felállt és az ágyhoz botorkált. A gyermeket a pólyával a bölcsőbe tette s ő maga végig dőlt az asszony mellett. Keze véletlenül az asszony meztelen combjára tévedt, s mint a villany áram, mozogni kezdett benne a vágy. Az asszony részegen kínálkozott.

Es megfogant Lázár Péterék negyedik gyermeke is.

J Á R Á S É S J E L L E M

Írta: BRACHFELD OLIVÉR

A mindennapi életben uton-utfélen érintkezünk embertársainkkal. Ez az érintkezés nagyon is gyászos következményekkel járhatna számunkra, ha nem rendelkezünk bizonyosfokú gyakorlati jellemismerettel. Minél fejlettebb ez a természetes és magátólértetődő ember- és jellemismeretünk, annál könnyebben és sikeresebben igazodunk el az életben. Annál csodálatosabb, hogy az ember- és jellemismeretet eddig alig is tettük komoly tudományos vizsgálódás tárgyává, taníthatóvá és megtanulhatóvá: a jellemismeret terén mindannyian dilettánsok vagyunk. De talán nincs már nagyon messze az az idő, amikor a kísérleti ember- és jellemismeret is tanszéket kap a főiskolákon.

A freudi pszichoanalízis és az adleri „individuálszichológia“ eredményei jelentős lépéssel vitték előre a jellemkutatást. A pszichotechnika éppen napjainkban fordul e felé a tárgykör felé, miután belátta, hogy az „intelligencia“- és tehetségvizsgálatok az érzelmi élet és a jellem vizsgálata nélkül éppen olyan meddőek, mint amikor a társadalmi környezet hatásának vizsgálatáról feledkezünk meg. A német *Wehrpsychologie* és a német hadsereg kebelén belül működő lélektani kutatóintézet gyakorlati jellemkutatásai szintén érdekes szempontokat vetettek fel; Magyarországon is működik „honvédlélektani“ kísérleti laboratórium, amelyet *Harkai-Schiller Pál* magántanár vezet.¹

A francia jellemkutatás még ma is teljesen értelmi alapon áll: mondhatnók: erkölcsi absztrakciók és filozófiai szempontok az irányadói, az „ismerd meg tenmagadat“ introspekciós, lelkiismeretvizsgálati értelmében. Ezzel szemben az amerikai és orosz iskolák éppen az ellentett megfontolásból indulnak ki: vizsgálód az ember *viselkedését* (behavior), akárcsak az oktalan állatét, amely introspekcióra képtelen és beszélni nem tud, hogy belső állapotáról felvilágosítással szolgáljon! A francia intellektív és a német „szellemtudományos“ lélektan az egyik pólus, a pusztán a viselkedést vizsgáló és a minden lélekanalízis iránt bizalmatlan behaviorizmus között az adleri „individuálszichológia“ bizonyos középutat jelent: nem veti el az analizált személy önelemzését, de elsősorban embertársaival és önmagával szemben megfigyelhető visel-

kedésén méri, akarva- nem akarva, az ember értékét.

A viselkedéskutató lélektan az állatlélektantól kapta módszerét; az állat viselkedését pedig nyilvánvalóan mozgása és járása alapján vizsgálhatjuk. Ha tehát beszélhetünk az állatnál is „jellemről”, ezt a jellemet elsősorban az állat járása alapján következtethetjük ki. Napjaink egyik legérdekesebb intuitív jellemvizsgálója, a „pszichografológus” *Rafaél Schermann*, ennek következtében egészen helyesen adott jellemrajzot állatokról is: egyizben egy majom firkálását helyezték elébe, míg más alkalommal a párizsi állatkert zebrajának járásából következtetett arra, „vajjon hogyan is írna ez a zebra, ha írni tudna?” — és az irásképet maga elé képzelte a zebra „mozgásképe” alapján.

Az emberi *mozgásjellemtan* is kezd végre lassan-lassan kialakulni. A huszas évek végén a német *Erdal-Studiengesellschaft* pályadíjat tüzött ki a járás és jellem kérdéseinek vizsgálatára, és a legjobb dolgozatokat kötetben is kiadta *Gang und Charakter*, J.-A. Barth kiadás); ezek a dolgozatok azonban még meglehetősen kezdetlegesek. Magyarországon *Madzsar Alice* vindikálja magának a „mozgáskarakterológia” nevű tudomány megalapításának érdemét, és az egyidőben hirhedt *Palaszovszky Ödön* nemrégiben ujságcikket irt „a mozgáskarakterológia műhelyéből” (M. H., 1938. III. 27.). De már az 1799-ben elhunyt, zseniális *Georg Christian Lichtenberg* feljegyzéseiben is ilyen járáslélektani megfigyeléseket találunk: „a fej és a láb, akármilyen távol fekszenek is egymástól, pusztán testi értelemben, olyan közel vannak egymáshoz erkölcsi és pszichológiai szempontból. Öröm és fájdalom nem egykönnyen mutatkoznak meg az orrunkon, amely pedig közelebb fekszik a lélek székhelyéhez, mint éppen a lábon. Ablakomból naponta gyűjthetek ilyenirányu megfigyeléseket, amikor is a diákok lábán egészen világosan meglátom, vajjon előadásról jönnek vagy oda mennek-e. Az utóbbi esetben a talp laposan lép, ami az uralkodó lélek éhségét árulja el, az előbbiben pedig a méla lépteken, amikor is sarok és lábujjak valamivel lassabban fekszenek el egymás után a földön, ami a röviddel előbb bekövetkezett jóllakás jele szokott lenni. Az olyan diákoknál, akiknél semmi ilyesfélét meg nem figyelhettem, utólag majdnem mindig az derült ki, hogy előadásra igyekeztek ugyan, de már egy megelőző másik előadásról jöttek...”

De a *népjellem* felismerése a járás alapján, ugyancsak régi kincse az emberiségnek. Ha a mai mozilátogató gyerek tisztán a masirozásról felismeri már, német, francia vagy angol katonák vonulnak-e fel a vásznon, *Lope de Vega* egyik nápolyi nőalakja szájába ezt a teljesen behaviorista, de egyuttal szellemes és fellengős jellemzést adja a spanyolokról:

*Dicelo el aire de echar
la mano al sombrero, y dar
cuerpo y pie con tal donaire;
parecéis hijos del aire
en el aire de andar...*

A szójáték lefordíthatatlan, de a tartalom világos: a járásmód, az elegáns mozgás és a köszönésre a kalpaghoz emelt kéz megmondja, hogy a nápolyi nő előtt „a lég fiai”: spanyolok vannak.

A járás: kifejező mozgás. Ha *Charlie Chaplin*ra gondolunk, elsősorban jellegzetes, „csökkentrendűségi” érzést kifejező, himbálózó mozgásu alakja jut az eszünkbe. A kacsázó és a „koslató” járás a „csuszómászó” ember, és egyéb hasonló kifejezések arra vallanak, hogy az állatok jellemző tulajdonságaiul elsősorban mozgásukat fogadjuk el, s

képzetükkel elsősorban mozgásuk képe társul emlékezetünkben. Vajjon ki ne ismerné fel az agarat még árnyképben is jellemző futásáról? Az egyes embertípusokat és foglalkozásokat is jellemzi a járásuk: a parasztot nehézléptűnek mondjuk, s felismerjük a járásán azt is, vajjon hegyvidéki vagy síkföldi ember-e? A léhítő „slendriánul” lép, a gondolat embere bizonytalanul, a katona „katonásan”; Ferenc József „ruganyos léptei” ujságírói közhely voltak, és a haragos Toldiról így irt a költő: „Mint komor bikáé, olyan a járása...”

A járásban sok minden kifejezésre jut: az öröm és a fájdalom már Lichtenberg fentebb idézett szövegében meg van említve; említettük a sík vagy hegyes vidék befolyását is. De Chaplin kacszázó és ludtalu járása minden lélektani értékén túl szinte már világnézeti megnyilvánulássá magasztosodik. Itt megint a népjellemek különbségére kell gondolnom: egyizben spanyol ismerősöm elé német művésznek a spanyol bikaviadal különböző mozzanatait ábrázoló rézkarait tettem, a szerző nevének említése nélkül. Ismerősöm csak egyetlen lap láttán kiáltott fel meglepetten: a lap a bikaviadarak bevonulását ábrázolta az arénába. „Ezt csak idegen művész karcolhatta! A képen a *cuadrilla* tagjai mind egyszerre lépnek, és szinte ballerináknak hatnak!” — mondotta a spanyol, és igaza volt: amilyen természetesen „lép egyszerre” a német, olyan természetesen választja el a spanyol a maga lépését a szomszédjától, ha véletlenül egyszerre lépett vele. Ha spanyol férfi német nővel megy az uccán, rendszerint észre veszik, hogy az egyik mindenáron egyszerre akar lépni, a másik pedig — ugyanolyan öntudatlanul és akaratlanul szét akarja választani az együtemre összedobbanó lépést...

A járás különféle alakjainak kifejezésére minden nyelvnek számos szava van, de a primitív népek nyelve olyan finomságokat is ki tud fejezni, amelyekre a civilizált népek nyelve képtelen. Van primitív nyelv, amely egyetlen szóval fejezi ki azt, hogy valaki „ugrándozva halad a forró naptól sült talajon”. Ez a kifejezés is mutatja, hogy a járás milyen nagymértékben függ a környezettől, és jellemzi az ember és a környezet viszonyát. A társadalmi réteghez, nemzethez vagy fajhoz tartozás igen gyakran a járásban is kifejezésre jut, annak ellenére, hogy az egyéni járás az ember biztos ismertetőjele.

A jellem és járás összefüggéseinek vizsgálata nagy lépéssel haladt előre már eddig is a mozgófénykép segítségével. Öltöztessünk u. n. „tréningruhába” számos, nagyjából hasonló termetű egyént, és szólítsuk fel, valamely előre meghatározott mozgás elvégzésére; pl. egy bizonyos helyre menni, ott súlyt a kézbe venni, egy más pontig vinni és ott elhajtani. Ezt a járás és mozgásműveletet filmre vesszük fel, lehetőleg úgy, hogy a személyek erről ne tudjanak semmit, vagy hogy a kísérlet célját ne ismerjék. A vetítés előtt a filmen szereplő személyek arcát és fejét felismerhetetlenné tesszük, és a filmet levetítjük a kísérleti személyek előtt. Ilyen módon az egyetlen felismerhető jegy maga a járás és a mozgás, miután a „tréningruha” a testidomok alakját elfedi.

Az első szembeszökő furcsa eredmény az, hogy a női járást a férfi-járástól megkülönböztetni teljes biztonsággal nem lehet (tornacipós járásról van szó!) A nőt könnyebb felismerni, mint nőt, semmint a férfit mint férfit, amiből arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a női nemhez tartozás jellegzetesebb valami, mint a férfiség. Általában azonban arra az eredményre kell jutnunk (amelyre különben a grafológusok is eljutottak!), miszerint a nemhez-tartozás nem tartozik okvetlenül a jellemet alkotó tényezők közé.

Ha most a filmen szereplő személyek jellemzésére hívjuk fel munkatársainkat, azok pusztán a filmen megrögzített mozgáskép alapján, minden különösebb nehézség nélkül, nagyjából igen helyes karakterképet rajzolnak ismerőseikről. De *nem ismerik fel őket* igen gyakran! Volt rá eset, hogy hölgyek pontosan jellemezték a filmen látható egyik tornaruhás alakot, s nem ismerték fel benne — férjüket. Ezzel szemben az ember, aki tulajdonképpen önmagát sohasem „látja“ járni, önmagát mégis igen könnyen felismeri, holott nem ismeri fel azokat a közeli rokonait vagy ismerőseit, akiket pedig szerfölött gyakran látott járni.

Ez az eredmény annál meglepőbb, mert hiszen rendszerint egyéb sajtó megnyilvánulásainkat, ha azokat személytelenített formában látjuk viszont, nem szoktuk sajátunkként felismerni. Halljuk a saját hangunkat és gramofonlemezen nem ismerjük fel; ismerjük a kezünket, de tudunkon kívül felvett fényképét nem tudjuk kikeresni több tucat más kéz fényképei közül. A járásban van tehát valami megfoghatatlan és eddig rejtélyes elem, amely ránk nézve szerfölött jellemző, és amelyet azonnal felismerünk. És ha legközelebbi ismerőseinket mégsem ismerjük fel pusztán a járásuk alapján, vajjon nem kell-e felvetnünk a kérdést: nem nyilvánul-e meg a járásban valami olyan mély jellemjegy ismerőseinknél, amit nem is ismerünk bennük, mert nem ismerjük őket igazán, nem ismerjük „mély-személyiségüket“ (*Tiefenperson*)? Magunkat ellenben azonnal felismerjük pusztán a járás mozgófényképe alapján, mert ez a felismerés minden tudatos megismerés *előtt* van, jóval mélyebben, mint minden önmagunkba fordított kutató lelkiismeretvizsgálat?

Még tul kiszámú kísérletet végeztek a járás és jellem összefüggésének kutatása terén. A hetyke lépdelés, a délceg járás, a kackiás „kiállás, az alamuszi sikamlás, a félénk surranás, az egykedvű menés-mendégelés, ballagás, cammogás, baktatás ma még nem tudományos fogalmak, hanem az empirikus és spontán jellem és emberismeret képei. A tudatos és öntudatlan én, az ember és a környezet és a lélek és a jellem kérdéseinek vizsgálata azonban sohasem lesz teljes, amíg a járás lélektani és jellemteni oldalait kellőképpen meg nem vizsgálja a tudomány.²

1. Egy német kísérlet hír szerint pl. így folyik le: a kísérleti személy — katona — egy sötét fülkében vasrudra ül és teljes erővel belekapaszkodik a rúdba. Hirtelen erős villanyáramot vezetnek a rúdba, ugyanakkor pedig vaktító fényoszlop fény világítja meg az arcát, amelynek izomreakcióit ugyanakkor filmre veszik fel. Harkaj Schiller Pál dr. **Emberismeret és Pszichotechnika** c. könyvében több, még ennél is „embernyúzóbb“ kísérlet leírása található. Ezekben a kísérletekben éppen az a cél, hogy a kísérleti személy testi és lelki ellenállóerejét megtörjék, és hogy az ilyen állapotban megfigyelhető reakciókból következtetéseket vonjanak le az illető katona fegyvernemi beosztásának helyességére (pl. rohamcsapat, stb., stb.) — 2. Csak mellékesen említem meg, hogy vannak olyan „karakterológusok“ is, akiknek kb. ez a jelszavuk: „mutasd a cipődet, megmondom ki vagy!“ Nemcsak a cipő alakjából, de a talp kopásának oldalából — elől, hátul, a sarkon! — igyekeznek levezetni „jellem“-tulajdonságokat! Bármilyen nevetségesen hat is az ilyenfajta „jellemkutatás“, az alap gondolat helyes: az ember mozgó totalitás, és a járásban az egész ember megnyilvánul. Sajnos, a cipő nem szolgáltat elég adatot magáról a járásról, amely kinematikus folyamat! Maga a láb, már érdekesebb: a lábvonalak és a láb alakja szintén talált már „jellem“-analitikust, ha jól tudom Londonban. A kéz fiziológus jelentőségéről meg vagyok győződve. Nincs reá okom, hogy a lábról ne fogadjam el ugyanazt. Azzal a különbséggel, hogy a láb sokkalta durvább adatokat szolgáltathat csak, mint az olyannyira kifinomult kéz, a maga kifejező mozgásával, melynek a vonalak maguk csak részei. Részek, melyeket csak a cigányasszonyok „elemeznek“ sztatikusan.

KULTURKRÓNIKA

A NÉMET JELLEM

Napjaink fegyver- s téma-mozgatója: a német. Akarva és akaratlanul minden hozzáigazodik. A színen ágáló rakoncátlanság és megszállottság: csábító és visszataszító egyben. A reagálás ennek megfelelően két extrém végzet között mozog. Vannak, akik a mai német dinamizmusban történelmi megnyilatkozást látnak és vannak, akik csak mint történelmi gixert akceptálhatják, mely még a tisztító vihar-jelleget sem érdemli meg. Napjaink szemszögéből tekintve: a német nemzeti szocializmus váratlan történelmi merénylet az emberi nemzetek közösségi kifejlődése ellen. Ezt a fejlődést a haladás szóval szeretjük nyugtázni. Csak ami az emberi nemzetek kölcsönös kifejlődését szolgálja, lehet történelmi fejlődés és így: haladás. A nemzeti szocializmus autarkias kizárólagossága ilyen értelemben a haladás tudatos kerékkötője és ezért: regresszió. Ez a világnézeti szembeállítottság száz és száz variációban bukkan elénk könyvekben, folyóiratokban és újságcikkekben. De mindegyik a pillanatot ragadja meg: azt, ami van. Ez a pillanatfelvétel lehet kitünő és lehet a maga formájában cáfolhatatlan, de nem lehet összegező történelmi kép: hátra és előre futó vonalak találkozási pontja. A mai közírás: esszé-riportázs. A riportázs előnye és átka egyben ép' a pillanatfelvétel tökéletessége. A köziró riportázs-eszéje a pillanatot adja zseniális totalitásban. Ezzel a publicisztikai módszerrel szemben a történelmi módszer anachronizmusnak tetszik. A tökéletes pillanatfelvételek elszoktattak a történelmi módszer terjengőségétől, mely az összefüggések történelmi adottságait, láncszemeit, analógiai sorát kutatja. Visszamegy a kezdethez és onnan néz a mára és így kisüti, hogy az, ami ma Németországban történik, lehet a közirók bélyegezte történelmi merénylet, de semmiesetre sem véletlen. Ez német adottság: rettenetes és kivédhetetlen európai adottság. A német önmagának és Európának egyformán szédítő *fent* és elveszejtő *lent*. És a *fent* és *lent* között nincs összefüggés. Test és lélek nem ismerik egymást. A német nem találkozhat önmagával, mert nem találkozhat Európával. Csak *fent* van és csak *lent* van. Most a *lent* barbarizmusát éljük, az elveszejtő örvény rettenetét. A német, aki a Goethékkel a fellegekbe emelte az emberiséget, ma az örvény szélére szólítja a világot. És akarva, nem akarva hisztériásan és védekezően ott tolong körötte az emberiség.

A német komplexum: nincs ennél lehetetlenebb téma. Amikor azt hiszed, hogy megfejtetted, hol brutálisan, hol éteri finomságban egy új ismeretlen X dönti halomra megállapításaidat. Itt csak pillanatfelvételeket lehet csinálni: ez kielégít, de ha történelmi módszerrel dolgozol: be kell látni kicsinyességedet, a lehetetlenség megoldásának illuzórikus voltát. A német komplexum nem ismer

maradékalan megoldást: a német kérdés európai megoldásánál ép' ezért nincs is nehezebb feladat. A történelem és a mai aktualitás ezt egyformán bizonyítják. Ami ma van, az nem véletlen, a történelmi módszerrel meghúzott segédvonalak a német lélek rettenetes apokalipszist bizonyítják. Az idealizmus és barbarizmus között hányódó német komplexumot, melyet jobb szó híjján német jellemként könyvelünk el.

A német jellem Európa történelmében, ez Erich Kahler hatalmas kísérletének a címe.* Eddig csak az első kötet jelent meg mintegy 700 oldalon, de már az első kötet a segédvonalak olyan tömegét adja a kezünkbe, hogy a Kahler-könyv apropójából máris kihámozhatunk egy-két eldöntő konturt. Kahler a nemzetvéválni nem tudásban látja a német jellem sarkalatos pontját. Ez a lassan alacsonyrendűségi tudattá érlelődő hiány csak önmagát tulordítón vagy felülmulón szüntetheti meg a lidércnyomást. Mindkettő korlátontuli megnyilatkozás. Vagy idealizmus vagy barbarizmus, vagy könyv vagy fegyver, de sohse központból, népből, nemzetösszeségből kiinduló megnyilatkozás. Megnyilatkozás, mely eredő és összegező. Németország kizárólagos joggal használja a „költők és gondolkodók népének“ címét, de ugyanilyen joggal hangsúlyozza a gránátos tábor-jelleget is. Ez az oka, hogy sehol máshol magasabb gondolatok nem születtek és ezek sehol máshol oly visszhangtalanságra ítélve nem voltak, mint ép' a németeknél. Szellemnek gránátos tábor nem lehet visszhangja. Szellem és test itt nem találkozhat. A német egység nem volt és félős, hogy nem is lesz. Kahler írja: „A németek közös története, tisztára szellemi történet. Azaz: az össznémetiség következetes fejlődését kizárólag csak szellemi sikon tudjuk követni.“ A középkor, a reformáció, a humanizmus, a Sturm és Drang periódus, a romanticizmus, etc. a politikainál nagyobb, létezőbb és összefüggőbb valóságok: egység-valóságok. A német politikai történelemnek nincs egysége, mert nincs nép nemzeti közösségi sikja. A mai látszat egység: parancs-egység. A mai egység csak az alacsonyrendűségi tudatot tulordító és elhanyagoló mesterséges brutalitás, mely gránátos tábor egységbe toborozhatja és terelheti a nemzetet, de a gránátostábor után újra a szellem és lélek kínzó semmije ásit és a kielégületlen német lélek átsap a másik végletbe, barbarizmusból újra idealizmusba menekül, de mindkét esetben — *a valóság elöl!* A német a világ legapolitikusabb népe. Amikor politikát csinál, akkor kell, hogy katasztrófát idézzon önmaga és a világ fejére. A mai látszat a német politikai primérséget bizonyítja, de ez a politika a hisztéria és a hipnózis következménye. Csak az apolitikus tömeggel és egyeddel lehet a nemzeti szocializmus „örökkévalóságát“ realizálni. Az eredmény ennek megfelelően: rádió-világtörténelem, előlegezett holtbizonyosság, melynek nincs köze sem a világhoz, sem ahhoz, ami a németet egészében emberi nemzetvév avatná. Goethe nem

* *Der deutsche Charakter in der Geschichte Europas.* (Europa Verlag, Zürich.)

igazolhatja Goebbelst: Und ist jede Bewegung eine Erhebung? Erhebt sich, wer gewaltsam aufgestöbert wird?

A németnek csak szellemtörténeti tradíciói és valóságai vannak, imperializmusa ennek megfelelően sohse nép-nemzeti megnyilatkozás, de ad hoc gránátostábor-jellegű. A kaszárnyanacionalizmus és az ezt kifejező Wachmeister-típus csak a németeknél válhatott eszménnyé. A német annyiban imperialista, amennyire szolga. A gránátostáborok fegyelme csak szolgál imperializmust fejleszthetett. De a szolga-lényeget eltakaró propaganda mégis Herrenvolkról beszél. Ezt a lehetetlenséget Kahler történelmi cáfolata oldja fel: „Valamely nemzet egyidőben nem lehet csak urakból álló nép és ugyanakkor a legstrammabb, legembertelenebb tömegfegyelem népe, a parádémars népe. Ez a kettő kizárja egymást“. A Herrenvolk és Herrenrasse, az egész faji mítosz a nemlétező német politikai tradíciót hivatott pótolni, azt a tényt, hogy amiből és amivé a német összetevődött, az minden csak nem germán fajtisztaság és kizárólagosság, de idegen hatás és befolyás. A történelem ellen nem lehet mikrofonnal és ad hoc jelszavakkal hadakozni.

A németet a kereszténység, tehát egy univerzális eszme és egy idegen világimpérium kisugárzása alakította valakivé. Ez volt az eldöntő kezdet. Akik ezt tagadni próbálják, azok történelmet kénytelenek hamisítani. Akik pedig a bibliát a Mein Kampffal helyettesítik, azok elfelejtik azt a csekélységét, hogy a német nyelv kialakulását, ezt az elhatározó német egység-tettet, ez a zsidó és görög könyv éppolyan döntően határozta meg, mint amilyen döntően határozza meg a csak-német új biblia a német nyelv romlását és a német szellem elbarbárosodását. Kereszténység és német történelem, biblia és német nyelv elválaszthatatlanok. De még a német imperializmust is a kereszténység determinálja. „A római szent birodalom géniusza — mint azt Bryce nagyszerű könyvében felvázolta — klerikális és órómai volt, éppen nem területi vagy teuton“. Ami benne német volt, az a vágy volt és a római szent birodalom ennek megfelelően inkább „eszme és nem valóság“. De a német sokféleségből ez az eszme csinált valóság-illúziót. Egy kivülálló erő, egy román eszme. Ez a „szent római keresztény császári korona“ volt a germán sokféleség első egység-tükre, a Bryce által definiált „császári népfaj“ pedig egy univerzális vágy imperializmusnak a hordozója és ennek az imperializmusnak a kereszténység nem gátlása volt, de elősegítője.

A német jellemet részben a román-vágy határozza meg, mely a kezdet kezdetén egyet jelentett a kereszténységgel. Ez a vágy, mely az intellektüelek dél-nosztalgijává szublimálódott, mindvégig megmaradt. Az ok és a következmény? Kahlert kell idézni: „A román népeknél a nemzet-igenlés nem jelent világellenes álláspontot. De a németek lépten-nyomon ennek a veszélynek vannak kitéve. Nekik a világ közvetlenül jelentkezett, nemzetiségükön kívül és nemzetiségük előtt, úgyhogy a nemzeté válásra irányuló túlfokozott akarat, félreérthetetlenül a világ elleni elhatározás, a már megtapasztalt világ elleni védekezés karakterét veszi fel.“ A

reakció: a világ ellen megnyilatkozó német nacionalizmus kikür-
tölése tehát érthető. Az alacsonyrendűségi érzés dolgozik itt: ami
más nemzeteknél a kezdet kezdetén és törvényesen megvalósult,
— a nemzetté-válás — azt a németek még a jelen pillanatig sem
érték el. Amit pedig elértek, azt idegen hatásra érték el. A leg-
újabb példa a történelmi analógia-sort igazolja: olasz fasizmus
nélkül a német nemzeti szocializmus elképzelhetetlen. A román
kristályosító csöpp tehát még ebben a stádiumban is kimutatható,
ahogy kimutatható végig az egész történelmen. Ami a mai német
politikai fenegyerekké teszi, az nem a Nordmensch manifesztá-
lása, mert a német — mondja Kahler — „az idők folyamán lehán-
tott magáról minden őspogány és korakeresztény üdvösségi kap-
csolatot és egy nagyon lényeges jellemvonását, az elvi skrupulus
nélküliséget, egy sokkal későbbi embertípustól, az olasz reneszánsz
emberétől, még pontosabban, a machiavellisztikus embertől köl-
csönözte“. A német nemzeti szocializmus idegen képződmény, ami
benne német, az a tulhajtása és *ubernational* volta. A nemlétező
nemzetképződmény, amikor kizárólagos németiségét akarja bizo-
nyítani, mint világprincípium nyilatkozik meg. Csak ezeknek a
felvázolt nem-német hatásoknak az összeségéből magyarázható a
német nacionalizmus kivédhetetlen világnosztalgája, messianiz-
musa. A német nemzeti szocializmus, mely kézzel-lábbá autar-
kiás mozgalom akar lenni, csak világmissziós céllal tudja önma-
gát igenelni. A mai „keresztes hadjárat“-eszmének itt a gyökere.

Ha a csak szellemtörténeti egységgel rendelkező németiség
karddal próbálja korrigálni a politikai valóságot, akkor mindig
önmaga lehetetlenségét dokumentálja. Amikor a nemzettéválást
szellemtől függetlenül és militáns kizárólagossággal csak a fegy-
ver valósítja, akkor ez ma nemzetveszejtő anarchizmus. Ami
a fejlődés alacsony fokán erény, az a fejlődés magas fokán: bűn.
A német világhódítói princípium ma egy későnjött igény realizá-
lása. Reális, mint brutális meztelenség, de lehetetlen, mert mes-
sianizmus. A fegyver csak a németeknél szublimálódik metafiziká-
vá és ezt a metafizikát a porosz őrmester számsorokba és hadi
oszlopokba foglalja. Lehetetlen realitás és mégis ma nincs ennél
dokumentáltabb valóság. Brutális fegyvermeztelenség és mégis:
messianizmus. De ahogy helota nép nem lehet uri nép, nem lehet
keresztes lovag a vér metafizikusa sem. Közös sikra csak a propa-
gandaminisztériumok pátosza hozhatja mindkettőt. A valbankjá-
tékot, mint vallást, az örvénybe-ugrást, mint gyógymodot. Ugrás
a bizonytalanságba, parancsszóra elrugaszkodás az emberközösség
kötöttségéből, a gordiusi csomómetszés módszere: ennyi a porosz
merészség. Nagy Frigyes merészsége — „entschliessen wir uns
Schurken zu sein“ — a gránátostábor lelkeségét tükrözi. És ez a
porosz lelkeség csak a németsegen belül válhatott messianizmussá.
Nagy Frigyes Schurke-erkölcsének következetes kiteljesedése a
német nemzeti szocializmus. A németnek Kahler szerint „győztes
diadalmas életre nincs tehetsége, csak diadalmas halálra“. A hősi
halál, mint cél: ez csak a nemzeti szocializmusban válhatott hit-

tétellé. A németsegen belül a porosz őrmester a korlátot nem ismerő vabankugrást dresszirozza. A katonai kommunizmus a halál-kollektívát fejleszti tökéletességre. És ez a messianizmus, ez a rettenetes metafizikai grimasz a porosz őrmester kezében ma a világ legpontosabb organizációja. A német jellem virágai, a másik végleten mindig rettenetesek.

A német jellem ferdeségeit ki nem ért nacionalizmusa határozza meg. A nemzetté válni nem tudás a politikai hagyomány hiányából fakad. Itt csak mesterséges, tehát túlfokozott nacionalizmus segít, erőszakoltság, propaganda, terrorizált közvélemény-irányítás. Magyarán: a heccnacionalizmus. A németről szólva ez sem új dolog. Mostani kizárólagossága és egyeduralma csak eltakarja a régenvolt világháború előtti válfaját. Az apolitikus német politikai militarizmussal korrigálja hiányait és gátlásait. És ennek a politikai militarizmusnak karakterisztikus szimptomái: „a bizalmatlanság és az izgalom légkörének túlfeszítése“. De ezt már Friedrich Hertz mondja, aki nagy művében — *Nationalgeist und Politik* (Europa Vlg. Zürich) — „a világháború mélyebb okait“ kutatja. Itt is csak az első kötet jelent meg *Staatstradition und Nationalismus* címmel, mely a világháború előestjéig vezet le a nemzeteket egymástól elidegenítő közvélemény-irányítás által kifejlesztett „nemzeti jellemet“, melynek megnyilatkozásai csak háborúhoz vezethetnek. Hertz könyve kimutatja, hogy „a militarizmus nem identikus a nacionalizmussal“. Végigfut a történelmen, az összes imperializmusokon, de tételét semmi sem támasztja úgy alá, mint a német imperializmus. Ahol az államtradíció és a nacionalizmus nem forrtak egységbe, ott csak militáns imperializmus korrigál, mely nem azonos sem a tradícióval, sem a nacionalizmussal. Hertz tükröként az angol imperializmust alkalmazza. És ez nem véletlen. A két imperializmus különbözőségén mutatható ki a németek csak fegyverdeterminálta, csak militáns imperializmusa. És ezen a ponton Hertz legendát rombol. A világháborút szeretik, mint az angol-német gazdasági harc következményét beállítani. A kereskedelmi statisztika azonban félreérthetetlenül bizonyítja, hogy az a szokvány-beállítás, mely azt szajkózza, hogy a német kereskedelem kezdte kiszorítani az angolt a világpiacról, teljesen hamis. 1911-ben az angol gyarmatokat kivéve, nem volt ország, ahová Anglia annyit exportált volna, mint ép' Németországba. Ha a világháború konkurrencia-harcon mulott volna, akkor Angliának az USA-val kellett volna leszámolni. Maga az Aldeutschok vezetője, Class vallja: „Az angol és német ipar utjai eddig nem keresztezték egymást és a jövőben sem fogják“. Nem csoda, ha Hertz ezt tromfikként játssza ki: „egy különlegesen fontos beismerés“. És mégis már Treitschke Angliában látta az „ősellenséget“. Az indokolás tipikusan német: „Akármint hangoztatja is Anglia békeszeretét, az angol világbirodalom már pusztán létezésével is ingerli Németországot. Mert egy hadfiakból álló nemzet nem tűrheti, hogy egy nem katonai nemzet birja a föld kincseit...“

A katona mindenképp, a hódítás, mint vallássá manifesztálódott öncél! Ki csodálkozik még, hogy a nemzeté-válás, melynek más összetevői is vannak, a németeknél nem következhetett be és ha azt állítják, hogy bekövetkezett, mért olyan rettenetes a valósága és miért fizeti meg az árát az egész világ?! El kell olvasni az Alldeutsch irodalmat, melyet Hertz bőven idéz: minden, ami ma a nemzeti szocializmus révén ujjnak, sőt „forradalomnak“ hat, itt már régen le van fektetve. A humanizmus megvetése, az emberi jogok tagadása, a háború, mint minden jónak és igaznak ősforrása, az ököl, mint minden jognak az alapja: ime a német nacionalizmus, mely tegnap és ma csak háborúba torkolhat. A világháború kitörése napján csak a német lapok irhatták: „Öröm most élni. A ravasz és az utolsó pillanatig alattomos orosz, a váratlan valóság elé állított félelemtől citterázó francia és a hidegen fontolgató Anglia bizonytalanul néznek a jövő elé. A német nép azonban ujjong. Ezzel az idézettel fejeződik be Hertz könyve. A német nép és a háború: ujjongást asszociál. Rettenetes vonás. És nemcsak alldeutsch-vonás. Harden lapjában, a Zukunftban írta *Michael Flürsheim*: „Vagy civilizált emberek vagy barbárok. Más alternative nem létezik“. A németek a totális megoldás hívei: vagy idalizmus vagy barbarizmus. Egyik végtetből a másikba. A német jellem csak túlzásokat ismer. És ezért nincs nemzet-alakító egységberántó ereje. Kahlerhez kell visszalapozni az ítéletért: „Mi a németek rendeltetése? Senki, aki alaposan ismeri történelmüket, nem állithatja, hogy a politika és a politikai vezetés. A világot csak az tudja uralni, aki előzőleg önmagát tökéletesen tudta uralni. De Németország még önmagának is probléma a kezdet kezdetétől a mai napig, amikor az önproblematikát csak önáltatással és öncsalással tudják megoldás helyett elszabotálni.“ Ime a német jellem tragikum: aki önönmaga problémáját nem tudja megoldani, az kétségbeesésében világgá menekül. Nem védelemért, de mint a gyermek: daccal s váddal, fejjel a falnak rohanó ellenfélként. A pubertás utja ez. A német jellemnek nincs férfikora, nincs felelőssége. És ezért veszély. Gyerekek csak handabandázva csinálhatnak történelmet: katasztrófát!

(Fábry Zoltán)

JAPÁN A „NAGY HÁBORÚ“ ARADATÁBAN. Különböző oldalról sokat vitatták a legutóbbi esztendőök folyamán Japán háborús felkészültségének kérdését. Gazdasági erőforrásaitól kezdve a japán katona „háborús szelleméig“ mindent a világon bonckés alá vettek. Közben a szakértők arra az egyöntetű megállapításra jutottak, hogy Japán saját belső segélyforrásaira utalva, valóban nagyszabású és tartós katonai erőfeszítésre észszerűen nem vállalkozhat. Amde Tokió mégis beleugrott a kínai kalandba. Az észszerűségnek a Csendes óceán nyugati partján és Európában szemlátomást más és más a fokmérője.

Most már a fegyverek beszélnek. A teoretikus okoskodás tényeken becsülheti fel következtetéseinek helytálló voltát vagy ürességét. S az események a japán fegyverek erejében kételkedőknek adnak igazat. A kívülálló megfigyelő a fegyverek kritikájának eredményeit méricskélve ugyanazon tanulságokat szűri le, amikhez korábban a kritika fegyveré-

nek forgatása során jutott. Tokió talán tudja, esetleg maga sem tudja, mi és hogyan sodorta Észak-Kína csatamezőire. A tőkés államélet ritmusa nem ritkán akarat nélküli bábuként ragadja magával a látszólag vezető tényezőket. Azt azonban politikusainak és hadvezéreinek egész armádiája sem mondhatja meg, hogy mikor, milyen állapotban távozhat onnan.

Minden újkori háború sorsa a hadviselő ország iparának fejlettségi fokához kapcsolódik. Már pedig Japán éppen a hadiutánpótlást szolgáló nagyipar terén, gyengénél is gyengébb lábakon áll. Öntöttvas termelése a világtermelés csupán 3, acéltermelése 5, kőszéntermelése 3,6, cinktermelése 2,1, végül ólomtermelése mindössze 1 százalékát teszi. Egyedül gyapju-, gyapot-, műselyem- és vegyipara foglal el a világ gazdaságban is tekintélyes helyet. De még ez a sárga imperiálizmus zabolátlan hódítóálmainak viszonylatában jelentéktelennek mondható ipar is, szerkezeti összetételét tekintve messze a világszínvonal mögött marad. A japán ipari munkásság 70 százaléka olyan kis- és középüzemekben dolgozik, amelyek legfeljebb 50 munkást foglalkoztatnak; fele pedig egyenesen 5 vagy kevesebb segéderőt alkalmazó műhelyekben talál elhelyezkedést. A munkaerő termelékenységének ezzel járó alacsonysága természetesen kizárja a termelés kellő s a hadsereg fokozódó szükségleteinek megfelelő gyors kibővítését.

Még súlyosabb veszélyeket tartogat a Tanaka-szellem ördögétől fűtött külpolitika számára az ipar nyersanyagellátásának problémája. A nehéziparnak a háborús készülődés jegyében végrehajtott erőltetett fejlesztésével Japán elérte ugyan, hogy évi acéltermelését 2 és fél millió tonnáról 5 millióra emelve, a világtermelésben a hetedik helyről az ötödikre nyomult elő. Ez azonban csak fokozta külföldi nyersanyagokra utaltságát. 75 százalékban bevitelre szorul, ami állandóan feje fölött függő Damoklesz kardot jelent. Más elsőrendű fontosságú nyersanyagok terén a helyzete még súlyosabb. Ha petróleum termékekben évi szükséglete béke idején is mintegy 4 millió tonna, amiből csak negyedmilliót fedez saját termelése, a háborúnak az aránytalanságot valóságos csapásá kell fokoznia. Ugyanakkor kaucsuktermelése szükségletének csupán 5, a gyapoté körülbelül 3, de a gyapjué is csak mintegy 30 százalékát fedezi.

Ilyen helyzetben a második évébe lépő „nagy háború” egyelőre nem is annyira katonai, mint inkább gazdasági tekintetben jelent súlyos erőpróbát. A háborúhoz fegyver, a fegyverhez nyersanyag, a nyersanyaghoz deviza, a devizához kivitel, a kivitelhez áru kell. Az áruhoz azonban ismét csak nyersanyag, ehhez viszont deviza szükséges, ami Japán külföldi befektetéseinek viszonylagos jelentéktelensége következtében kivitel nélkül csak csurran-cseppen. Így ismétlődik a katasztrófába omló körforgás, s a gazdasági diktátorok egyre meddőbb erőlködéssel igyekeznek lefejtetni magukról fojtogató polipkarjait. Japán nemzetgazdasága megrendülés küszöbén áll. A május elején bejelentett „nemzeti mozgósítás” olyan gyengeséget tárt a világ elé, amely a hódítópolitika jövőjét illetően csőd kilátásával ér fel.

1931-től 1936-ig az erőltetett dömping ugyanahogy biztosította a közel 60 milliárdos fegyverkezés nyersanyag szükségletét. A magániparnak nyújtott harmadfél milliárdos rendelésből a mindenható konszernek urai duzzadásig tömhatték zsebeiket. A folyamatban levő „nagy háború” árjában azonban (ami egyébként csak a kínai kaland előre aligha sejtett méreteinél fogva, nem pedig a mérföldjáró csizmákban közelgő igazán hatalmas háborúhoz hasonlítva „nagy”) ez a forrás lassan apa-

dásnak indult. Japán kivitele 1938 első felében negyedmilliárd yent felülmúlóan esett vissza, míg az elmúlt 20 hónap külkereskedelmi passzívája erősen megközelíti a milliárd yent. A kormány az aranytartálékhoz nyult. De a japán aranyfedezet minden egyéb, csak nem kimeríthetetlen.

Nippon mezőgazdaságát, sőt részben iparát, már eddigi kezdeti stádiumában is kikezdte a háború. A milliányi bevonultatott paraszt munkás hiánya, különösen a sík földön, már is erősen érezhető. A mezőgazdasági termelés a hanyatlás képét mutatja. Egyedül a selyemgubó begyűjtésénél 13 százalékos a hiány. A textilipar különböző ágai, a nyersanyagbevitel kényszerű csökkentése nyomán, termelőképességének felét sem képes kihasználni. Ami tőkebefektetés még van, az a háborús utánpótlást szolgáló iparágakra esik. Az ország gazdasági élete egy kimerítő hadjárat minden káros elváltozását feltünteti. A közszükségleti cikkek, különösen az importárúk ára, elérhetetlen magasságba csavarodik. A fémtárgyak vassal való helyettesítése a gépalkatrészek leszereléséig fajul. Közben egész sor olyan cikk gyártását tiltották meg, amihez vasat kellene felhasználni. A „mindent a háborúért“ jelszó, a lakosság körében egyre kevesebb lelkesedéssel találkozva, lázasan dolgozik a világháború hírheft „szervezett éhségének“ kiépítésén.

Egyelőre a kezdet kezdeténél tartanak. Japán még mindig nem áll szemben vele egyenrangú ellenféllel. De Kína éppen az annyi gonddal előkészített „nagy háború“ vérzivatarában heged egységes, nemcsak védekezésre, hanem támadásra is képes hatalommá. Tokió ezuttal elszámította magát. Nagyon hozzászólt a pénzzel megnyert hadjáratokhoz. Ezeknek pedig már befellegzett. A jelek szerint Kinát ezuttal nem fogják eladni. Akár világégésbe csap át a Mennyei Birodalomra rákényszerített háború, akár megmarad a Mitsui-Mitsubishi imperiálizmus meg a szabadságáért sikraszállt kínai nép viaskodásának keretei között, Tokió nem számíthat olcsó babérokra. (F.)

FÉHÉR LAKOSSÁG A GYARMATOKON. Az Annales de Géographie legutóbbi számában *Ferencai I.* érdekesen és alaposan foglalkozik a gyarmati fehér lakosság helyzetével s főképp' arra az aktuális jelentőségű kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy milyen arányban részesednek a gyarmatosító államok népei a gyarmatokon élő fehér lakosság összetételében. E célból külön statisztikában tünteti fel a gyarmatokon élő fehér lakosok számát nemzetiségi megoszlásra való tekintet nélkül, majd nemzetiségi megoszlás szerint. Kiténik, hogy a gyarmatokon élő fehérek száma megközelíti a négy milliót. Legtöbb fehér a francia gyarmatokon él, (1.497.938: — 40.25 százalék) utána az Egyesült Államok gyarmatai következnek (1.296.397: —, ami a gyarmati fehér lakosság 34.8 százaléka.) — Ami viszont a gyarmatosító államok népességének a gyarmatokon való letelepedését illeti, első helyen a spanyolok állnak, 95 százalékát téve gyarmataik fehér népességének. Utánuk következnek Hollandia 92, Franciaország 79.6, Belgium 65.4, Anglia pedig 42.7 százalékkal.

Az adatokból kiderül, hogy demográfiai szempontból legnagyobb a jelentőségük a francia gyarmatoknak, ahol a franciák négyötödét teszik a gyarmatokon élő idegeneknek. Érdekesek még a volt német gyarmatokról közölt adatok. 1910 körül az idegenben élő németek száma három és félmillió volt, ezzel szemben az akkori német gyarmatokon csak 20 ezer német élt. A jelenleg népszövetségi mandátum alatt levő volt német gyarmatokon ez a szám 1930-ig 16.000-re apadt.

1886-tól 1930-ig, tehát az olasz gyarmatbirodalom csaknem ötven éve alatt, az olaszok saját gyarmataikra mindössze 56.000 embert telepítettek s ezeknek is legnagyobb része katona vagy tisztviselő. Ugyanakkor külföldön négy millió olasz él. Bár Abesszíniában kedvezőbbek az intenzív gyarmatosítás feltételei, az olasz adminisztráció nehézségei itt is lényegesen csökkentik az elérhető eredményeket.

AZ OLASZ ANTISZEMITA ÁRAMLAT HULLÁMZASAI. Az olaszországi antiszemitizmus egészen újkeletű jelenség. Az olaszországi zsidóság az összlakosság alig egy ezrelékét teszi és már maga ez a számbeli arány is elég magyarázat arra, hogy miért volt eddig az antiszemitizmus majdnem teljesen ismeretlen Itáliában. De számba kell vennünk azt a tényt is, hogy a kisszámú olasz zsidóság az összsszidóságnak egyik legasszimiláltabb csoportja és fajlag majdnem teljesen felolvadt az olaszországban. Ennek a ténynek a magyarázata főleg a zsidó és a latin, de specifikusan az olasz vonások hasonlóságában keresendő. Az olaszoknak (különösen a délolaszoknak) a keleti, sőt szemita népekkel való kevertsége teszi azt, hogy Itáliában nehéz a zsidóságot, mint etnikai egységet különválasztani az olaszoktól. A zsidók Itáliában mindig csak vallási furcsaságszámba mentek, s mindenben az olasz nép részének tekintették. Éppen ezért senkisé is csodálkozott a háborúelőtti Itáliában azon, hogy Rómának hosszú évekig zsidó polgármestere (*Nathan*) és Olaszországnak egy évtizeden keresztül zsidó miniszterelnöke (*Luzatti*) volt. Ugyanigy nem akadt fenn senki azon, hogy az olasz hadsereg tábornoki karának számos zsidó tagja volt és van ma is. (Köztük több hadtestparancsnok.)

Mi az oka tehát Itáliában az utolsó két évben egyre inkább kiéleződő és aztán hirtelen lecsendesedett, majd újból fellobbanó antiszemita áramlatnak? Egyes olasz szerzők szerint (*Szacsuvay Gusztáv* is e nézetének adott kifejezést a *Korunk* hasábjain, 1936. XI. sz.) az olasz cionizmus megerősödése váltotta ki az antiszemitizmust. Ez nem áll. Az olasz cionizmus sokkal erősebb volt egy évtizeddel ezelőtt és akkor mégsem váltott ki antiszemitizmust. Ez is, mint minden más társadalmi, tudományos, művészeti, stb. mozgalom csak az olasz napi politika változásaival magyarázható meg. Ez a körülmény viszont csak akkor válik világossá, ha az olaszországi antiszemitizmus hullámzásait annak kezdeti fázisától kezdve nyomról-nyomra követjük. Az első antiszemita jelenségeket kb. 3-4 évvel ezelőtt észlelhetjük, amikor az olasz kormány eltiltotta az Itáliában végzett külföldi értelmiségieket hivatásuk gyakorlásától és ugyanakkor lehetetlenné tette ugyanezek részére az állampolgárság felvételét. Ez az intézkedés egybeesik a diplomások Németországból történt nagyszámú beözönlésével. Mint ismeretes: addig Itália volt az egyetlen európai állam, ahol a külföldi diplomások (néha egy majdnem formális jellegű doktori vizsga letétele után) szabadon gyakorolhatták hivatásukat. Sőt, a középeurópai visszahatás és az ezzel kapcsolatos tanulmányi megszorítások idején, mikor a zsidóság nagy tömegeit zárták ki az egyetemekről, Mussolini, mint a zsidók patrónusa lépett fel s nemcsak teljes tanulmányi szabadságot és vendégszeretetet biztosított az országukból kiűzött és tanulmányozó zsidó ifjaknak, de teljes tandíjmentességet és egyéb kedvezményeket is. Ezek szerint az olasz antiszemitizmus elindító oka a németországi változások és a német rasszizmus hatása. A rasszista teóriákat a múltban meglehetősen ellenszenvvel kezelték Itáliában, nemcsak a tudományos, de a hivatalos körök is. A fajlag mozaikszerűen összetett olasz népben nem vertek gyökeret a „nor-

disch“ eszmék és a pápa is szembeszállt ez eszmék terjedésével. Viszont a politikai barátság oltárán ez az ideológiai hidegség is fel kellett, hogy olvadjon...

Hitler 12 évvel ezelőtt a *Mein Kampf*-ban a következőképpen irt az olaszországi zsidókérdésről: „Az a harc, amit a fasiszta Itália vív a zsidóság három legerősebb fegyvere ellen, talán tudat alatt (én azonban, azt hiszem, tudatosan)) a legjobb jele annak, hogy ennek a mérgezett államfőletti hatalomnak (a zsidóságnak) ki lehet törni a fogait. A szabadkőművesség és a titkos társaságok betiltása, a nemzetellenes sajtó elfojtása és a nemzetközi marxizmus kiirtása idővel lehetővé fogja tenni a fasiszta kormány részére, hogy mindjobban szolgálja az olasz nép érdekeit, nem törődve a nemzetközi zsidó hidrával.“

Amikor Hitler könyve megjelent, Itáliában még hire-hamva sem volt az antiszemitizmusnak. De nem véletlen, hogy alig pár évvel Hitler uralomrajutása után az olasz sajtóban mintegy vezényszóra jelennek meg a zsidóellenes cikkek és brosurák. A politikai opportunizmus hatása alatt az olasz fasizmus kénytelen volt a részére valójában idegen területekre is követni a németeket.

A hirtelen felbukkant antiszemitizmus okát azonban nem kizárólag a Németországgal való politikai barátság hatásában kell keresni, mert közrejátszik ebben az olasz fasizmusnak a brit világbirodalommal való ellentéte is. Mert ugyanakkor, amikor Olaszország Keleten az Izlám patronusának játssza ki magát, csak zsidó-, illetve angolelleses politikát folytathat Palesztinában is.

Ha már rámutattunk az olaszországi antiszemitizmus tulajdonképeni okaira, kövessük nyomon e kampány kifejlődését a sajtóban és a könyvtermelésben.

Amikor az antiszemitizmust Rómában „elhatározták“, megjelenik a könyvpiacra a katolikus és már évtizedek óta antiszemita beállítottságú Paolo Orano, perugiai egyetemi rektor könyve a zsidókérdésről. E könyv megjelenését nagy reklám követte az olasz sajtóban s csakhamar a hetedik kiadásig érkezett el. A könyv megjelenése után a Duce külön kihallgatáson fogadta a szerzőt, ami arra utalt, hogy a könyv megrendelésre készült.

Nem véletlen, hogy a könyv megírásával éppen Oranot bízták meg. A szerző ugyyszólván az egyetlen Itáliában, aki az u. n. zsidókérdéssel már a világháború előtt foglalkozott (Igaz, hogy akkoriban csak tisztán katolikus és hittérítő szempontból. Több, mint 20 évvel ezelőtt megjelent *Cristo e Quirino* c. könyvében azt a tételt igyekezett bizonyítani, hogy a kereszténységben semmi zsidó vonás és eredet nincs és azt a tényt, hogy a kereszténység világvallássá fejlődhetett, csak a római környezetnek köszönheti. A kereszténység így eredeteiben is római, nem pedig zsidó mozgalom és az, aki még ma is (1908-ban) zsidónak vallja magát, anakronizmust követ el. A zsidók előtt tehát csak egy feladat áll: elismerni Róma nagyságát és beleolvadni a római vallásba.

Ez a tézis nem váltott ki nagy hatást husz év előtt sem, hiszen zsidókérdés sohasem volt Itáliában. A könyv (írójával együtt) rég feledésbe merült, amikor a Németországgal való politikai barátság alkalmat adott a zsidókérdés egyetlen olasz „specialistájának“ exhumálására. Erre a szerepre Orano már csak azért is alkalmas volt, mert a fasizmus és az egyház kibékülésével személye politikailag is előtérbe került.

Új könyvében még fellelhetők ott a husz év előtti eszmék, ahol a zsidó messziánizmus ellen száll hadba. Természetesen Orano nem hagyhatja figyelmen kívül azt a „haladást“, amit az antiszemitizmus a há-

borielőtti, asszimilációt-hirdető szakasza óta megtett; főleg nem hagyhatja kiaknázatlanul a kérdés aktuális politikai vonatkozásait. S tényleg, a katolikus Orano 1937-ben már Mohamed híveit veszi pártfogása alá a zsidókkal szemben: a mohamedán arabokat, akiket az angolok elnyomnak és akiknek igazi protektora ma Róma. (87. o.) Szerinte az olaszok keletre irányuló expanziójának egyedül a cionizmus az akadálya. (114. o.) Európa fasizálásának is szerinte a zsidók állják útját; pontosabban a nemzetközi zsidó szellem, melynek legfőbb képviselői szerinte *Stirner*, *Marx* és *Blum*, illetve ahogy ő kifejezi: „egyszóval: a cionizmus!” (u. o.) Amilyen sajátos ez a summázás, ugyanolyan sajátos a zsidóság kiválasztott népi szerepének visszautasítása, hisz mindenki előtt világos, hogy ha kiválasztott népről beszélünk, csak az olaszokra gondolhatunk, akik a „föld legnagyobb népe.” (130. o.) Itt az ideje, — mondja Orano — hogy az olaszok is felébredjenek letargikus álmukból, mert az, ami ma (1937-ben) Franciaországban és Oroszországban sikerült, már Itáliában is megtörtént egyszer a szociáldemokrácia uralma alatt, amikor is a zsidó Treves diktált Itáliában. (?) (155. o.) Blum szerinte a harmadik (?) Internacionálé ügynöke és Moszkva, a Nagypáholy és a Zsinagóga meg lehetnek vele elégedve. (165. o.) Minden rossznak a zsidóság az oka.

Ebben a helyzetben milyen legyen az olasz zsidóság magatartása? — kérdi Orano. Miután az európai zsidóság antifasiszta és forradalmi, az olasz zsidóságnak minden hidat fel kell égetnie, mely a külföldi zsidósággal összekapcsolja. Ehhez nem elég nyilatkozatokat kiadni, cselekedni is kell. Főleg az emigráns német zsidókat kell megtagadni és megvonni tőlük minden anyagi és erkölcsi segítséget. (187. o.) Az olasz zsidóknak bele kell nyugodniok másodrangú szerepükbe, hiszen még sonasem produkáltak igazi zsenit és képtelenek az alkotó munkára. (173. o.) A cionizmus büntény. Az olasz zsidóságnak meg kell szakítania minden érintkezést a külföldi zsidókkal. Különösen, ha ott a liberálizmus, demokrácia, vagy éppenséggel a szocializmus van uralmon. (221. o.)

Orano nagy port felvert könyvének már vázlatos ismertetése feleslegessé tesz minden kommentárt. E könyvben még véletlenül sem található eredeti gondolat... Hogy pedig mégis olyan nagy „hatása” volt, az kizárólag a céltudatosan vezetett sajtókampánynak tudható be.

Az olasz sajtóban az egykor tekintélyes torinói *Stampa* volt az első (mai szerkesztőjének, Alfredo *Signorell*inek antiszemita érzelmei mindenki előtt ismeretesek), mely azonnal cikksorozatot indított a könyvvel kapcsolatban. Az ismert angol antiszemita publicista, *Belloc* elveire hivatkozva *A. Signorelli* két megodást lát a zsidókérdést illetőleg. A zsidóságot vagy mint külön népet (nemzetet) kell tekinteni és ebben az esetben az országon belül, mint idegen állampolgárokat kell őket kezelni, vagy mint fajt és ebben az esetben csak, mint nemzeti kisebbség jöhetnek számba. A *Stampa* főszerkesztője inkább az első felé hajlik.

Orano könyve és a *Stampa* cikksorozata nyomában a polemikus cikkek hatalmas tömege látott napvilágot úgy zsidó, mint nemzsidó részről. E polemikus cikkek nagyrészt zsidó részről kötetbe is foglalták² *Abramo Levi* a könyv bevezetőjében tagadja a kisszámú olasz zsidóság politikai jelentőségét és azzal vádolja Oranot, hogy az olaszországi zsidó-

¹ Paolo Orano: *Gli ebrei in Italia* (Ed. Pinciana, Roma, 1937. — ² *Abramo Levi*: *Noi ebrei. In risposta a Paolo Orano*. Casa Editrice Pinciana, Roma 1937.

kérdést ő maga találta fel és igyekszik azt minden eszközzel népszerűsíteni. Támadja azért a brutális és utszéli hangért, mellyel ezt az érzékeny kérdést tárgyalja. Levi természetesen az olasz zsidóság hazafiságát és rendszer hűségét lépten-nyomon hangoztatja, — ugyanakkor azonban azt is leszögezi, hogy az önálló zsidó állam létesítése semmi esetre sincs ellentétben az olasz érdekekkel.

A polemikus cikkek nagy tömegéből ki kell emelni a *Popolo d'Italia* cikksorozatát, mely a szigorúan hivatalos álláspontot képviseli. A cikkíró (Oreste Gregorio) pontosan körülírja az olaszországi zsidók jogait. „A fasiszta rezsim elismerte a zsidók érdemeit és megalapította a független zsidó hitközségeket, de azoknak nem szabad az ország érdekeivel ellentétes politikai felfogást vallaniok. A mi politikai programunk Nagy-britannia ellen irányul és védelmébe veszi az Izlámot. Ezt tudomásul kell venni a zsidóknak. Ugyanakkor a Németországgal való barátságunkat sem szabad szabotálniok. Nem veszik észre a mi zsidóink — kiált fel a cikkíró —, hogy a német rasszizmus elfogadása nélkül nincs olasz-német barátság“. A cikkíró azonban nem elégszik meg ennyivel. Kívánja, hogy az olasz zsidók tagadjanak meg minden közösséget más országok zsidóságával. „Az olasz zsidók jelentsék ki, hogy ellenségei, őszinte ellenségei a nemzetközi, szabadkőműves, forradalmi és főleg antifasiszta külföldi zsidóságnak, vagy pedig mondjanak le olasz állampolgárságukról és vándoroljanak ki az országból.“ Majd pedig azt követeli, hogy „az olasz zsidók szükség esetén fegyverrel is harcoljanak az alakulandó zsidó állam ellen, mely ma anakronisztikus és olaszellenes.“ Végül a cikksorozat így zárul: „Egy olasz sem (még ha zsidó is) cionista. A zsidó probléma fennáll és még semmiestre sincs megoldva. Mert azon zsidók mellett, akik ez alkalommal nyilvánosan anticionistáknak és hű olaszoknak vallották magukat, jelentős tömegeik még ma sem tudnak kivetkőzni az ő speciális mentalitásukból és többé-kevésbé ügyesen alkalmazkodnak is a helyzethez, alapjában véve nem változnak meg. E rétegeket éber ellenőrzés alatt kell tartani.“

A többi napilap, melyek majd mindannyian résztvettek a polémia-ban, hasonló hurokat pengettek ebben az időben. A szélsőséges fasiszták lapja, a *Farinacci* szerkesztésében megjelenő cremoniai *Regime fascista* erélyesen tiltakozik az ellen a külföldön elterjedt hiedelem ellen, mintha a fasizmus filozofia irányzatú lenne. Ezzel — jelenti ki Farinacci szócsőve — csak éket akarnak verni a német és olasz barátság közé.

Érdekes az olasz cionisták véleménye. Az u. n. „revizionista“ cionisták, vagyis a szervezett regresszió palesztinai pártjának olaszországi szócsőve (*L'idea sionistica*) tagadja, mintha a palesztinai „zsidó-haza“ angol vállalkozás lenne. „Nem igaz — írják — a cionizmus antifasiszta beállítódottsága sem. Minket ellenségeink, különösen az u. n. többségi cionisták állandóan azzal vádolnak, hogy mi a cionista mozgalom fasisztái vagyunk. Mi nem szégyeljük, sőt büszkén vállaljuk ezt.“ Ezzel szemben a hivatalos cionisták olasznyelvű orgánuma, az *Israel* szerint a zsidókérdés egyetlen megoldási lehetősége a cionista program megvalósítása. „A cionista mozgalom — írják — csak egyetlen országban van betiltva: a Szovjetunióban. Maga Italia is hivatalosan elismerte a cionizmust és az angol mandátumot.“

A polemikus cikkek és könyvek ezidőben (1937 végén és 1938 elején) egyre-másra jelentek meg. Alig mult el nap, hogy a zsidókérdésről me jelent volna meg cikk, vagy új könyv, pár hónappal ezelőtt azonban a kormány hirtelen véget vetett az általa sugalmazott antiszemita áramlatnak. Az *Informative Diplomatica* egy meglehetősen homályos

jegyzéke mintegy varázsütésre befejezte az vitát...

Vajjon mi okozta ezt a hirtelen változást? A titkos diplomácia mai virágzásában csak találgatásokra vagyunk utalva, mintahogyan az sem világos, mire célzott az *Informatione Diplomatica* dodonai kijelentése, mely szerint „a zsidókérdést csak egyöntetűen lehet megoldani az összes zsidók egy országba való telepítésével, mely ország semmiesetre sem lehet Palesztina...”

Ez történt kora tavasszal. Azóta pedig az olaszországi antiszemitizmus egy újabb fejezete nyílt meg. Újabb és elhatározóbb: a fajelmélet hivatalos elfogadása. (Mária Béla.)

SZTANISZLAVSZKI, minden idők legnagyobb orosz színpadrendezőjének halála meglepően kevés visszhangot váltott ki az európai sajtóban. A lapok csak fukaran emlékeztek meg, vagy tele tévedésekkel Sztaniszlavszki utolsó évtizedekbeli tevékenységéről. Akadtak — főleg magyar lapok — amelyek Sztaniszlavszki tevékenységének ismertetését egyenesen befejezték a cárizmus likvidálásának időpontjával s úgy állították be, mint aki hivatásában gátolva, deplaszírozottan élt már husz éve. Holott emlékezhetek volna. Alig fél éve zajlottak le Oroszország-szerte a hivatalos Sztaniszlavszki ünnepségek, Sztaniszlavszki 75 éves születése napján, amikor az orosz kormány és az orosz nép ünnepelték együttesen azért a nagyszabású s az orosz színpadművészetek terén kitörölhetetlen emlékű munkásságáért, amit Sztaniszlavszki az utolsó husz esztendő alatt kifejtett. Kétségtelenül: Sztaniszlavszki nem volt sohasem tagja a mai orosz uralkodó pártnak. Nem is próbált soha meglepő új formákkal az orosz forradalom valamely szakaszában reklámot csinálni magának. Sztaniszlavszki husz évvel ezelőtt is kész, érett és világszerte ismert mestere volt művészetének s a mai új Oroszország azért szerette és becsülte, dolgoztatta és taníttatta általa az új orosz színjátzó nemzedékeket, mert nagy művész volt mindvégig, a valóság fanatikusa, a színpad nagy realistája, aki a mult egyik legtisztább értékét vitte át romlatlanul a jelenbe.

Mi volt ez az érték? S hogy történhetett, hogy Sztaniszlavszki s legendás híró régi színészgárdája (*Leonidov, Kacsalov, Moszkvin*, stb.) ezek az ősz, öreg polgári kulturában nagyranőtt és megállapodott művészek eleven irányító erők ma is? Ennek az a titka, hogy forradalmi művészek voltak már annakidején is, ha nem is a szó közvetlenül politikai értelmében. Sztaniszlavszki és színészei a színpadi pszichológiai realizmus legkonzekvensebb képviselői voltak. Már pedig az ilyen felderítő és megvesztegethetetlen realizmus mindenkor forradalmi jelentőségű. El ne feledjük, hogy Sztaniszlavszki volt még a cárizmus alatt Csehov meg Gorkij rendezője. Ő hozta színre az Éjjeli menedékhelyet, mely azután az ő rendezésének kópiájában járta be a világot. Az az igazságot akaró realizmus, mely hajdan kimerítő jegye volt Sztaniszlavszki művészetének, kimerítő jegye maradt végig. Az egyéniség ábrázolásának aprólékos gondja, a bensőség, a tudatalatti intimitásokig merülő egyéni pszichológia követése gesztusban, hanglejtésben egész a portrépontoságig — ez az, aminek Sztaniszlavszki és színészei mindig mesterei voltak és éppen ez az, ami a mai orosz művészetben jelszó, uralkodó irány és követelés. Sztaniszlavszki ezért nem „öregedett ki”, ezért nem került

„sutba“. Az ember „minden dolgok gyökere“ s az ember megrajzolásához többek közt az a művészet is szükséges, aminek Sztaniszlavszki volt a nagymestere. (B.)

GÉPZENE ÉS ELŐADÓSTILUS. Minden korszak zenei előadóstilusa az illető kor behatásaitól függ. Változása állandó. Ha valamely körülhatárolt zenei világot, pl. Bachot vagy Mozartot nézzük abból a szempontból, hogy az előadók hogyan adták vissza a mult század kilencvenes éveiben és napjainkban, a különbség sokkal nagyobb, semhogy a felfogás különbözőségével elintézhetnők. Egyes stilusok jelszavai különben sem fedik a lényeget s ha a nagyközönség szempontjából Bach épp úgy klasszikus, mint Mozart vagy Beethoven, a zene mélyebb megértői előtt Mozart klasszicitása is aszerint változik, hogy a fellépése óta eltelt idők zenei előadói mit emeltek ki ebből a klasszicitásból a maguk, illetve hallgatóságuk számára. A zenei alkatózseni különben sem skatulyázható egyetlen jelző címkéje alá, hiszen még az olyan rövid élet is, mint amilyen Mozartnak vagy Chopinnak adatott, több stilusszakaszt tartalmaz, amelyek a bennük fogant művek előadása alkalmával mindig kidomborítandók. Ez a magyarázata annak a változásnak, aminek állandóan tárgya a hangversenyek nagyközönsége által lezártnak és megmozdithatatlannak vélt zenei világkép. A másik fontos tényező a mindenkori előadók egyéni adottsága, mellyel a művet életre, az igazi nagy előadók teljeseen új életre keltik, ezzel a vonatkozással azonban most nem foglalkozhatunk, csak épp megemlítjük, mint a kérdés egyik járulékat.

A zenei előadóstilus változásának legfőbb oka természetesen maga a kor, melyben a mű előadásra kerül. Óvakodjunk azonban attól a tévedéstől, hogy a saját korunk organikus hatását nagyobbra becsüljük, mint az elmúlt korszakokét, tisztán csak azért, mert korunkkal szemben kevesebb az objektivitásunk. Minden korszak a maga formájára alakítja művészetét, de ahogyan az általános fejlődés üteme gyorsul, úgy erősödik a kornak a társadalmi felépítményre gyakorolt hatása is. Eppen ezért meg kell tudni huzni az egyenes vonalat két olyan egymástól távolálló és a zenével kapcsolatba került eszköz között is, mint amilyen például a XVIII. század kezdetleges operaszínpad gépezete és a mai operaházaink forgószínpada.

A gépi eszköz szerepe a zene területén sokkal elhatározóbb, mint bármelyik más művészetnél. A mai festő ecsetje és festékanyaga alig mutat lényeges változást a Cinquecentóban használt ecsettel és festékkel szemben, míg az irodalmat itt fel sem hozhatjuk az összehasonlítás szempontjából. Azt kell mondanunk, hogy a zene legmegfoghatatlanabb lévén az emberi érzelmre gyakorolt hatásában, különös ellentét révén minden művészet közül leginkább kötött funkcionálisan a matériához. Ez a kötelék ősi és kideríthetetlen, hogy az ősember első éneke megelőzte-e a két kő ritmikus összeveréséből eredő primitív hangszerezetet. Azóta persze messzire jutottunk és a két kődarabtól hosszú ut vezet a filharmonikus zenekar hangszererdejéig. Bármily hosszú is ez az ut azonban kihatásaiban egységes, hiszen a clavicembalót felváltó kalapács-zongora éppúgy csak a technikát és a hangszint vitte előbbre, mint a tökéletesített Böhm-fuvola vagy a rézfúvók ventilszerkezete.

Az előadás stilusa szempontjából csak a mult század vége hozott kihatásban felmérhetetlen meglepetést a fonográf feltalálásával. Az első ilyen papírtölcséres, krákolgó készülékek megjelenése akkor még alig sejtette a találmány korszakalkotó szerepét a zenében, de amikor pár évtized a fonográfot gramofonná tökéletesítette, ezzel megkezdődött a

gépzene korszaka. E korszak teljes kifejlődéséről természetesen csak a háború után beszélhetünk, amikor is a gramofonhoz két másik korszakalkotó gépzenei tényező járul: a rádió és a hangosfilm. E három gépalkotórészei — feltalálásuk óta — hatalmas átalakuláson, tökéletesedésen mentek át, viszont hangleadásuk végső fázisa egyformán a rezgő membrán elvén alapszik. Ez a tény egymaga bizonyos uniformizált hangszint kölcsönöz e gépeknek és egységesíti azok magatartását a zeneanyaggal szemben, ami azt jelenti, hogy egy és ugyanazon fajta énekes hanganyag alkalmas egy gramofon, mint a rádió és hangosfilm felvételei számára. Közelebbről meghatározva: a mellézköngéktől mentes, bársonyosan sima hang az, amivel a gépzenei leadás a legtökéletesebb eredményt képes elérni. (A hang erőssége ebben a vonatkozásban teljesen másodrangú fontosságú.) Így, ha meggondoljuk, hogy napjainkban a világ énekhangfogyasztásának legnagyobb része már e három gépzenei tényező közvetítésével történik, akkor nem csodálkozhatunk azon a pár évtized alatt végbement változáson, amely a századelejei hőfés éneklési módot az amerikai hangosfilmekről ismert végtelen hajlékony hangképzéssé lágyította. Míg 20-30 évvel ezelőtt minden énekes vágyálma az opera volt, addig ma a hangosfilm az, amely az ifjú énekes nemzedék előtt a nagy célként lebeg s ezért alakul az egész nemzedék hanganyaga és éneklési módja az új zenei tényezők szerint. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy a IX. szimfónia bariton-szólóját is ilyen lágyan zengő hangon halljuk minden alkalommal, ám csak az operanékesek filménékesekké való átvedlésére kell gondolnunk, mely szinte mindennapi esemény (az ellenkezője egészen ritka, mint például Lawrence Tibbet vendégszereplése az európai operaszínpadokon) és kiszámíthatjuk az időpontot, amikor az éneklés minden területén ez a gépfelvételre alkalmas lágy hang lesz az uralkodó. Hogy ez a perspektíva bizonyos egyoldalú modorosságot rejt magában, az nyilvánvaló. Megakadályozója csak a szociális berendezésű társadalom lehet, mely garanciát nyújt a kulturértékek megőrzésére és azoknak a jövő számára való átmentésére, szemben a mai profitot néző üzletiséggel, mely a mozi- és gramofontrösztökön keresztül mindjobban hatalmába keríti az énekkultura összes tényezőit.

Nem ilyen sötét a kilátás a hangszeres zene területén. Bár a tónus erőssége, mely a természetes zene hallgatása szempontjából egyik főkiadvánalom, itt is ugyanúgy másodrangú szerepet játszik, akárcsak az énekelvételeknél (a gép tetszés szerint tudja pótolni a hiányzó hang-erőt), egyebekben viszont teljesértékű kárpótlást kapunk ezért az elvesztett szépségkomponensért. Ugyanis amit a gép a hangszertől kíván, az teljesen megfelel az abszolút szép követelményének is. Az eszményi hangképzés és mellézközrej nélküli vonóhúzás a vonóhangszereknél, a szép billentés a zongoránál, ez egyformán feltétele egy természetes, mint a gépzenei műélvezetnek. Ritkábban is éri csatlódás azt, aki a rádióban hall először egy hegedűt vagy zongoristát és csak azután koncertteremben, míg az énekesekkel éppen az elmondottak miatt elég gyakori a kellemetlen meglepetés.

Leglényegesebb a gépzenei azonban az, hogy a mikrofonon és membránon keresztül zavarólag hat vagy legalábbis célját téveszti minden nem elsőrangban művészi előadói hatás. Természetesen a fiatal és ki nem forrott művészek rádiószerepeltetése a művészképzéssel járó szükséges rossz, ez azonban a rádióhallgatóságra nézve is nevelőhatással van. Ide tartozik egy pozitívhatású gépzenei jelenség: a gramofon szerepe az ifjú zenei nemzedék nevelkedésében. Gondoljuk el, mennyit pro-

fitál a felnövő művésznemzedék a tegnap és ma nagyjainak gramofonlemezeiből és mennyivel tovább tartana a zongorajátszás elméleti tudománya, ha például Liszt zongorajátékáról gramofonfelvételünk lenne. A gramofonlemez minden bizonnyal egyik leghasznosabb eszköze a jelen, de még inkább a jövő zenepedagógiájának.

Végül a gépzenenek van még egy olyan hatása, amely talán a legkivánatosabb módon befolyásolja korunk zeneéletét: a tárgyilagosság, a gépkultúra általános velejárája, mely a legbelsőbb érzelmeket kiváltó művészi hatáskomplexumokat is a fejlődés vonalára viszi. Ebben a vonatkozásban különbséget kell tennünk a hangosfilm s a másik két zenei faktor: a gramofon és a rádió között. Az elsőre ugyanis — vizuális hatása miatt — nem vonatkozik ez a megállapítás, míg az utóbbi kettőnél tökéletesen érvényesül. E különbség oka az, hogy a vizuális benyomások nem jutnak el az emberi lélek legmélyebb részéig, vagy ha mégis, úgy csak nagy kerülővel és utjukban több oly pontot érintenek, melyek visszahatása a tiszta szellemi élvezetet károsan befolyásolja egyes alacsonyrendű indulat és ösztön felébresztésével. Ezzel szemben a gépzene utja a fülön keresztül rövid és egyenesen a célhoz ér, semminemű idegen mellékkörülmény nem befolyásolja, még a koncertteremben hallott zene velejárája: az előadók megjelenése és előadásközbeni viselkedése sem. Ezért lehet a gépzene a legnemesebb zenei élvezet eszköze (szívesebben hallgatunk rádióban gramofonkoncertet, tehát egy kétszeresen elgépiesített zenét, mint közepes előadót a koncertteremben), és mint ilyen, egyenesen arra kényszeríti előadóját, hogy hatását a legtisztább zenei eszközökkel érje el. Feltétlenül része van tehát a gépzenenek abban, hogy korunk fiatalabb művészgárdája a zenei tárgyilagosság vonalán halad és nem véletlen, hogy Kubeliket Szigeti, Ignaz Friedmann-t pedig Arthur Rubinstein váltja fel a pódiumon, hogy csak két példával mutassunk rá a közelmúlt és a jelen-jövő előadói közötti stíluskülönbségre. Valóban: a gép nem tűr felesleges romantikát, legalábbis ezt szegezhetjük le előre. Mert hogy az élet örök változásának törvénye szerint ezt a mai tárgyilagosságot előadó stílust egy újromantikus követi majd, az nyilvánvaló. Ez az új stílus azonban a jövő zenei alakulásának ezer feltételétől függ és éppen ezért lényegileg ma még nem magyarázható.

Végül pedig: a zenénél is érvényes, ami a társadalmi felépítmény minden részére érvényes, nevezetesen, hogy a gép csakis előre viheti a kultúra dolgát; viszont megfelelő társadalmi fejlődés is szükséges ahhoz, hogy e kulturális haladás vonala határozott és kitérő nélküli legyen. Nem volt igaza Stefan Zweignak, aki a huszas években írt egyik cikkében a rádiótól féltette az európai kulturát és attól tartott, hogy ez a találmány teljesen elmechanizálja a körébe eső művészeteket. A kultúrát nem lehet félteni az olyan eszköztől, melynek segítségével az ember akár mindennap is kamarazenét vagy szimfónikus hangversenyt hallgathat. Csak épp olyan társadalom kell hozzá, amely erre neveli az embert és nem tömi a fülét naponta bárgyuszövegű műzenével vagy áldatlan céljainak megfelelően — katonazenével. (—r —ó)

TECHNIKA ÉS ORVOSTUDOMÁNY. Hogy az orvostudomány művészet az csak nagyon kis mértékben igaz. A legjobb orvos az, aki nem hagy figyelmen kívül semmit egy diagnózis megállapításakor vagy egy betegség kezelése alkalmával. Vagyis mindenekelett technikus, aki ismeri szakmáját. Az orvos csaknem minden tévedése ugyanis tudatlanság következménye.

Az orvos nem gyakorolhatja becsületesen mesterségét, mint művé-

szetet, tisztán inspirációjára támaszkodva, csak abban az esetben, ha ki-merítette ennek a mesterségnek minden fortélyát. A gyakorlati orvostudomány mindinkább technikai szint nyer. Minden tény, melyre a klinikai kezelés épül a biológia s a biológiai technika vívmánya. A biológia előhaladása viszont a fizikának és kémiának tulajdonítható. Viszont mondható-e az, hogy a technika fejlődése automatikusan maga után vonja az orvostudomány haladását is? Egyáltalán nem.

Minden technikai haladás az orvostudomány fejlődéséhez vezethet, csak épp alkalmazni kell. Hosszas magyarázat helyett egy kifejező példával próbáljuk megvilágítani: Nem márthatunk folyékony hidrogénbe állati szövetet, hogy élő állapotbeli fizikai sajátosságait tanulmányozzuk. Az élet csak fizikó-kémiai módszerekkel tanulmányozható. Ismereteink minden előmenetele fizikó-kémiai módszereknek tulajdonítható, de ezeknek a módszereknek az alkalmazása az élettani jelenségekre csak olyan határok között lehetséges, melyek az életet lehetővé teszik.

A biológusnak vannak kísérletezési lehetőségei és senkinek nem tartozik beszámolni azoknak a kísérleteknek menetéről, melyekkel foglalkozik. Az orvosnak ez nem áll módjában. Működése a legnagyobb nyilvánosság előtt folyik s hatásai mindig ellenőrizhetők. Semmi jog a kísérletezésre s ez valójában szörnyű megnyomorítása a kutatásnak. Ez az oka, hogy az orvostudomány elsősorban nem kutató tudomány, illetőleg csak közvetve az, a biológia segítségével.

Minden paradoxia nélkül állíthatjuk, hogy az orvostudomány voltaképpen alkalmazott tudomány. Maradéktalanul u. i. ez lenne az eset, ha a biológusok nagyrésze nem lenne orvos. Ez a kutatók által adott feltétel járul azután az orvostudomány tudományos arcához. Ha elválasztjuk az élettantól, az orvostudomány szinte csak a megfigyelések területére korlátozódik. Ez a gyengéje, de egyben ez az ereje is. Ez biztosít a fiziológia számára erőteljes kiindulási alapot.

A klinikai és kísérleti tény a tudományos értelmezésben igen világosan megkülönböztethető. A klinikai igazság a statisztikai igazság jegyét viseli. A betegek vizsgálata a legszélesebb érintkezési felület az élettani problémák s az emberi szellem között. A klinikai tény minden bizonytalansága és szubjektivitása ellenére is objektív valóság. Mi sem határozható meg pontosabban egy bélgörcsnél, mégis a diagnózis minden szabályt nélkülöz. A kísérleti tény ezzel szemben könnyűszerrel bírja a helyesség biztosítékát, melyet szabályai jelentenek. Egy új módszer alkalmazásából mindig új törvény keletkezik az élet jelenségeire vonatkozóan. De ezeket a tényeket mindig sajátos körülmények között gyűjtik össze s számszerint néhány kísérletező tevékenységi területére szorítkoznak. Viszont az így nyert felismerésekből sokkal könnyebben juthatunk az élet téves felismeréséhez, mint a klinikai gyakorlatból.

Bármely kísérleti eredményt csak abban az esetben tekinthetünk feltétlenül biztosnak, ha megegyezését klinikai felismerésekkel igazoltuk. A fiziológia megvilágítja az orvostudományt, az orvostudomány viszont biztosítja a fiziológia haladását. Az orvostudomány tudományos haladását a kísérletezéssel párhuzamosan teszi, ez a kísérletezés viszont dinamizmusát a technikai fejlődéstől nyeri. A technika így meghatározza az orvostudomány fejlődését, de szükségszerűen közvetett módon.

Ez utóbbi megállapítás különösen nagy figyelmet érdemel, mert félreismerése — a technika nevetségesen túlzott alkalmazásával — gyakran egy karrikaturaszerű orvostudományhoz vezetett. A laboratóriumban végzett biológiai módszereket teljesen hibásan és csaknem minden haszon nélkül használjuk, ha klinikai vizsgálatot helyettesítünk ve-

lük. Ezt nap-nap után sajnálatosan tapasztaljuk.

Csak lépésről-lépésre és hosszú kísérleti igazolás után történik, hogy a kísérletezés során nyert s a kutatások folyamán hasznosnak bizonyult biológiai módszerek lassanként a gyakorlati orvostudományba is bevonulnak. Amint valamely biológiai felfedezés érdekes eredményekre vezetett a fiziológiában, önmagától adódik, hogy alkalmassá igyekezzenek tenni azt a betegség felismerésének és kezelésének érdekében. Ennek a fejlődésnek az a hátránya, ha ugyan ezt hátránynak nevezhetjük, hogy az orvost szüntelen ismeretei gyarapítására kényszeríti pályája egész folyamán. Ez elkerülhetetlen s csak olyan orvosok vonják kétségbe, akik mentek nemcsak minden tudományos érdeklődéstől, de minden professzionális becsületességtől is.

A technikának az orvostudományokhoz való viszonyát eddig csak módszer szempontjából vizsgáltuk. Valójában azonban a technikának az orvostudomány fejlődéséhez való hozzájárulása ugy a diagnózis, mint a terápia terén olyan jelentékeny, hogy megérezhető a társadalmi rend, sőt az egyéni erkölcs területén is.

Szérumkezelés, radiográfia, rádiumterápia, hogy csak néhányat említsünk az utóbbi ötven év orvosi felfedezései közül: — egy ötven évvel ezelőtt elhalt orvosnak, feltámadása esetén feltétlenül az lenne a benyomása, hogy majdnem semmit sem ért abból, amit egy mai kórházban lát.

Jelent-e ez a hozzájárulás fejlődést? Feltétlenül. S ez a fejlődés tényleg olyan jelentékeny, amilyen csak lehet? Egyáltalán nem. Az orvostudománynak, mint közszolgáltatnak elég lett volna felszívni a civilizált világ tevékenységét, ha ennek egyetlen gondja civilizációjának tökéletesítése lett volna, pedig mennyi más gondja volt még ezen kívül.

Igazán csodálatos, hogy az egészség szeretete, amely általános vélemény szerint az embernek igen értékes java, sohasem idézett fel olyan egyöntetű lelkesedést, mint a nyereségvágy vagy a sovíniszta szenvedélyek, melyek jóval mesterségesebb érzések.

A betegségek elleni küzdelem eszközeinek megjavítása vajjon nem volt elég nagyszerű ahhoz, hogy csodálatot keltsen a tömegekben? Kétségtelen, hogy az egyének tévesen ismerik valódi érdekeiket. De talán mégis az emberi butaságot kell hibáztatni inkább. Az egészséges ember nem tudja betegnek képzelni magát. Ugy érzi, hogy védő erők veszik körül. A fetisizmus szervesen az emberben gyökerezik s még mindig érvényes az a megállapítás, hogy távol állunk a civilizáció ama fokától, mely a társadalom minden tagja számára biztosítja az orvostudomány eredményeit.

Az ilyenirányú kísérleteket a nyilvános segélyhelyek és a társadalombiztosítás intézménye jelentik. S ha az elért eredmények bizonyos nyilvánvaló hibáikkal, kétségessé is teszik az intézmény előnyeit, ezek az előnyök mégis észlelhetők. Nem tulzás azt állítani, hogy az orvosi kezelés tekintetében a szegényebb társadalmi rétegek sokszor jutnak előnyösebb helyzetbe a tehetősebbekkel szemben, hála bizonyos kórházi be rendezéseknek.

Az orvostudomány haladása így végül olyan fényűzés lesz, hogy az egyre növekvő költségek kiküszöbölése csak egyetemes szervezetek által érhető el. A rádiumot például, mint gyógytényezőt inkább alkalmazhatják nyilvános kórházakban, mint magánklinikákon. S kissé minden költséges orvosi felfedezéssel így van. Egy egyszerű radiográfia, mely már átment a gyakorlatba, valóban igen terhes. Pedig az orvosok által ezért elkért magas összeg valójában igen méltányos. Mégis nagyon drága a

szegényebbek számára. Ugyanezt mondhatjuk csaknem minden speciális vizsgálatra vagy operációra. Érthető, ha a nagyközönség is egyre növekvő vonzalmat mutat a kórházi kezelés és a nyilvános ambulatóriumok iránt. (S.)

AZ AMERIKAI ÉPÍTÉSZET. Az amerikai építészetet ugyanaz a végtelenség jellemzi, mint aminek a jegyét a hatalmas tengerentuli állam minden alkotásán fellelhetjük. Mi közös vonása is lehet a gyarmati stílusu kis faházikónak az Empire State Building felhőkarcolójával? Nos, éppen mostanában építettek fel egy ilyen házikót New-York kellős közepén a gigászi felhőkarcolók árnyékában és homlokzatára azt irták, hogy ez az „amerikai hajlék eszményi tipusa“. Amerikáról szóló romantikus elképzelésünk, melynek jellegzetes képe az égfelé meredő sokemeletes házak rengetege, nem tudja mihez kezdjen ezzel az önmeghatározással. Gyakran feledjük el, hogy Amerika nemcsak New-York s maguk az amerikaiak juttatják ezáltal eszünkbe, hogy az Egyesült-Államok lakóinak 90 százaléka lakik olyan magánházakban, amelyek számára a hagyományos meghittség törvénye éppen olyan érvényes, mint akár valamely francia, német vagy svájci faluban.

Viszont megállapíthatjuk, hogy az, amit az amerikaiak „hagyomány“-nak neveznek tulajdonképpen behozatali árucikk, melynek forrását Hollandiában, Angliában, Franciaországban, Németországban kell keresnünk. Ami pedig az amerikai nemzet szellemét illeti, annak a technikai lehetőségekből, a cselekvés vágyából és a vad alkotás szükségességéből fakadó tényezőit, mégis csak a felhőkarcolók fejezik ki a legmegkapóbban.

Az amerikai építészet e párhuzamos fejlődését igen ügyesen emeli ki az a kiállítás, amit Párizsban rendeztek. A modern muzeográfia minden vivmányát felhasználó kiállítás, melyet szűkszavú, de minden lényeg felölelő szövegek magyaráznak, bemutatja az amerikai építészet minden jelentős irányát és teljesítményét, az első floridai spanyol erődöktől (1609) s a svéd gyarmatosok hántolt fenyőszálakból összerótt kunyhóitól a nagyvárosok Buildingjeiig. Az amerikai építészet állandó felszabadulási erőfeszítéseiben jelenik meg előttünk. Az amerikai mérnök két véglet között vergődik: hol a mult stílusai fölött érzékenyül el s a valódi vagy képzelt ősök házait utánozza, hol pedig erőt vesz rajta annak a szükségessége, hogy gyorsan és gyakorlatiasan alkosson. Innen származik az utánzó túlterhelés és az észszerűség kiméletlen kihangsúlyozása közötti átmenet nélküli kapkodás. Így pl. a gyarmati stílus és az új-klasszikus építésmód idején (mely egybeesik az új-klasszicizmus franciaországi, skóciai és oroszországi divatával) e diszitó elemek beleilleszkedtek ugyan az építkezésekbe, de sohasem olvadtak mélyebb egységbe. Az ekkor használt főanyag: a fa nem is igen volt alkalmas erre. Ez volt a görög épületek ügyes utánzásának ideje. Az amerikai vidéket kényelmes görög templomok oszlopcsarnokai lepték el, melyeket az angol kertek zöld özöne vett körül. Az új városokat is ebben a szellemben nevezték el: Delphi, Sparta, Arcadia, Syracuse, Troy, Corynthe, Cicero nevét viselő települések formájában fejezte ki hódolatát az új köztársaság az antik bölcsesség és művészet előtt. Virginia állam kapitóliuma a nimesi „Maison carré“ utánzata, Jefferson könyvtárát meg a római Pantheon formájára épített palotában helyezte el.

Az antik divata után a gótikus építkezés divata következett. Amerika mindig bizonyos európai áramlatok hatása alatt állott. A mult század negyvenes éveit Európában is a gótikus formák ujjászületésének jegyében teltek el, amit egyformán elősegített a romantikus művészek ha-

tása és a modern technika haladása. Amerikában ez a divat teljes szerte-
lenségében jelentkezett. Az ujjgazdagok vidéki lakai katedrálisok formáit
öltötték és a fa-csipkázat meghatóan rossz izlésű remekei övezték a há-
zakat. Ezután a renaissance következett. Számos amerikai épület utánoz-
za a pápák Rómáját és Florencet, természetesen több jóakarattal, mint
szerencsével. Ezután a zavar és a heteroklit izléstelenség világháborúig
terjedő korszaka kezdődött. A gazdagság mutogatásának vágya s az igazi
műveltség hiánya, olyan monstrumokat szült, amelyek tömegében eltűn-
nek néhány igazán jelentékeny építész, mint például *Sullivan, Frank,*
Lloyd, Wright művei. Nyugtalanító jelenség, hogy a rossz izlés e kor-
látlan uralma éppen olyan időre esik, amikor a pénzügyi prosperitás és
a technikai fejlődés szinte határtalannak tűnt. A dollármilliomosok híres
európai épületek kicsinyített vagy elnagyolt másában töltötték nyári sza-
badságukat. A Pulitzer-Building német stílusban épített hat emelete fölött
a Louvre oszlopsorát viseli, amit az Invalidusok dómja koronáz; gótikus
kápornák felhőkarcolókat tetőznek, stb. A kínai és egyiptomi stílus min-
tái sem hiányoznak s az egész már valamely lázalomra emlékeztet. Az
ellenhatás viszont abban nyilvánul, hogy egyes építészek visszatérnek a
román stílus teli boltíveikhez.

Végül is a vas felhasználása és a felvonók technikájának fejlődése le-
hetővé tette, hogy felhőkarcolók lendüljenek merészen az ég felé. Hibák,
tévelygések most sem hiányoznak, de a magasépítkezés újból megtalálja
a hozzá illő nyílt, egyenes, talán kissé sivár, de észszerű formákat. Az
egyenes vonalak egészséges és összhangzó arányokban met-
szik egymást. A sima kocka visszakapja erejét: már nemcsak diszítés,
hanem alapja az építkezésnek, melyből tiszta, hosszú merőleges vonalak
szökkennek. Az alap és a magasbatörő épület mély ritmusa ad életet ezek-
nek az építkezéseknek, melyek leghíresebb terméke a *Daily News* 1930-
ban épített palotája s legmeglepőbb példája az *Empire State Building*,
melyről az *Architecture d'Aujourd'hui* című szaklap a következő adatokat
közli: 85 emelet, 375 méter magas, a telek ára: négyzetméterenként 3000
dollár; az építkezés összes költségei: 66 millió dollár; a tervezés és épí-
tés ideje: 20 hónap; a fémváz súlya: 52 ezer tonna, más részletek: épít-
kezés közben naponta egy emeletnyit haladtak, a felvonók félpercenként
indulnak és 40 perc alatt 25.000 személyt szállítanak. Szédületes számok.
Olyan szédülést idéznek elő, mint amilyent az utas érez, amikor a tenger
felől New-York felé közeledve, egyszerre megpillantja a város tornyainak
és mammotházainak látványát, amely mint a modern világ prófétai látó-
mása, éppen olyan lenyűgöző, mint felemelő. (C.)

FOGADKOZÁS

A Ducenak június 13.-án a feketeingesek négy zászlóaljához
intézett szózatából:

„Zászlóaljok, most egy kérdést teszek fel: Háború esetén lehet
valami számotokra lehetetlen?”

Feketeingesek kórusa: „Nem!”

UTAZÁSI HIR

„Francia zarándoklat Spanyolországba. Tizenöt nap társasgép-
kocsival. Irun-San-Sebastian, Bilbao, Limpas, Santander, etc. Sa-
lamnca, Burgos. Számtalan vallásos szertartás. Részvételi díj 1490
frank.” (Temps.)

KÖZÉPEURÓPAI KÉRDÉSEK

AZ ANSCHLUSS ÉS A DUNAI ÁLLAMOK KÜLKERESKEDELME

Az Anschluss és Csehszlovákia körülkerítése egész sereg lényeges változást idézett elő Középeurópa gazdasági és pénzügyi életében. Ezek a változások egyrészt az érdekelt államok külkereskedelmére, másrészt ugyanezen államok ipari termelésére s különösen a textiliparra vonatkoznak. Ugyancsak felvetődött egy sereg tranzit és szállítási probléma is, nemcsak Csehszlovákiával s Németország két új szomszédjával, Magyarországgal és Jugoszláviával kapcsolatban, hanem Olaszországgal és Romániával is s ezek a problémák nem közömbösek a Földközi-tenger keleti medencéjének egyetlen államára sem.

Ha a dunai államok külkereskedelmét nézzük, egyetlen pillantás ezeknek a kivitelére és behozatalára igen jellemző tanulsággal szolgálhat, különösen, ha az 1937-es adatokat összevetjük az 1929-esekkel. Ennek a táblázatnak összeállításánál eltekintünk attól, hogy az 1938 március 12. előtti Németországot és Ausztriát külön tüntessük fel, mint-hogy az Anschluss következtében mindkét területnek a többi államokkal való külkereskedelmi kapcsolatai természetesen csökkennek. Németország importálni fog Ausztriától és viszont, igen sok olyan árut, amit azelőtt mindketten különböző dunai államokból szereztek be. Így pl. Ausztria szénkészletének nagyrésztét, amit eddig Csehszlovákiában fedezett, Németországból fogja beszerezni s ugyanez vonatkozik megfordítva a fára.

Ausztria és Németország együttes külkereskedelmét igen jellemzően mutatja az alábbi táblázat:

Nagynémetország	exportja %-ban		importja %-ban	
	1937	1929	1937	1929
Csehszlovákia	20.0	34.3	19.7	32.8
Magyarország	41.1	42.1	44.2	33.2
Jugoszlávia	35.2	24.1	42.7	33.0
Románia	26.3	37.0	37.5	36.6
Bulgária	47.3	42.5	58.2	29.8

A régi Németország kereskedelmi térhódítása Középeurópában természetesen ennél jóval jelentősebb volt, mert Ausztria csaknem minden szükségletét fedezte.

Majdnem minden állam esetében láthatjuk, hogy Németország kivitele a dunai államokba sokkal gyorsabban növekedett, mint ugyanazokból való behozatala. Egyedül Csehszlovákia kivétel ez alól, főleg azért, mert szükségleteit utóbb igyekezett inkább Nyugateurópában, különösen Angliában fedezni.

Németország az Anschluss előtt, részint fegyverkezése, részint „négyéves terve” érdekében rengeteg nyersanyagot és mindenféle ipari terméket vásárolt a dunai államokból, anélkül, hogy devizával vagy saját ipari termékeivel fizette volna. Következésképp az érdekelt államok külkereskedelmi mérlegében jelentékeny deficit mutatkozott, kivéve Csehszlovákiát. A dunai államok akaratlanul Németország hitelezőivé lettek, ami lényegesen növelte Berlintől való gazdasági függőségüket, minek következtében kénytelenek voltak különböző clearing-egyezményekkel ipari termék-szükségeiket egyre nagyobb hányadát Németországtól vásárolni, anélkül, hogy egyensúlyt tudtak volna teremteni kereskedelmi és fizetési mérlegeik között.

Itt jött létre az, hogy a nyugati államok, mindenekelőtt Anglia teljesen kiszorultak a dunai és a balkáni államok kereskedelméből s a kon-

tinens e része Németország gazdasági gyarmatává lett.

Míg Németország Csehszlovákia összehozatalának előbb 19.4 százalékát tette, ami 1937-ben 15.0 százalékra csökkent, addig Csehszlovákia németországi exportja még rohamosabban esett (25 százalékról 13.7-re). Igen valószínű, hogy az Anschluss következtében még nagyobb változások lesznek észlelhetők. Németország amúgy sem nagy jelentősége a csehszlovák külkereskedelemben még kisebb lesz s a cseh export, melynek előbb jórésze Németország felé irányult, a nyugati államok felé orientálódik. Ezzel egyidejűleg azokat az árukat, melyeket Csehszlovákia eddig Németországból szerzett be, Angliából, dominiumaiból és gyarmataiból, valamint az Egyesült Államokból és Franciaországból fogja importálni. Ezért azután az utóbbi időben mind élénkebbé vált kereskedelmi összeköttetései ezekkel az államokkal méginkább megerősödnek.

Nem valószínű tehát, hogy a külkereskedelem ilyen alakulása Csehszlovákia szempontjából komolyabb következményekkel járna, egyrészt, mert jelentősége utóbb egyre kisebbedett, másrészt pedig, mert Németország továbbra is kénytelen lesz különböző nyersanyagokat vásárolni Csehszlovákiában, különösen azokat a nyersanyagokat, amiket nyugati államokból csak deviza ellenében szerezhetne be. Ami a régi Ausztriát illeti, Csehszlovákiából való bevitelének legjelentősebb részét a szén tette. Az erre vonatkozó szerződéseket június 30-ra felmondták. Hogy a szükséglet fedezhető legyen belföldről s esetleg némi devizát is jelentősen, Németország a felszülézi szénbányák fokozott kiaknázásába kezdett.

A cseh textil-export szintén lényeges csökkenést szenved. 1937-ben Csehszlovákia 270 millió csehszlovák korona értékű szövetet és egyéb textilárut adott el Ausztriának, ami a cseh kivitelnek csaknem egyharmadrésze. Egyrészt azonban a cseh exportnak nem végtelenül nagy része esik el ezáltal, másrészt a Németországba és Ausztriába történt kivitelének zömét olyan cikkek teszik, melyekre könnyűszerrel talál piacot különösen ott, ahol cserébe nyersanyagot vásárol.

Egészen más a helyzet a többi dunai államokra vonatkozóan. Sok függ ebben a tekintetben annak az angol-francia tervnek megvalósulásától, mely Középeurópa gazdasági felsegítését célozza. Ha a dunai államok, különösen mezőgazdasági termékeik, bányatermékeik és olajkivitelük tekintetében a nyugati államok felé igyekeznek kiépíteni külkereskedelmüket s a kapott deviza ellenében szükségleteiket nem német, hanem csehszlovák áruval fedezik, elkerülhető lesz a német gazdasági nyomás növekedése Középeurópában. Nem kell elfelejteni, hogy minden vagon termény vagy petróleum, mely nem Németország, hanem nyugat felé megy ki, pozitív veszteség a német fegyverkezés számára s így a háborús veszélyre, amit ez jelent. Középeurópa ily módon való felsegítésének kérdése tanulmányozás alatt van. Magyarország például ajánlatot kapott Angliától idej mezőgazdasági terményfölöslege 75 százalékára. Szükségszerű, hogy ezek a tények a középeurópai államok egyre szorosabb gazdasági kapcsolataihoz vezessenek. Egyébként, Csehszlovákiától eltekintve, a dunai államok gazdasági, pénzügyi, sőt politikai tekintetben is Nagynémetország gyarmataivá válnak.

Ma Csehország az egyedüli ezek közül az államok közül, amelynek elég ereje van védekezni a német érdekek ravasz befurakodása ellen. A többi dunamedencei államok jövője pedig nagymértékben függ attól, hogy Nyugateurópa gazdasági segítségére támaszkodva, mennyiben tudják kivonni magukat a Nagynémetország gyarmatává válás kísértéséből. (G.)

S Z E M L E

A BUTASÁG SZOCIOLÓGIÁJA

1.

Rengeteg könyvet irtak már össze az emberi észről, de annál kevesebbet az emberi butaságról. Kant megírta a Tiszta ész kritikáját, de már Heine figyelmeztet, hogy nem jó annyit bírálgatni az észet, mert a végén semmi sem marad majd belőle. (Vajjon mit írna az emberi értelemről ma az a Heine, ki „ismeretlen német költő“-ként szerepel a mai német tankönyvekben?)

Nagy bölcselek rendszerint az emberi ész magasrendűségét hirdetik, de Platontól kezdve már sok filozófus felismerte az emberi butaság tömegjelenségeit. Így Descartes, egyszer azt a kijelentést tette, hogy minden ellenkező látszat ellenére az ész mégis igazságosabban van elosztva a földön, mint a vagyon.

— Hogyan? — álmétkodtak tanítványai. — Ön nem látná, hogy szellemiekben talán még nagyobb a különbség az emberek közt, mint anyagiak terén?

— Igen ám — felelte Descartes — de a tapasztalat azt bizonyítja, hogy saját vagyonával senki sincs megelégedve, de saját eszével mindenki.

Descartes különben gyakran hangoztatta, hogy nem az a legnagyobb baj, hogy oly sok a buta ember a világon, hanem hogy mindenki okosnak tartja magát.

(Hasonló véleményen lehetett Berkeley, mikor azt írta, hogy *few men think, but all have opinion* (kevés ember gondolkozik, de mindenkinek van véleménye.)

A nemrég elhunyt *Adler Alfred* arra törekedett, hogy az alacsonyrendűség érzetét kiirtsa a lelkekből s lelki edzés útján nagyfokú önbizalomra nevelje az embereket. Gyönyörű elmélet, de gyakorlati alkalmazása veszéllyel is járhat. Csöndes buta emberekből nyilván kár lenne hangos butákat nevelni, politikusokkal szemben pedig egyenesen káros az adlerizmus lelki gyógy módjának az alkalmazása. A mai politikusok jó részénél ugyanis nem az a baj, hogy kevés bennük az önbizalom, hanem ép' az, hogy tulsok. Ami hiányzik belőlük, amit tudatosítani kellene bennük — talán valami megfordított adlerizmus segítségével — ép' az alacsonyrendűség érzete. Ámde napjainkban ennek ellenkezője történik. Ma még a technika vívmányai is a butaság szolgálatában állanak s a hanghullámokat azért változtatják át elektromagnetikus hullámokká, hogy másodpercenként 300.000 kilométer sebességgel terjedhessen az éteren át a demagógia és a korlátoltság...

2.

Bizonyára nem véletlen, hogy az emberi butaságról német nyelven jelent meg eddig a legtöbb könyv. Természetes is, hogy

ahol bizonyos természeti és társadalmi jelenségek a legsűrűbben jelentkeznek, elsősorban ott igyekeznek természettudósok és szociológusok e jelenségek törvényszerűségeit megállapítani. A németek már 1494-ben könyvet irtak a butaságról (*Sebastian Brant: Das Narrenschiff*), 1785-ben pedig egy hétkötetes mű jelent meg erről a kérdésről. (*Christian Adelung: Geschichte der menschlichen Narrheit*). Az utóbbi évtizedekben megjelent ilyen fajta könyvek közül legismertebb *Max Kemmerich: Aus der Geschichte des menschlichen Dummheit* (München, 1912.) c. munkája. Ez a szerencsétlen német professzor tulságosan belemélyedhetett tárgykörébe, mert néhány évvel a butaságról irt könyve megjelenése után hevenybutaságba (*dementia acuta*) esett s örültekházában halt meg.

3.

Nemrég érdekes magyar monográfia jelent meg erről a kérdésről. Szerzője: *Ráth-Végh István*, címe: *Az emberi butaság kulturtörténete (Bpest, Cserépfalvi)*. A tudós szerző munkája bevezetőjében szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy sem a ma jelenségeivel, sem politikai kérdésekkel nem akar foglalkozni, anyagát a kulturtörténet területéről gyűjtötte össze. Nem tudhatjuk, vajjon az áldatlan sajtóviszonyok kényszere következtében-e vagy saját jószántából mondott le szerző az aktualitásról és a politikáról, vagyis azoknak a területeknek a feltárásáról, hol a legdúsabb és a legjellegzetesebb anyag lelhető az emberi butaság illusztrálására. Bárhogyan is áll: politikai és világszemléleti szempontokat ilyen természetű munkákból kikapcsolni majdnem lehetetlen. Szerzőnk is úgy jár, mint Jourdain ur, Molière ismert alakja, ki a prózát művelte, anélkül, hogy tudta volna.

Ráth-Végh István könyvének egyik legérdekesebb fejezete, melyben az aranykultuszra s a primitív népek gazdálkodási szokásaira vonatkozó kuriózumokat ismerteti. Leírja például, hogyan gazdálkodik egy Oceáni sziget őslakossága.

A Karolina szigetek közt van egy *Yap* nevű kis sziget, melynek összlakossága mintegy 7—8000 bennszülött. Ebben a miniatűr kis országban is kifejlődött a tökéletes gazdasági rendszer s az a legérdekesebb, hogy hogyan alakult ki a valutarendszerük. A sziget földjén semmiféle olyan ásvány vagy fém nem található, mely alkalmas lett volna általános csereeszköz és értékmérő, szóval a pénz szerepére. A yapiak úgy segítettek magukon, hogy a tőlük 200 mérföldre fekvő Pelew szigetcsoporthoz termékét, egy malomkőnek alkalmas kőfajtát importáltak, természetesen óriási nehézségek árán. Ezt a követ tették azután a valutává. Váltópénzüll a „kisebb“, egy láb átmérőjű kövek szolgálnak, a kő közepén furtlyukon át botot dugnak, vállra veszik s úgy mennek a vásárba. De a nagyobb értékű valuták, a 10-20 láb átmérőjű nagy kövek egyáltalában nem alkalmasak a szállításra, — ezek közepébe akkora nagy lyuk terpeszkedik, hogy abban néhány ember kényelmesen elfér s a boldog tulajdonos a szó szoros értelmében „beleülhet“ a vagyonba. Ezek az irdatlan nagy kövek állandóan bizonyos helyen

maradnak s átruházásuk csak jelképesen történik. Pár évtizeddel ezelőtt nagy vihar zudult végig a szigeten, a tenger ár kicsapott a partra s mikor visszahúzódott, magával sodort a tengerbe néhány óriási valuta-követ. Yap sziget lakossága azonban nem esett kétségbe s egyáltalában nem vette tudomásul, hogy valuta állományának egyrésze a tenger mélyére süllyedt. A nagy értékű követeket továbbra is valuta állományukhoz tartozónak tekintették, mint meglévő értékkel számoltak azokkal továbbra is és nem hagyták magukat befolyásoltatni ama lényegtelen körülménytől, hogy a valuta-kövek nem egy ház udvarán, hanem a tenger mélyén találhatók.

Nos, ez az érdekes ethnografiai adat száz politikai és közgazdasági cikknél élesebben világítja meg a pénz *fétis* jellegéről szóló amaz elméletet, melyet egy politikai irányzat hosszú évtizedek óta hirdet. Bármennyire is nem tetszik majd Ráth-Végh Istvánnak, könyvének nem egy ilyen adatát éppen az a politikai és világnézeti irányzat veszi majd érvei arzenáljába, mely irányzattal szemben ő maga, — mint az néhány odavetett megjegyzéséből („szabadgondolkodó, melyik sehogyan sem szereti, ha más is szabadon gondolkodik“) megállapítható, — nem sok rokonszenvet tanustit.

4.

Ráth-Végh István büszkén hivatkozik arra, (hogy anyagát megbízható kutatókból merítette s nem az utszélről gyűjtötte, „ahonnan azt bárki könnyű szerrel felszedheti“.

Távol áll tőlünk a szándék, hogy régi foliánsokat böngésző tudósok érdemeit lekicsinyeljük, de ahhoz hogy régi idők történetét kutatva megállapíthassuk, hogy mennyi butaságot követtek el eleink, szerintünk se különös leleményességre, se éles meglátásra nincs szükség. Mai szemmel nézve, a letűnt századok története csupa kuriózum, bárhova nyúlunk, az emberi butaságot dokumentáló adatokkal találkozunk.

Egyébként nem könnyű megállapítani, hogy tulajdonképpen mit tekintünk butaságnak. Különösen a multra nézve igen nehéz eldönteni, hogy bizonyos cselekedetek indító oka butaságra, gonoszra vagy önző, egyéni esetleg osztályérdekre vezethető viszsza.

Ráth-Végh István külön fejezetben tárgyalja a *cimkórságot*, mint az emberi butaság ékes dokumentumát, kezdve a birmai királyok címétől, mely így hangzott: „Királyok királya, évszakok szabályozója, dagály és apály irányítója, a nap öccse, huszonnégy esernyő tulajdonosa“, végezve a német *Titularbuchon*, mely a mindenféle rendű és rangú személyiségekhez irandó levelek címzésére ad részletes és kimerítő utbaigazítást.

Amde a cimkórság egymagában még nem szolgálhat a butaság bizonyítékául, sem azoknál, kik a címeket a maguk számára kötelező erővel biztosítják, sem azokra nézve, kik azokhoz alkalmazkodni kénytelenek. Kétségtelen: a deszpoták és diktátorok nem butaságból és nem is csupán hiúságból biztosítottak a maguk

számára különös, néha fantasztikus címeket, hanem azért, mert ismerték a tömegek lélektanát s jól tudták, milyen nagy jelentőséggel bírnak a címek presztizsük magalapozása és biztosítása szempontjából. Épp ily valószínű az is, hogy az emberek egyrésze nem meggyőződésből, hanem mindenkor kényszer és ránevelés következtében adta meg a Cézárnak, ami a Cézáré.

Max Kemmerich könyvében rengeteg adatot sorol fel annak bizonyítására, hogy az emberek minden időben mennyire irtóznak a javukat szolgáló újításoktól s szerinte ebben a tényben nyilván meg leginkább az emberi butaság. Az az ellenállás azonban, amit a tömegek új gondolatokkal, új eszmeáramlatokkal, de különösen új találmányokkal szemben tanúsítanak, igen gyakran nem az emberek butaságára, hanem bizonyos érdekekre és hatalmi viszonyokra vezethető vissza. Ha a XVI. században Angliában szigorú büntetés terhe mellett tilos volt a kőszén használata, úgy az nem az emberek butasága miatt történt, hanem nyilván azért, mert az akkori angol fakereskedők üzleti érdekeiket védték ezzel a tilalommal az új tüzelőanyag versenyével szemben. Számtalan hasonló példát lehet felhozni még arra, hogy a tőkés érdekek mennyi új találmány felhasználásának tilalmát vitték keresztül idők folyamán önző érdekeik biztosítása céljából.

Emellett természetesen más, lélektani oka is van az emberek újdonság-izonyának. Vámbéry *Rusztém* természettudományi magyarázatát igyekszik adni a *mizoneizmus* társadalmi jelenségének s szellemes tanulmányában (*A Régi és az Új küzdelme*) kimutatja, hogy a természetben uralkodó konzervativizmusból ered a társadalmi maradiság. Ha elgondoljuk — írja Vámbéry — hogy a föld külső képe már tizenkétezer év óta változatlan, hogy a harmincezer év előtti cromagnoni ember fizikai alkata alig különbözik a maitól, hogy a biogenetikai törvény szerint minden ember fejlődésében, a petétől a születésig, sűrűsödve ismétlődik az emberiség egész fejlődése, nem csodálkozhatunk azon, ha az élők világában a tehetetlenség törvénye uralkodik. „Születésétől kezdve az ember ép’ úgy, mint a természet konzervatív, ragaszkodik a megszokotthoz s gyűlöli az újat s mennél közelebb áll az ember a természethez, annál nagyobb benne a mizoneizmus“.

Kezdetleges társadalmak és primitív emberek újdonságizonyja ezek szerint könnyen magyarázható és érthető jelenség nem az emberek butaságára, hanem a társadalomban is uralkodó természeti tényezőkre vezethető vissza.

5.

Az emberi civilizáció történetét böngészve kihalászni a mizoneizmusra vagy a mai ember számára érthetetlen, különös más tényezőkre visszavezethető jelenségeket s azokat, mint kuriózumokat az emberi butaság dokumentumaiként feltüntetni, bizony nem valami nagy érdem s főleg nem nagy művészet, hiszen az egész civilizáció története mai szemszögből nézve nem egyéb, mint kuriózumok adattára. Szerintünk sokkal hasznosabb munka a *mai*

társadalmi jelenségek vizsgálata s a kuriózumok felismerése olyan társadalmi jelenségekben, melyeket ma az emberek többsége még észszerűnek tart.

Miért kell az emberi butaság bizonyítékainak feltárása végett a messzi múltba kalandozni, mikor a mai társadalmi életben is lépten-nyomon találkozunk olyan jelenségekkel, melyek legalább is annyira ellentétben állnak a józan emberi ésszel, mint Yap-sziget őslakóinak szokásai vagy a többi kuriózumok, melyeket Christian Adelungtól Ráth-Végh Istvánig az e fajta munkák szerzői etnografiai tanulmányokból s az ókori és középkori népek történetéből nagy buzgalommal kihalásznak.

Mindenesetre érdekes, ha Ráth-Végh István megírja, hogy Plinius idején gyógyszerül használták az aranyat, de ennél sokkal érdekesebb az a tény, hogy a párizsi egyetem még a 18 század végén is, nemcsak hogy tiltakozott a himlőoltás és a narkózis ellen, hanem az ellen is, hogy az orvosok az ősi szokásoktól eltérőleg öszvér helyett lóháton látogassák betegeiket.

Mennél újabb keletű egy ilyen, az emberi elmaradottságot és bornirtságot feltüntető kulturtörténeti adat, annál érdekesebb és értékesebb számunkra. Természetesen az végzi a leghasznosabb munkát, aki napjaink eseményeiből gyűjti az ugynevezett kuriózumokat. A szociográfiának egy külön ága kellene, hogy kifejlődjék az ilyen adatok gyűjtéséből és módszeres feldolgozásából!

6.

Ráth-Végh István ismerteti a középkori állatpereket és érdekes adatokat közöl arról, hogyan büntették egykor az állatokat, minket azonban sokkal jobban érdekel, hogyan büntetik ma az embereket. Páratlanul érdekes a boszorkánypererek története s hogy volt idő, mikor pokoli büntetéssel sujtották azokat, kik kísértetekkel társalogtak s szellemeket idéztek. D nincs-e ma is kísértetjárás Európában? Nem büntetik-e ma is azokat, kik bizonyos szellemeket idéznek?

1700-ban egy Samuel Stryk nevű német tudós könyvet irt a kísértetek jogáról (*De jure spectrorum*. Halle, 1700.), melyben „tudományos“ alapon tárgyalja a kísértetjárás nyomán keletkező jogkérdéseket. Ime, egy „jog eset“. Felmondhatja-e a bérlő lakását, ha szellemek jelentkeznek benne? Felelet: Amennyiben a kísértetjárás elviselhető, például a szellemek csupán a ház félreeső helyén próbálkoznak szelidebb kopogással vagy enyhébb üvöltéssel, a bérletet felmondani nem lehet. Súlyosabb természetű kísértetjárás esetén a bérlő felmondhat s a háztulajdonos köteles a felmondást elfogadni.

Mindenesetre érdekes kortörténeti adat, jellemző nemcsak a korra, hanem a mindenkor alkalmazkodó jogtudományra is. Ámde szerintünk még ennél is érdekesebb, hogy harmadfélszáz év múlva, ma a nürnbergi törvények szerint szintén felmondhatja lakását a bérlő, ha a házba — nem ugyan szellemek, hanem — zsidók költöznek be s a házigazda ilyen esetben szintén köteles a felmon-

dást elfogadni.

Ráth-Végh adatai szerint négy évszázadon át tartott a középkori állatperek divatja, mikor komoly birák „bünöző“ állatok felett ítélkeztek. Az első ítéletet 1266-ban hozták egy disznó ellen, az utolsóval egy kancát ítélték halálra 1692-ben. Különös véletlen, hogy ugy a disznó, mint a ló szerephez jutottak napjaink kulturtörténetében is.

A disznóra vonatkozólag pár évvel ezelőtt a *Völkischer Beobachter* közirója *Der Weg des deutschen Volkes* című vezércikkében szórul-szóra ezeket írta: „Das Leittier des ganzen deutschen Volkes und überhaupt von allen nordischen Rassen war von jeher und ist auch noch heute das Schwein.“ („A német nép és általában valamennyi északi faj vezérállata mindenkor a disznó volt és ma is az.“) Ugyanakkor Berlinben több, mint 200 előadást ért meg egy szindarab, melynek főszereplője egy, a színpadon a maga teljes valóságában megjelenő disznó volt. — A lovakra vonatkozólag pedig nemrég jelent meg a *Berliner Tageblatt*-ban a következő hír: „Ein Denkmal für die im Weltkrieg gefallenen Pferde. Heute wurde unter grossen Feuerlichkeiten ein Denkmal zur Erinnerung an die im Weltkriege gefallenen Pferde enthüllt.“ (Ma leplezték le nagy ünnepségek közepette a világháborúban elesett lovak emlékére készült szobrot.“)

7.

Az ilyen párhuzambaállításokat a végtelenségig folytathatja bárki. Csak nyitott szemmel kell járni s ahogy Ráth-Végh István mondja: „könnyű szerrel az utszélről felszedni“ a ragyogó kortörténeti dokumentumokat. Az ember butaságot jellemző kuriózumokért ma valóban nem kell a messzi múltba kalandozni, néprajzi kutatásokat folytatni és avitt foliánsokat böngészni. Talán soha sem volt oly időszerű, mint ma, Goethe szava:

*Greift nur hinein ins volle Menschenleben!
Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt,
Und wo ihr's packt, da ist's interessant.*

Egyébként, aki kuriózumok gyűjtésével rendszeresen és komolyan akar foglalkozni, leghelyesebben teszi, ha naponta gondosan félrerak minden ma megjelenő ujságból egy-egy példányt. Egészen bizonyos, hogy pár év, esetleg már pár hónap múlva minden hátsón szenzációsnál szenzációsabb kuriózumokra akad.

(Ha igaz, hogy a ma utópiája a holnap realitása, ugy az is áll, hogy a mai realitás a holnap kuriózuma. (*Turnowsky Sándor*))

HALASZ GYULA: ÉDES ANYANYELVUNK. (Nyugat, Budapest, 1938.)

Az utóbbi esztendőök tudományos nyelv-védő és nyelvtisztító munkái, valamint a sajtó és az írók egy-egy nyelvvédő nekirugaszkodása után fölöttébb időszerű e kitűnő és szórakoztató könyv a magyar beszédet és írást elsekélyesítő hibákról s általánossá vált nyelvi tévedésekről. Szerzőt munkája kiadására az a meggyőződése készítette, hogy a hibák ellen addig kell felvenni a harcot, amíg nem késő. Helyesen állapítja meg, hogy

a nyelvtan nem adhat feleletet minden kétségre s ezért felhívja a nyelv mivelőit, elsősorban az írókat, örködjének a helyes magyarság fölött, mert a nyelv romlásáért a büntetés főleg őket éri. De munkája során még tovább megy és meggyőzően szemlélteti, hogy a nyelvhelyesség kérdése azokon a társadalmi lehetőségeken belül, ahol ügyét szóvá lehet tenni, az üzletember, a nyomdász, az egyszerű magyar polgár számára legalább olyan fontos, legalább is annak kellene lennie, mint az író számára. Ebben a viszonylatban a népről persze nincs szó, hiszen az magátólértendően és végeredményében döntően alakítja, vagy őrzi beszédében a nyelvhelyességet. A magyar középosztály keretein belül azonban annál nagyobb üzemben dolgozik a nyelvrontás. Szerzőnk fegyverül Arany János nyelvvédő-fegyverét, a gunyt választja, miután tudja, hogy a nevetség őt. A szerző nyomtatásban megjelent példák fölött hívja tetemre a németes, *aki, amely, amit*, hogy a magyarul beszélők és írók igen nagy táborától számon kérje a nyelvet frissítő, már-már feledésbe merülő ige-névi jelzőt s a jellegzetesen magyar tárgyasragozást. Védelmébe veszi a nyelvünk kertjéből kiátkozott „egy“-et, a határozatlan névelőt és Petőfivel, Arannyal igazolja, hogy ez a téves alapu idioszinkrázia a németességtől, ebben az esetben indolatlan, viszont teljesen hiányzik például épp az „aki“ esetében. Ötletesen és fordulatosan gyomlálja a polgárságuknál már szinte „nyelv-ténnyé“ szilárdult divatos idegenszavakat, mik a divat, a sport, a film területeiről vizözönként árasztották el a városi magyar nyelvet. Ugyanakkor leinti a turánkodó purifikátorokat, akik a másik végletről elindulva, már a népi nyelv tényleges kincseit is nyesegetik, ha azok véletlenül idegen eredettel gyanusíthatók. De az állnépiességet sem kiméli a szerző. Szemükre veti például divatoskodó íróknak, színészeknek az ugynevezett parancsoló mód s betűjének helytelen használatát, ami például az „engedje“ helyett „engessé“-t mondat velük. De nem kiméli Halász Gyula az *ikes ige* körüli zavarokat sem, sem a furfangos *igekötő* használata körül felmerülő tévedéseket. Az utóbbiak hibás használatát már Arany János is kigunyolta *A jövő stílusa* című cikkében. Sorra kerül a végtelenül vitatott rövid és hosszú *i, o, u, ü* kérdése, majd a *jön* és *megy* körüli kód, valamint az *által*, a *-nál*, *-nél* idegenszerűsége, a jelzők közti vessző ügye, a *volna* és a *lenne* jelenidőbeli, illetve jövőidőbeli szerepe. Mindez persze pillanatig sem untató, s miközben — valljuk be — tanulunk, nemcsak a kifigurázott példákon mulatunk, hanem a nyelvőr-író szellemét is élvezzük. Az utószóban Halász Gyula, a 250 oldalnyi példalózás ellenére sem félti az irodalom nyelvét. Ajánlja az aranyközéputat, ne legyünk tulontul követelőzők, de tulontul aggodalmasak sem. Olvasóinak utraivalóul ez a tanácsa: *olvassunk jó könyveket*. A szerző maga nem mondja ki, de könyve végkövetkeztetéseként megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelv csak a középosztály területén belül forog veszélyben. Ha a hübériség vezető magyar rétege még magyarul beszélni és írni sem tudott, ne csodálkozzunk, ha a tőkésrend közép és felső rétege — nem új keletű megfigyelés ez, hiszen már Arany János is ebben a társadalmi képletben kényszerült a nyelv védelmére, — csak több kötere való hibával, tévedéssel beszél „édes anyanyelvét.“ Nem helytelen tehát, sőt felette üdvös a nyelvtisztaságért folytatott gerilla harc. Am a kérdés megoldására véglegesen csak akkor kerülhet sor, ha megoldást nyertek a társadalom és a termelés nagy kérdései, ha megvalósul az a pillanatnyilag utópikusnak tűnő demokratikus magyar társadalmi rend, melyben a széles népi réteg, a nyelv igazi ápolója és őrizője, vezető szerephez jutva kiirtja egy kisebbség nyelvi hibáit és uralomra juttatja a maga teljes nyelvi gazdaságát. Halász Gyula meghatóan emlé-

kezik meg arról, mint segítette a háború rémségei közepette lövészárkokban a szellemi embereket a *betű*, hogy emberek maradjanak, egész emberek a háború végéig. Bátran kiegészíthetjük a nemes szándékú magyar nyelvört, hogy sokunkat ugyancsak a betű segít átjutni e barbár korban, megmaradni magyarokként európaiknak és hívőknek a jobb emberi szellemben. (*Méliusz József*)

NÉMETH ANDOR: MARIA TERÉZIA. (Grill kiadás Budapest, 1938.)

A mai magyar könyvtermelésben sűrű a történelmi regény. Kétségtelenül a történelem egyenesen felkínálja magát. Kevés utánanézés, valami kis kutatás, a történelem tudósainak segítsége s hamar kész a történelmi regény anyaga. Mindig van bennünk annyi érdekesség, amennyi az olvasó számára kellemes. Legtöbbje semmi újat nem mond, unosuntalan csak ismétli, kibővíti, inkább felfrissíti ismereteinket. Mindazonáltal olvasmánynak egysem kellemetlen.

Igényes történelmi regény a *szempátrónál* kezdődik. Ha a regényíró mást akar megmutatni, mint amit már ugyis tudunk. Ha szövegéből hitelesnek fogadható el, hogy amit ő megmutatott valószínűbb, mint az amit az elődök összeszedtek. Vagy kiderül, hogy az események új csoportosításából új mozgató elemek kerekedtek felül s a régiek nyilvánvaló hamisítások. Kedvenc szokása az egyenruhásított történelmi regényeknek az az állítás, hogy a történelmet felülről csinálják. Ez nagyrészt igaz is. De ezt a „nagyrészt“ arra szokták a szórakoztató regényírók kihasználni, hogy körülhizelgett kedvenceikből példamutató félisteneket mintáznak. Nem véletlen az sem, hogy az események nagy ritkán alulról szólnak bele. A nagy francia forradalomról számtalan regényes munka jelent meg. Legtöbbjük romantikus szórakoztató olvasmány. Bőségesen csapongó és a detektív regényeket megszegyenítő elevenség-től duzzad. Minden a királyi pár tragikus vége körül csoportosul. Az elején mindig a nyakék pert találjuk. Már az iskolában megtanuljuk, hogy az udvar fölös módon költekezett, ez hozta a nyakára a forradalmárokat. A többi azután a véletlen műve, hol a szegénység egyszer istenigazában kitombolta magát.

Komoly kutatók már többször rámutattak arra, hogy a francia forradalmat korántsem a véletlen hanem a feltörekvő iparosodás olyan jól előkészített kitervelt és robbanásig feszített akciója hívta életre, amely a feudalizmus felszámolását célozta. Új gazdasági rendet akart bevezetni, amikor a tényleges erőt nem a misztikus sors kiszámíthatatlan szélszélve, hanem a feudalizmus döcögő gazdálkodásától kielégítetlen szükségletek adták.

Éppen *Németh Andor* mutatta ki egy régebbi munkájában (*A francia kömmün története*), hogy az 1871-es rövid ideig tartó erőfeszítést szintén nem patkányöszönök hívták életre. Itt a negyedik rend erőteljes tiltakozásával találkozunk. A negyedik rend teljes joggal tiltakozik, hogy az általa 75 évvel azelőtt a harmadik rend javára kölcsönadott erejét, — ami nélkül a munkaerő felszabadítását aligha lehetett volna keresztül erőszakolni, — azzal hálálta meg, hogy számára a szabadságnak csak „esztétikai tudatát“ hagyta, míg az értéktöbblet termelésből teljesen kiebrudalta. *Németh Andor*nak ez a korábbi munkája szintén nem oknyomozó történelem, hanem történelmi regény igen értékes és aprólékos alátámasztó adatokkal.

Mostani *Mária Terézia* regénye igen jól megírt, érdekfeszítő olvasmány. Soraiban *Mária Terézia* nagystilú uralkodónő és érző emberi szív. Birodalmait, örökös tartományait és más országait ügyes emberi

kapcsolatokkal rávette, hogy résztvegyenek a hétéves örökösödési háborúban és ott főleg Nagy Frigyessel szemben helyüket jól-rosszul megállják. Erző szivét a jobbágyok is meghatották, akik sorsának enyhítéséről talán gondoskodott volna, ha nem lett volna szüksége a nemesi insurreccióra. Férjét, lotharingiai Ferencet annak a halála után is szerette. Tizenhat gyermeket szült. Németh Andor tagadja ama népi pletykát, mintha valaha is hűtlen lett volna férjéhez, pedig Ferenc, kedves modorán kívül, Mária Teréziához mérve, nem számított személyiségnek.

Mária Teréziában Németh Andor művészi imagináló erővel a Habsburgok egyik nagyvonalú uralkodóját rajzolja meg, aki csatavesztéseiben éppen úgy nem csüggedt, mintahogy mély bölcsességű tanácsokban mutatta meg gyermekeinek a nagystilű uralkodás titkait. Mária Terézia mindvégig bigott gyermeke anyaszentegyházának s mint ilyen következetes nő, aki a franciák oldaláról érkező felvilágosodási hullámot tüzzelvassal irtotta. Frigyest, a poroszok ravasz, általa sokszor megkergetett királyát talán azért tudta olyan kiadósan gyűlölni, mert egyesítette magában azt a tulajdonságot, hogy Voltairet, a nagy szabdgondolkodót nevezhette meghitt barátjának, ugyanakkor a legnagyobb kegyetlenkedéssel, zsarnoksággal futtatta népeit a frigyesi katonai drill emészítő háborúságaiba.

Mária Terézia, Németh Andor színkeverésében rokonszenves emberi tulajdonságai révén válik érdekes személlyé. Jó alkalmat nyújt fiával, Józseffel való összehasonlításra, aki anyja eszén kívül nem örökölte annak lenyűgöző természetes modorát, holott abban a korban, amikor a nagyurak rendi magatartásától és kiváltság jogaitól függött az uralkodó, egy-egy szeretetreméltó gesztusa sokkal több eredményt hozott, mint a későbbi nagyratörő József császár reformtervei, amiket a francia felvilágosodottság hatása alatt tulajdonképpen főurai javára akart kamaotztatni, amiket azonban azok mind a mai napig meg nem értettek. (P.G.)

TESSEDIK SÁMUEL: SZARVASI NEVEZETESSÉGEK
(Magyarságtudomány Budapest, 1933.)

Két lelkes pedagógus: *Kemény Gábor* és *Nádor Jenő*, levéltárakból kiásták Tessedik Sámuel, a híres szarvasi evangélikus pap XVIII. századbeli gazdasági krónikáját. Tessedik Sámuel mai nyelven szociológusnak, reformernek, gazdasági és pedagógiai szaktudósnak kellene neveznünk és hozzátennünk, hogy *falukutató*. Tessedik a felvilágosult ember, széleskörű szakmái igen neves ismerője, propagálója. Az általa felállított szarvasi gazdasági főiskolában megkísérelte — meglehetősen sikerrel — egy olyan gazdatársadalom nevelését, mely a föld intenzivebb művelésétől, az elemi oktatáson keresztül, az értékes gyógynövények meghonosításáig, mindent tudjon. Különböző hasznos termények (kukorica, zab, dinnye, dohány, répa, burgonya, köles, stb.) termesztésének népszerűsítésével a magyar gazdatársadalmat az eddigi babonákon alapuló gazdálkodásától vonta el és a növények helyes termelésének módjaira szoktatta.

Tessedikről azt szokták mondani, hogy a mai falukutatás őse. Némi átvilágításra szorul ez a vélemény. A mostani falukutatás a sebek feltárásával bajlódik és javaslatokat tesz. Tessedik Sámuel a sebek *orvoslásán* fáradozott. Érthető. Az akkori abszolutizmus sokkal kedvezőbb volt a szociális gondoskodás számára, mint a mai. Tessediket *felül* nemcsak megértették, de meg is hallgatták. Ahelyett, hogy büntették volna, országos tekintélynek örvendett. Engedték gondolatait megvalósítani. A mai falukutatókkal szemben megvolt az az előnye, hogy buzgólkodását a

legfelsőbb hatalom támogatta, csak *lefelé* tudattalan jobbágyai, de még sokkal inkább rosszhiszemű kortársai felé kellett hadakoznia. Tessedik mélyen megvetette az emberek tudatlanságát és 1750-ben szinte gunyos hangon ír a napjában kétszer-háromszor való templombajárás ellen, mert ezzel sok hasznos munkaórát „teszünk tönkre“. Egyszerű szavakkal vezetett krónikája mélyen bevilágít kora minden visszásságába. A gonosz cselekedetek okát röviden az *éhségben* látja.

1735-ben Szarvas közelében lázadás tört ki. Tessedik megjegyzi: „Ha a magyar alattvalónak csak annyi kötelességet kellene teljesíteni, mint amennyit az urbárium előír, akkor helyzete elviselhető lenne és sorsával meg lehetne elégedve, de ha többet követelünk tőle, mint amennyit az ország törvényei szerint tenni köteles, akkor boldogtalan, szegény és nyomorult ő s igyekezni fog magát minden lehető mesterkedéssel kárpótolni. A magyar törvények elég jogot biztosítanak a földesuraknak jobbágyaikkal szemben, azok elég méltányosak, csak nem kell a törvényben előírtaknál többet követelni. Sok földesur azonban nem is tudja, hogy hogyan bánnak az ő jobbágyaival, a rosszat fel sem tudja tenni. Az ilyenek annyiban hibásak, mert jogaik gyakorlását úgy bizzák másokra, hogy az illetőkre ők maguk nem ügyelnek fel s tőlük nem kérik számon szigorúan cselekedeteiket. Bizony, ez a hiba nem csekély!“

Érdekes egyéniség Tessedik! Korának mély vallásosságát össze tudta egyeztetni felvilágosodott szellemével. A világot — a reálpolitikusokra jellemző módon — két részre osztotta. A feudális gazdálkodási rend megváltoztatását vagy az arra való törekvést erején felülinek vélte. Ugyanakkor szívében viselte a parasztság sorsát, főleg a jobbgység gazdasági tehetetlenségét, amin mindenáron segíteni akart.

Krónikájában nem egy helyen tesz célzást a földesur mindenhatóságára, ugyanakkor mély hódolatot érez iránta. Az ilyesmit pl. tulzottnak tartja: „Egyszer a bíró, egy tanult, háromnyelven beszélő befolyásos egyszerű ember, engedélyt kapott, hogy Ellivár János nevű helyettesével földesuruk bécsi szobájába léphessen be. A terméken — a földesur szeme láttára — *földön csuszva*, alázatos tisztelettel közeledtek hozzá. Amint a földesur megpillantotta a tárt ajtókon át csuszva közeledőket, rettentően lehordta őket, haragos tekintettel magyarázta nekik, hogy ő nem Isten“. „Egyszer meg, amikor szarvasi jobbágyai Bécsből érkező földesuruknak néhány állomásra elébe mentek, történt, hogy Kmetty Mátyás fia, egy tizenhatéves fiatal legény, lováról leesve a kengyelbe megakadt, a ló halálra hurcolta. Midőn Harruckern (a földesur) meghallotta az esetet, részvételt volt és megajándékozta az apát, azonban könynyekig meghatotta, amikor meghallotta annak a maga vigasztalására tett nyilatkozatát. Fáj neki ugyan — mondotta az apa, — ez a szerencsétlenség, azonban megnyugtatta az a tudat, hogy fia a nagyságos földesura szolgálatában áldozta fel fiatal életét.“ — Micsoda vigasz — jegyzi meg Tessedik.

A nagypolitika nem érdekli. Népének kétkézi munkása volt, aki mintha átemelte *volna* magát a hétköznapiok izgalmas kalandjain, világot formáló arculatán s a napi munkálkodásain keresztül nem is a jelen, hanem a jövőt tartotta szem előtt. Hogy mégis megalkotta véleményét a kor egyenlenségeiről, bizonyítja krónikájának 1749-ből kelt passzusa, amely illő tisztelettel így szól: „A szeretett földesur Szarvason volt, megörvendeztetve jelenlétével kedves jobbágyait. Markovitz Mátyás evangélikus papnál lakott. Sokáig áldott volt emléke a parókián e vendégnek, ma is az a gyermekek és unokák előtt. Nyugodjanak csendesen annak a földesurnak hamvai, kiről joggal mondhatják, áldott a

föld, melyen Harruckern uralkodik! Mi hiánya is lehetett jobbágyainak? Ők bizonyára nem tudják mit jelentenek e szók: jobbágy és nyomor!" (Pap Gábor)

N. MĂRGINEANU: ELEMENTE DE PSICHOMETRIE — ANALIZA FACTORILOR PSICHICI. Editura Institutului de Psihologie al Universității din Cluj. 1938.

Az egyes tudományok fejlődése és társadalmi alkalmazása bizonyos vonatkozásban egybeesik a matematikai szempontok érvényesülésével. Ezt a kapcsolatot sejteti már Pitagoras és Platon is s hangsúlyozzák az újabb kor gondolkodói, élükön Kanttal, aki szerint minden tudományban annyi a biztos megismerés, amennyi a matematika. S bár Kant még lehetetlennek tartotta a lélektani igazságok matematikailag való kifejezését s ezzel mint tudományt elmarasztalta, az idő nem igazolta álláspontját, amint nem kedvez azoknak a mai pszichológusoknak sem, akik metafizikai beállítottságuk miatt rossz szemmel nézik a mérés bevonulását a lélektan területére. A statisztika és valószínűségszámítás alkalmazása a lélektanban ugyanis befejezett ténynek tekinthető, általuk válik lehetségessé pszicho-biológiai megnyilvánulásainak s ezek összefüggéseinek, valamint egész lelki alkatunk viszonylagosan pontos képletekbe foglalása.

Mesterei, a világszerte ismert szakemberek, *Thorndike*, *Spearman*, *L. L. Thurstone*, *Allport*, *Kelley* nyomán a pszichometria kérdéseit ismerteti meg Mărgineanu könyve a román tudományossággal. Román kulturviszonylatban növeli a két részre osztott mű értékét a bevezető rész, mely általános tudomány-módszertani és ismeretelméleti kérdéseket tisztáz. A pszichometriai rész elsősorban a középértékekről szól. E kérdés tanulmányozásával már Fechnernél is találkozunk s lényege a méréseknel előforduló hibák minél nagyobb mértékű kiküszöbölése. A második fejezetet az egyének, a tulajdonképpeni kísérleti alanyok közti különbségek kérdése teszi. Fechner és Wundt még nem gondolt arra, hogy a mérések közti eltérések nem tisztán mérési, hanem természetben rejlő hibák is. Ebből a felismerésből indul ki Galton, a biológia és pszichológia tudományos módszerének megalapítója, aki Quetelet nyomán behizonyítja, hogy Gauss törvénye nemcsak megismerési fogyatékoságainkra, hanem a természet fogyatékoságaira is érvényes s ezt a lelki jelenségekre is alkalmazza. Ugyancsak az ő nevéhez fűződik a pszichometriai koreláció-számítás. Míg u. i. a középértékek az egyéni és differenciális lélektani valóság diagnózisára vonatkoznak, addig a koreláció-számítás az egyéni és kollektív lelki megnyilvánulások összefüggéseit kutatja. Ezt fejlesztette tovább *Pearson*, aki először alkalmaz statisztikát az élettudományok, biológia, pszichológia és szociológia terén.

A háború utáni élettudományi kutatások azonban nem állnak meg a jelenségek közti viszonyok és összefüggések felfedésénél, hanem ezeket bizonyos rendszerekben, alkatokba (*configuration, sistem, structure*) csoportosítják. A lélektanban ez az ugynevezett faktor-elemzéshez vezetett, minthogy a modern pszichológiai mérést már nemcsak a lelki megnyilvánulások összefüggése érdekli, hanem ezeknek rendszere, eredő-tényezői (*factor*), melyek a lelki élet alapját teszik. Tudományos formát ezek felderítése azonban csak attól a pillanattól vehetett, amikor az elméletet a méréssel egészítették ki. A faktor-elemzéssel, melynek legkitünőbb művelője az amerikai *Spearman*, lelki életünk a geometria és számtan ruháját ölti magára s a pszichometriának ép' ez a pontja az, ahol a leghevesebb támadások érték.

Milyen módszertani és ismeretelméleti megfontolások adnak létjogosultságot a mérés pszichológiai jelenségek körében történő érvényesítésére? A pszichometria tudományos magatartása felszámolt a formális logika merev álláspontjával s az embert pszicho-biológiai egységnek véve lelki természetű megnyilvánulásaiban nemcsak minőséget, hanem mennyiséget is lát s mint ilyent folytonos vonalba integrált mozzanatoknak tekinti. Ebből a szempontból az egyén intelligenciája azonos jelenség a Gauss-féle görbére helyezett pontok folytonosságával. S a tudomány itt már nem konkrét, érzékeink által felfogható, hanem elvont valóság; nem fénykép, hanem térkép, nem természet, hanem természet és ember.

A számtan pszichológiai alkalmazását tulajdonképpen pragmatikus okok indokolják s minthogy a tények e módszer hasznosságát mutatják, a mérés kiterjesztése feltartóztathatatlanul halad előre. Ezek a mérések számos szociális és gazdasági tevékenység keretén belül hoztak már gyümölcsöket s a pszichotechnikai gyakorlat sikeresnek bizonyult az intelligencia, emlékezet, figyelem, tanulás, technikai és más képességek meghatározásánál. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a lélektan teljes egészében számtani képletekké és geometriai ábrákká lesz. Az elmélet szerepét és jelentőségét a gyakorlati alkalmazás egyáltalán nem csökkenti, sőt elsősegíteni igyekszik.

Megismeréseink — tekintettel megismerési eszközeink fejletlenségére — tökéletlenek. Különösen az életjelenségek területén, mely az egyéni különbségek világa. Itt csak annyiban pontos és induktív, amennyiben megállapításaink bizonyos tény vagy népszerűség kiszakított részletére vonatkoznak. Az ezen kívül eső elemekhez viszonyítva csupán eshetőségekről és dedukcióról beszélhetünk megismeréseinket illetőleg. Míg tehát az első esetben szó lehet matematikai törvényszerűségről, a másodikban már csak statisztikairól és valószínűségről. A pusztán csak eshetőségek igényével fellépő reláció-törvényből egyetemes törvény lett s a statisztikai módszer a biológiai tudományok logikájává lépett elő.

A matematika, illetőleg a statisztika térhódítását a lélektanban különösen a német pszichológia szellemtörténeti iránya nem nézi jó szemmel. *Dilthey* és *Spranger* szerint ugyanis, ellentétben a természettudományok analizisével, a szellemtudományok alapja a szintézis s a természettudományok mechanizmusától eltérőleg a szellemtudományok finalista szempontokat követnek. Ez az álláspont azonban — amint szerző helyesen kifejti — idejét multá. Hiszen a modern tudományok logikája sem a régi merev már. A természettudományokban ma részleges determinizmusról beszélnek s abszolút pontosságról bizonyos mértékben a fizikában is lemondtak s végül a szintetikus és analitikus módszer nem szöges ellentétben állnak egymással, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a pszichometrián kívül nincs egyéb új a lélektan területén, hiszen ez formális tagadása lenne *Spranger*, *Janet*, *MacDougall* és *Freud* érdemeinek. Az ideál azonban mégis csak az lehet, hogy az elmélet tételeit pszichometriai uton lemérjék és ellenőrizzék. S igaza van Spearmannek, hogy a pszichometriai szempont érvényesülése olyan iskola alapjait rakja le, amely az iskolák alkonyát jelenti a lélektanban. Azzal ugyanis, hogy a pszichológia matematikai ruhát ölt, a pszichológiai törvény valójában már csak két tényezőtől függ: 1. az objektíve adott jelenségektől; 2. az egyetemes logikai követelmények alól felszabadulva a pszichológus egyéni és társadalmi adottságainak járulékaitól. Ez pedig minden való-

színúséggel a lélektan belső bűneitől való megszabadulásra vezet. Egyetemes jóvá természetesen csak akkor válik, ha a társadalom is, mint eredményeinek alkalmazója, feladja egyéb fogyatékoságait.

(*Mezei Dezső*)

ÚJ DIDEROT-IRODALOM

Ha igaz a régi megállapítás, hogy az utókor szemében az a mű marad érték, amely a legmaradéktalanabbul fejezi ki saját korát, úgy meg kell állapítanunk, hogy nincsen viszonylagosabb dolog az írói halhatatlanságnál. A halhatatlanság ugyanis nem zárja ki a tetszhalottságot s a félig vagy egészen elfelejtett remekíróknak olyan korra van szüksége a feltámadáshoz, amely megérti és értékeli igyekezetét, amelynek kérdései, legalább részben, azonosak az övéivel. Diderot megítélésének és értékelésének változatossága a francia irodalom és gondolkodás különböző korszakaiban, meggyőző igazolása ennek a felfogásnak. Sokkal erősebb, érdekesebb és eredetibb egyéniség volt annál, semhogy a teljes elfelejtettségbe kerülhetett volna a halála óta eltelt másfél század folyamán; de a francia forradalomra következő visszahatás éveiben róla csupán, mint a 18. század diszitó figurájáról, kedves és bogaras különcéről akartak tudni, esztétikai és irodalmi felfogásaival alig, bölcsészeti és tudományos eszméivel pedig egyáltalán nem foglalkoztak; hacsak azért nem, hogy materializmusát tagadják vagy az erkölstelenség vádjával bélyegezzék.

A mai Franciaország eszmei és elméleti alapvetői, akik a kulturális hagyomány kincsét nem úgy akarják megmenteni, hogy páncélszekrényekbe zárják, hanem éppen a tömegek között igyekeznek újból érvényes pénzként terjeszteni, többi szellemi ősük mellett Diderotról sem feledkeztek meg. Az utóbbi pár év folyamán egész sor, többé-kevésbé tudományos jellegű tanulmány, jelent meg az *Encyclopédie* szerkesztőjéről és a *Rameau Unokaöccse* szerzőjéről. Bármilyen furcsán hangzik is, a legérdekesebb mind közül a két kötetnyi eddig ismeretlen Diderot-szöveg, amit a *Nouvelle Revue Française* adott ki. Diderot sorsának egyik legjellegzetesebb vonása, hogy azokat a munkáit, amiket ma főműveinek, többet közülük pedig a modern gondolkodás alapvető dokumentumainak tartunk, ki sem adta életében s fenmaradásukról sem gondoskodott. Évtizedek múltán, kézről-kézre jutó kéziratok szeszélyes földalatti vándorútjának végén bukkant például napvilágra a *Rameau Unokaöccse*, amit először Goethe adott ki németül s csak a német szöveg franciára való fordításából ismerték Franciaországban, míg a 19. század derekán elő nem került, nem az eredeti kézirat, hanem csupán hitelesnek tűnő másolata.

Diderot életének festőiségét, változatosságát, lendületét, magával ragadó ritmusát kitűnően érzékelteti *André Billy* életrajza, amely szerencsésen egyeztetni össze a pontosságot, a dokumentáció alaposságát az előadás élénkségével. Az élénkség és érdekesség nem rendkívüli erény annál, aki Diderotval foglalkozik, hiszen a Langres-i késműves fia olyan színes egyénisége volt a különben sem unalmas 18. századnak, melynek alig akad párja. Diderot műve, levelezése, de regényei is tele önéletrajzi adalékokkal és megjegyzésekkel. Csak önarcképét is többet idézhetnénk, mert valahányszor megrajzolta, vagy megmintázta valamelyik művész, a műkritikus Diderott, mindannyiszor bő kommentárral kísérte a portrét és igazán nehezen választanánk, ha meg kellene mondanunk, hol jelenik meg élethűbben: a metszeten vagy pedig saját soraiban. Billy könyvében illő helyet kap a filozófusok szektájának székesegyháza, d'Holbach báró párizsi palotája és vidéki háza, ahol homéroszi nevetések, Rabelais-i tréfák, kedves, családias jelenetek és az erdőn-mezőn folytatott séták

közepette vitatták meg a vendégek, a háziur vezetése alatt, az új gondolatrendszer legfontosabb kérdéseit, szövegezték meg műveiket és azokat a hihetetlenül merész, névtelenül terjesztett vitairatokat, allegorikus elbeszéléseket, melyek már leplezetlenül szállottak harcba a katolikus egyház által terjesztett és a rendőrfőnök által védett hivatalos világszemlélettel. André Billy regényes életrajzát mégis a kielégítetlenség érzésével teszi le kezéből az olvasó, aki tudja, hogy Diderot nemcsak szellemes caseur, nemcsak kitűnő barát és szolgálatkész ember volt, hanem nagy művész és gondolkodó is — és aki a változatos életsors mögött, mely az apai késeboltból indult s Nagy Katalin udvarán keresztül szerény párizsi lakáshoz s világraszóló hírnévhez vezetett, a felvilágosodás egyik legmélyebb és legmarkánsabb képviselőjét szereti.

Diderot elméleti és tudományos jelentőségét egész sor értékes tanulmány taglalja és méltatja. Mielőtt a két legkomolyabb Diderot-könyvre térnénk át, meg kell, hogy emlékezzünk *Jean Thomas: Diderot humanizmusa* című tanulmánykötetéről és *Jean Oesterreicher: Diderot politikai és közgazdasági eszméiről* készített doktori értekezéséről. A két legkomolyabb Diderot-könyvnek *Louppol* és *Jean Luc* munkáit nevezzük. Louppol könyve még 1936-ban látott napvilágot s a Korunk anak idején ismertette is, Jean Luc kötete ikerkönyve, kiegészítése a Louppolénak; ugyanabban a gyűjteményben is jelent meg. Louppol elsősorban igen alapos életrajzot adott, melyben, az általa képviselt eszmetörténeti felfogásnak megfelelően arra törekedett, hogy minél alaposabb és mélyebb képet fessen arról a társadalomról, amelyben hőse élt s működött, s melynek egyik leghatározottabb bírálója és ellenfele volt. Azután, s ez munkájának legeredetibb része, egységes rendszerbe foglalta Diderot eszméinek fejlődését, s így kimutatta, hogy az az összevisszaság, amit bírálói Diderot szemére vetnek, tulajdonképpen csak az anyag rendezetlenségének következménye s hogy a rendszeres kutatás ebben a zűrzavarban egyirányú fejlődés útját követheti ki, annak a fejlődésnek, amely a kezdeti deizmus félénkségeitől és félszégéseitől a következetes materializmusig vezet s egész sor modern filozófiai és tudományos nézet első csiráit hordja magában (pl. a transzformizmusét, a modern lélektan egyes megállapításait, stb.)

Louppol rendszeres és deduktív munkája után *Jean Luc* szintézisbe foglalja Diderot elméleti teljesítményeit. Elsősorban a „filozófia“ századát jellemzi, amely a „filozófia“ szónak legerősebb értelmét tudta adni. Majd ebben a keretben helyezi el Diderott, mint művészt, aki az irodalomban a realizmust, a jellemek helyett a „condition“ ábrázolását, a festészetben és a szobrászatban a moralizáló, erkölcsnemesítő életközelséget állítja legfőbb esztétikai követelésként föl; mint filozófust, aki végül is „isten nélküli“ világban akarja megvalósítani a mély társadalmi változtatásokat s aki az elvont ember helyett a „természetben és társadalomban élő embert“ keresi, annak számára veti meg az új világnézet és erkölcs alapjait. A közel kétszáz oldalas tanulmányt Diderot kevésbé ismert műveiből kiválasztott jellemző részek antológiája egészíti ki. A szabad bírálat szellemének értékes megnyilvánulása, a vita elméleti jelentőségén is túl, az a néhány megjegyzés, amivel Jean Luc szerzőtársának szerinte, néhány tulságosan merev s hirtelenül általánosító megállapítását kíséri. Louppol ugyanis a felvilágosodás élharcosainak csapatát négy főcsoportra osztja: Voltaire képviselné a nagypolgárság és a haladó nemesség politikai érdekeit; Rousseau, elméleti radikalizmussal a kispolgárság zászlóvivője lenne, a fiziokraták, akiknek viszonylag mérsékelt felfogása ellentétben áll a többiek hevességével, a tőkés rend

uralomrajutásának harcosai, míg Diderot és köre „a polgárság nagy tömegének közös felfogását védelmezi.“ El beosztást általában Jean Luc is helyesnek tartja, de tiltakozik a túlzott egyszerűsítés ellen. Így például az a véleménye, hogy Diderot a vallási kérdésekben elfoglalt radikális álláspontja tulajdonképpen nem a polgárság politikai érettségének és harckészségének a jele, hanem elsősorban a filozófusok tudományos felismerésének következetes alkalmazása a társadalmi lét és tudat kérdéseiben s így a racionalista-ateista Diderot éppen úgy, vagy talán jellegzetesebben kispolgári ideológus, mint a deista irracionalista Rousseau. Emellett, az író társadalmi kötöttségeit elismerve a „szorosabban vett személyi tényezők“ elhanyagolásának veszélye ellen szól, mivel „az igazán realista bírálónak éppen úgy tekintetbe kell vennie a vérmérséklet, a szenvedélyek, a kalandok, s az egyéniség elidegeníthetetlen lírai tökéjének tényezőit, mint a társadalmi környezet befolyását.“

Billy, Louppol és Jean Luc könyvét egymás mellé helyezzük el a könyvespolcunkon. Diderot személyisége csakugyan olyan csillogó-villódzó, élete és műve csakugyan annyira változatos és ellentmondásos, hogy alig képzelhetünk el egy író által írott egyetlen könyvet, amely gazdagságát, szeszélyeit és mélységeit olyan hiven érzékeltesse, mint a három különböző szempontú és vérmérsékletű író együtt olvasott, egymást kiegészítő, egymásnak ellentmondó és végül is közösen igazságos könyvei. (*Cséhi Gyula*).

FELIX SARTIAUX: LA CIVILISATION. (Collection Armand Colin, Paris, 1938.)

A civilizáció francia meghatározását, melynek egyetemessége jellemző ellentétben áll a német *Kultur* fogalmával, ismerteti *F. Sartiaux* könyve. Szerző, akit eddig főként a kisázsiai halott városok építészetéről, művészetéről, civilizációjáról írott tanulmányai tettek ismertté a civilizáció fogalmát a fejlődéssel, a technikával, a szellemi működésekkel, a játékkal, a termeléssel való kapcsolataiban igyekszik megvilágítani. Két meghatározást is ad: dinamikusát és statikusát. „Dinamikus szempontból a civilizációt az egymással összefüggő s viszonylag mégis önálló társadalmi funkciók előrehaladó, rendszertelen és egyenlőtlen fejlődésének tekintjük a munkamódszerek és a gazdaság, a gondolkodás, a játék, a művészetek összesége, a fejlődés valamely pillanatában.“ Sartiaux a civilizáció nem egyéb, mint a fenti funkciók és az általuk kialakított jellemző vonások összesége, a fejlődés valamely pillanatában. Sartiaux a civilizáció történetét ennek megfelelően osztja fejezetekre. Az első a paleolitikus és neolitikus kor, amelynek embereit igen helyesen a civilizáció pionírjainak nevezi. Nagy felfedezők, feltalálók voltak ezek az ősemberek, teljesítményeiket nem méltányolják eléggé holott ők vezették el az emberiséget a fémek koráig, a nagy birodalmak megszületéséig. Ezekkel a birodalmakkal: Egyiptommal, Mezopotámiával, Indiával foglalkozik a civilizáció történetének következő fejezete: megmutatja, hogyan fejlődik s hogyan bomlottak fel azok a gigantikus államalakulatok, melyek gyakran lépnek meg bennünket művészi termékeik tökéletességével, szellemi életük mélységével, a barbárság ellen való védekezésükkel és a külső támadásokkal szembeni sebezhetőségükkel. Ezután Görögország kerül sorra, majd a modern világ kialakulása; nevezetesen, hogy hogyan születtek meg a mai államok Róma, Bizánc, az arabok, a kereszténység és a renaissance hagyományából; milyen távlatokat nyitnak meg az emberiség előtt a 18., 19. és 20. század szellemi, erkölcsi és társadalmi vívmányai után.

Ez a program olyan hatalmas, hogy Sartiaux is csupán vázlatosan

tárgyalja s mi még így sem követhetjük. Nem követhetjük minden következtében sem s indokolatlannak tartjuk azokat az aggodalmakat, amiket a civilizáció jövőjét illetően nyilvánít. Azt a kérdést veti fel: vajjon a mostani civilizációt nem fenyegeti-e a tömegben való elsüllyedés veszélye. Ellenkezőleg azt hisszük, hogy a tömegek felemelkedése az ismeretekhez és a velük járó felelősségekhez nemcsak, hogy nem jelent veszélyt a civilizáció számára, hanem éppen kedvező előfeltételeket teremt az újabb fejlődésre. Ezt a felfogást különben maga Sartiaux könyve is alátámasztja, hiszen azt bizonyítja, hogy az emberiség minden vizsgálata, számos elvetélt kísérlet számtalan uttévesztése ellenére is kiemelkedett kezdeti gyengeségéből, tudatlanságából, bárdolatlanságából. De hagyjuk ezt a régi vitát s térjünk vissza a könyv harmadik fejezetéhez, amely a görög civilizációval foglalkozik. Sartiaux néhány megjegyzését igen fontosnak, mondhatni alapvetőnek tartjuk. Elsősorban arra a megállapítására gondolunk, hogy az emberi szellem államalkotó találékonysága nem merült ki az ősi birodalmak kialakításában, hanem felfrissült „eddig ismeretlen formákkal, új építő és romboló erővel“, amikor „működési területül Európát választotta, s annak a legkisebb, legáltalánosabb tartományát: Görögországot.“

A görög alkotás meglepő méretei és jelentősége s anyagi alapjávétlen szerénysége miatt beszélnek a történettudósok a „görög csoda“-ról. Görögországban „minden gazdasági, szellemi, művészi és társadalmi tevékenység eredeti irányt vett“. Görögország „tanítómestere, nevelője lett Európának a termelésben, a gondolkodásban és a művészetekben.“ De legnagyobb újításai, legmélyebb vívmányai az értelem területéről valók. Az embert a gondolkodás tisztább, határozottabb módjára tanította meg, az érzéki világ felkutatására érzékeny és hatékony eszközt adott: az egyidejűleg racionális és kísérleti gondolkodást. Súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy ez a csoda ősnemzés útján született, mert a „csoda“ szó csupán annyit jelent, hogy elemezésünkkel még nem sikerült fényt vetni a láthatóan rendkívüli esemény összes okaira és körülményeire. Mindent meg lehet magyarázni. Kell, hogy minden megmagyarázható legyen: — Görögország egyik legnagyobb érdeme éppen az, hogy minden dolog intelligibilitásának, érthetőségének nagy elvét leszögezte és kifejezésre jutatta. Ebből az elvből indul ki Sartiaux is, amikor bizonyítani igyekszik, hogy a „görög csoda“ az ész birodalmába tartozik, s hogy eredetét abban az örökségben kell keresnünk, amelyet a görögök az őket megelőző civilizációktól kaptak.“ (B. S.)

Nincs hízlelgőbb gondolat az író számára, mint írásainak gyakorlati, valóságos hatása. Az Enciklopédiától napjainkig a romantikus és szociális 19. századon át az író méltán hihette, hogy írni és közreadni bizonyos mondatokat, olyan cselekedetet jelent, amit a történelem siet más cselekedetre váltani. S ha a történelem nem is felelt azonnal erre a várakozásra, vagy durva visszautasítással válaszolt, az író akkor is elmondhatta, hogy tiltakozása, amit büszkén a Szellem tiltakozásának nevezett, mégis csak írott szó maradt — és ez elég volt számára.

Olyan időket élünk, amikor úgy tűnik, hogy ez már nem elég. (J. Cassou, a Kultura Védelmére összeült Nemzetközi Írókongresszuson.)

B I R Á L A T O K

ÍRÁS NÉP

Ma egyetlen egy alkalom se lehet időszerűtlen, amikor íróember megfogalmazni próbálja viszonyát népéhez. A különbség legfeljebb az, hogy mi hangsúlyozottabban tesszük fel a kérdést: mi jobban érezzük az író és népe közt huzódó szakadékot. Mi több: az a sejtelmünk is igazolt, hogy ez a szakadék mélyül. Mélyül, épp az által, hogy népünk iskolaköteles gyermekeinek egyre nagyobb százaléka nem részesül az anyanyelvi oktatásban. Másrészt mélyül e szakadék az egyre csökkenő könyvvásárlás következtében. A kérdés kézenfekvő: Mit teszünk e veszély elhárítására? Kell-e tennünk valamit egyáltalán? Vagy csak írjunk, derűre-borúra, ki mit tud és ahogyan? Vajjon — csak úgy hozzávetőlegesen — megtudnók mondani, kik és hányan olvassák itthon a romániai magyar írókat? Hány falusi és városi népkönyvtár működik? Bizony erről nagyon keveset tudunk. Arról is csak egyesek tudnak legfeljebb, hogy 2 ezer példányszámnál nagyobb példányszámú könyveket mindössze egyik napilapunk „ajándék regénytára” hozott forgalomba az erdélyi könyvpiacra, de ez is már rég a múlté. Marad tehát elmékedési alapnak az *Erdélyi Szépmíves Céh* s ezenkívül az *Ágisz Hasznos Könyvtára*, meg a külföldről importált könyvek. Ez utóbbiak között leginkább a félpengős regények terjesztik ismert áldásaikat. A jókönyv bizony nem jut túl a belvárosok határain. Ha feltételezzük, hogy kb. 150 ezer ujságolvasó, magyar ajkú társunk szépirodalom olvasó is, ez akkor is csak az erdélyi városlakó felnőttek számát teszi, mintahogy az olvasók 70 százaléka ténylegesen a városi és falusi értelmiségiek köréből kerül ki. Hol van, mit olvas, olvas-e egyáltalán az 1 milliónyi magyar tömeg? Az iskolakötelezettséget véve alapul — nagylelkűen — fogadjuk el, hogy ma már nincs egyetlen írástudatlan magyar anyanyelvű ember se, ámde vajjon nem elképesztőbb analfabétizmus-e a hivatalos statisztikai analfabétizmusnál, amikor közel egymillió írástudó társunk egyáltalán semmit se olvas? Ime, az erdélyi író és népe között ez a hasadék a legmélyebb...

De vajjon szellemi szikron nem tátong-e űr az olvasó és az író között. A népnek irunk-e? Helyesebben: kell-e nekünk igazodni a nép körülményeihez, vágyaihoz, műveltségi fokához? Hiszen egy író társunk, nem is olyan régen, irónikusan utasította vissza azt a feltevést, mintha neki népnevelő szerepe lenne. Pedig még a legmakacsabb vad zsenik is egyetértének abban, hogy az író, ha egyebet nem, az anyanyelvet műveli. Ebből a szempontból kiindulva kissé tehát mégis népnevelő az író. Sőt, még ennél több is kiderül. Hisz az írás nemcsak a szép mondatok faragását célozza, hanem az érzelmek és az emberi közösség által felhalmozott tapasztalatok megőrzését. Gyarapítja és terjeszti azt. Legalább is

ez derül ki a klasszikusok műveiből. Elég utalni Hugo Viktor, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Gorkij, Zola, a Mann fivérek, a magyarok közül Petőfi, Jókai, Madách, Mikszáth és mások legjobb alkotásaira. De az ember és a népábrázoláson kívül megtaláljuk az írók műveiben az adott korok és országok társadalmi rajzát a maguk politikai, gazdasági, kulturális és világnézeti vetületeivel együtt. A lelkieket éppen úgy, mint a tudománybelieket. Ismerniük kellett népüket, akár úgy, hogy maguk is a pórnépből származtak, akár úgy, hogy felülről szálltak alá megismerni. A népismeret pedig mindenkor a felismerését jelentette annak is, hogy a nemzettöbbség századokkal van hátrányban a civilizáció, a kultúra, a létszínvonal mögött. Ez a szemszűrő nagy ellentét lobbantotta fel bennük a kritika tüzeit, mely nélkül nem jöhetett volna létre igazi nagy művészi alkotás. A kritika szelleme pedig céltudatot is jelent. S mi lehet a célja a kritikának, ha nem az, hogy a kor színvonala fölé emelje a népközösséget! Bizony ilyen értelemben véve nagy népnevelők az írók a meseszöveg hálás formái között. Ezek szerint a mai író, sőt még az erdélyi író is népnevelő: legfeljebb rossz népnevelő. Rossz azért, mert műveltsége sántít a népismeret körül. Nem ismeri népe hibáit és előnyeit és ezért kritikátlan. Kritika nélkül pedig nem érvényesülhet benne a helyes hivatástudat. Író és népünk között az egyoldalú műveltség s a hiányos hivatástudat következtében oly nagy és olyan mély a szellemi űr, hogy kölcsönösen nem értik meg egymást. Ez volna a legsürgősebb, hogy ezt áthidaljuk.

A Vásárhelyi Találkozón a szándékig már eljutottunk. Ez azonban még korántsem elég. Még az sem elég, hogy páran a népi realizmus alapján álló íróknak vallottuk magunkat. Mert ha a realizmust fogadjuk el, mindenekeelőtt világosan meg kell fogalmaznunk, mit értünk alatta s olyan közérthető nyelven kell ezt megmondanunk, hogy az ne legyen csak az írók műhelytitka, hanem erős kritikai mércét adjunk vele népünknek is, amellyel bármikor lemérheti hitvallásunk és a műveink közt lévő különbséget. Ha így fogalmazzuk meg magunkat, e ténnyel már is neveljük közösségünket s a nyomunkba lépő irónemzedékek fejét sem terheli majd annyi fölösleges fogalomzavar, mint amennyivel nekünk kell megküzdeni. Ime, az író a népnevelést önmagán kezdje, népe megismerése által. Tanulja meg a sokoldalú valóságot s azt követve megálmodhatja népének boldogabb jövőjét.

De mi is hát a mi valóságszemléletünk kiindulási pontja? Elsősorban a romániai összmagyarság. Ennek népi tája, történelmi hagyománya, szellemi forrása, szivevére Erdély. Erdély, a velünk többé-kevésbé azonos történelmi sorsközösségben élő románsággal, szász-sággal és más nemzetek ide települt fiaival. S mi adhat nagyobb, átfogóbb, nemzetibb, emberibb és erkölcsösebb lehetőséget az írói megtermékenyülésre, egy költött, tehát szebb világ alkotására, ha nem e három nép még sok szempontból felderítésre váró multjának, jelenének és jövőjének átérzése?

És mi a jelenlegi népvalóság aprólékosabban kirajzolt történelmi térképe? Hiszen enélkül az író eltéved, beléfűl a valóság szennyvízeibe. Írásai zürzavarosak lesznek.

Az egyes jelenségeket csak úgy érti meg, ha tudja, hogy a földön összesűrűsödik a világkérdések közül minden. Tanúi vagyunk egy nemzetiségében felszabadult nép szociális vívódásainak. Szenvedői vagyunk a háttérbe szorított nemzetek megbicsaklásának. Szemünk előtt és a kezünk alól tör elő egy olyan iparosodás, polgáriasulás és proletárizálódás, ami a nyugati országokban már jórészt a múlté. S mindezekben lomhán, évezredes babonákkal terhelt lélekkel, de azért termékenyülésre készen terpeszkedik el a falu, négy-öt vallásfelekezetre tagolva, a kis birtok szűk határai közé aprózva. Csupa szétfolyó kép. Látszólag csupa egymás ellen dolgozó társadalmi erők, zsákuccákba torkolló próbálkozások. Mindez kihívja az író kritikai szellemét. Nemzetközösségekről beszélünk s az érdekek sokfélesége miatt valójában ma még csak az aggodalom, a széthúzás és a bizonytalanság érzése közös. Ezt a tarthatatlan valóságot kell tudatosítanunk magunkban, hogy egy összefogó népi eszme kereteiben a civilizáltabb gazdálkodás és kultúra szintjére emelkedhessünk... Roppant nehéz és roppant szép művészi feladat ez. Mert a fentebb vázolt valóság, amellett, hogy szétfolyó, ugyanannyira változó is. Múltja és jövője van. A jelen meg zürzavaros. Milyen vezérelyre támaszkodjon az író, hogy megsejtesse a jövő boldogabb lehetőségeit? Hogyan igazítsa el népét a különböző eszmék utvesztőjében, a helyes irányba, a haladás irányába? Hogy úgy mondjam: a jó író hivatása hasonló felelősségű a vasuti csomópontokon őrködő felelősségével. Népirányító eszmék és világnézetek sinei futnak össze a széles látókörű író agyában, olykor maga is új sineket próbál rakni az emberiség mozdonya alá: a szellemi élet váltókezelője.

Igen ám, de az erdélyi író melyik szellemi fogantyút tartsa kezben a sok közül, amikor jelenlegi műveltségének, társadalmi környezetének hatása alatt azt az emeltyűt kezeli a legszivesebben, amit éppen a kezében tart? De ki biztosítja, hogy ez a legjobb, a leghelyesebb népe érdekeinek? Hiszen a jelenleg uralkodó nevelési elv fő eleme a tanítás s ezért a felülről diktált s így a már is korlátok közé szorított fogalmakkal irunk a világról. Korlátok, amelyek ugyan egyetemeseknek látszanak, de ha tekintetbe vesszük, hogy a tudomány, a kultúra, a művészet művelése mindaddig annak az egyetemes társadalmi rétegnek állt módjában, amelynek gazdasági helyzete lehetővé tette ezt, minek következtében mindig a népek fölött állt, — akkor kézenfekvő tény, hogy a mi művelődési alapelveink célkitűzéseikben mindig a népfölötti rétegek jóhiszeműségétől vagy érdekeitől vezetve alakultak ki. Az erdélyi író műveltsége, műveinek eszmevilága ezért idegen a nép előtt.

Ezek szerint nem jelent-e hátrányosabb és újabb korlátot az erdélyi írónak a Vásárhelyi Találkozó szellemi síkjára helyezkedni? Illetve nem káros, ha bármilyen világnézetet is vall? Szerin-

tem nélkül az író egyenlő volna azzal a fényképezőgéppel, amit a véletlenek irányítanak. Sajnos sokszor így is történik, amikor az író rájön, hogy szakítania kell a régi szellemmel és új, mások által hirdetett ideált nem akar magáévá tenni. Ilyenkor azt hiszi, hogy saját isteni eszméi irányítják, holott végeredményben az történik, egy neves erdélyi írónk szavaival élve, hogy az ilyen író helyett gondolkoztak, tanultak az ősök... Pedig az írónak előbb-utóbb tudatosítania kell magában, milyen eszmét és formát vesz át őseitől, kortársaitól és mit ad ő hozzá. Kétségtelenül ma a nagy világnézeti összecsapások közepette módfelett nehéz lehet egyeseknek megkülönböztetni a konjunkturális igéket az általános érvényűektől, mert ez is, az is kompromittáltnak látszik. Az eszmék azonban sosem kompromittálhatják a népet. Ezért a leghelyesebbnek látszik, ha ilyen zavaros időkben a mi erdélyi népi valóságunkból kiindulva mérjük fel a minket környező külvilágból jövő eszmék értékét, mélységét és helyi alkalmazhatóságát, hogy e szerint jussunk szóhoz irodalmunkban is.

Erdély történelmi alakulásából kiindulva, olyan társadalmi erjedést látunk végbemenni, amelyhez hasonló például kialakította a mai Franciaországot, Svájcot vagy a népi, kisbirtokos, szövetkezeti gazdasági alapokon nyugvó Dániát. A mi népünk és itt élő néptársaink létalapja szintén a kisbirtok és a bérmunka. Természetesen ezalatt csakis közszükségleti javakat termelő fizikai és szellemi munkát értek. Az ilyen munka előfeltétele a béke. A béke biztosítéka az ország és az országok népei közti egyenjogúság. Az egyenjogúság őrzője és irányítója viszont a népközösségek által szabadon, alulról felfelé megalkotott intézmények. A mi világnézetünk népünk és néptársaink társadalmi viszonyaiból önként adódik. Ugy ahogy azt megjelölte a Vásárhelyi Találkozó a nemzeti demokráciában, ami egy pillanatig se jelenti azt — éppen az elmúlt esztendő tanulságain okulva — hogy nem igényelnénk és nem óhajtanánk az ország népeit egyetemesen is összefogó demokráciát, hogy a mienk annál inkább kialakulhasson befelé...

Ugy hiszem, ezek az alapfogalmak hiányoztak a mi iskolai tantárgyaink szelleméből és így népünkben ezek nem eléggé tudatosak, ugyanezen okok miatt írónknak gondolatvilágában sem izzhattak eddig művészi élménnyé, ami nem zárja ki azt, hogy e fogalmak öntudatosodásával egyszerre ne váljanak olyan művészi erejűvé, amivel népünkre hatni tudjanak. Amennyiben pedig ez bekövetkezik és akarjuk bekövetkezését, már meghatároztuk viszonyunkat az európai eszmeáramlatokkal szemben is. Máris körvonalaztuk irodalmunk tartalmi irányát.

Bizonyára kételyek támadhatnak az iránt, mennyiben alakulhat át az író lelkivilága ezeknek az elveknek a tisztázása után. S nem rántja-e le az irodalom nivóját az elmélkedés száraz és sivár talajára? Én éppen az ellenkezőjét remélem. És ha mégsem születik meg olyan erdélyi népi irodalom, ami egyben az egyetemes emberiség kulturkincse is, amiről, ha nem lehet leolvasni a

haladás, a béke és a művészi alkotás jegyében értett európaiságot, akkor az erdélyi író vagy képtelen beismerni tudatlanságát a néphez való viszonya körül, vagy megvesztegethető karrierista. A sok keserűség között azonban öröndetes, hogy kisebbségi sorsunk alakulása egyáltalán nem nyújt tág teret a korruptságra. Ugyanakkor az erdélyi fiatal író a tudásvágy újabb és újabb találkozóira szólítja, művelődési vágya már leszáll Erdély földszint üllő népi közé. Próbál tanulni és megihletődni az igazi Erdély redőiből. Műveit és szavait, tetteit és elveit már is ehhez a törekvéshez mérni. Viszonyát az irodalmi transzilvánizmushoz kritikai magatartás jellemzi. Bár egyelőre a pusztá tagadásé, holott a szigorú és tárgyilagos építő kritika értelmezésével kell hozzányulnunk a transzilvánizmus színeiben tetszelgő művekhez, mint mindenhez. Ennek az elvnek a hiányában történhetett, hogy a kritikát megkerülő vita egy cseppet sem hozta közelebb a népet az irodalomhoz. Tegyük félre a mellébeszéléseket. Szorítsuk háttérbe a kiméletet sugaló, mindent megfojtó szempontok tulzásba vitt egyeztetését. Olyan időket élünk, amikor a nép ajkán kesergők, vádozó népballadák születnek s a tudatos írónak annál inkább szent kötelessége hirdetni, gyakorolni: kritika önmagunk felett. Kritika a szempontvédők felett. Kritika folyóirataink és napilapjaink gyöngéi felett. Kiméletlen kritika minden társadalmi fonákság felett. S mindezen túl az író magától értetődő kötelessége küzdeni az anyanyelven történő közoktatásért. Így az író és népe között hamar eltűnik mindenféle szellemi szakadék.

Mindez azonban csak elmélet. Többségünkben íróasztalokhoz kötött belvárosi és kávéházi lények vagyunk. S a feladatok innen távol mutatnak. A feladatok ugyanakkor nagyon sürgetők! Hol kezdjük megoldani őket. Ma a legelső és legközvetlenebb szellemi út a napilapokon keresztül vezet a néphez. S mi ott a helyzet? Különösen néplapjaink irodalmi színvonala és a között a színvonal között, amit legjobb íróink nyújthatnak, szintén megmérhetetlen a távolság. Ez viszont könnyebben áthidalható, mint az írástudó analfabéták és a köztünk lévő ír. (Az utóbbinek kenyér kell. A napilap olvasóinak jobban kell irni!)

Helyt áll az a megállapítás: aki a népnek akar irni, irjon röviden, hogy a napilapokban is helyet kaphasson, hogy a dolgozó kisemberek estéli és vasárnapi pihenőjükben befejezhessék és főként meg is emészthessék, amit elolvasnak. Művelnünk kell általában a rövid terjedelmű irodalmat. Meg kell teremtenünk az egykét ívig terjedő füzetes elbeszélések, kis regények, népszinművek kiadásának az alapjait. Legfontosabb azonban az írásban az élmény anyaga. Irodákból és szerkesztőségekből nem lehet kitalálni, milyen a nép, mi fogja meg a szívét és az agyát. Ez a világ a népmesék, a népballadák és a termelő munka világa. Bartóki és Kodály-i munkát igényel ez. Kétféleképp végezhetnénk. Tervszerű kidolgozást igényel először is az, hogy hogyan jussunk ki a falvakra, külvárosokba anyaggyűjtés céljából. Amellett feltétlenül és

tervszerűen meg kell szerveznünk a falvakban, külvárosokban sűrűn megismétlődő felolvasásokat. Másrészt írjunk ki pályázatokat a népmesék, népdalok, balladák összegyűjtésére. Erre a munkára elsősorban a falusi és városi dolgozó ifjúság figyelmét hívjuk fel. Ösztökéljük, hogy írják össze és küldjék be a fonókban, kaszárnyákban, külvárosi gyülekező helyeiken hallott ilyenemű és rokon termékeket. Írják le népjátékaikat. Ezáltal nemcsak anyaghoz jutunk, de írásra, olvasásra készíttjük a négy-öt elemit végzett embereket. Vagyis mozgósítsuk magát a nyelvében, kulturájában veszélyeztetett népet az író mellé, a mi valóság-irodalmunk megteremtésére. Csak így verhetünk hidat a nép felé. Illetve ez az a kapaszkodó, amelyen a legközvetlenebbül felsegíthetjük a népet is arra a művelődési színvonalra, amit író nagyjaink építettek, de amit mindaddig az aláhanyatlás veszélye fenyeget, míg népünk szegénysége minket is minduntalan visszaránt a kulturnívó vonala alá. (Nagy István)

A CSEHSZLOVAKIAI MAGYAROK ÖNMAGUKRÓL. A Csehszlovákiában élő magyarság életének sokrétű kérdése összefoglaló, tudományos munkára várakozik. A huszéves kisebbségi mult, — különösképpen mostani fordulópontján, — már nyújt néhány támpontot és erősebb körvonalat az egész népdarabot átfogó társadalmi képhez. Bizonyos, hogy ez a husz év a csehszlovák állam és a beléfoglaltatott magyar népdarab sorsának első, lezárt szakasza. A kialakulás korszaka volt ez az 1918.-1938-ig terjedő idő, a Vereckétől-Dévényig terjedő magyar sáv szerves organizmussá változásának lázas, kritikus s még be nem végződött folyamata. Csak a kisebbségi magyar nép minden rétegét egyformán értékelő, azokat alaposan megismert, felelősségteljes társadalomtudomány képes tömör magyarázatokkal szolgálni sok, kifelé érthetetlen jelenségről, amelyek az egyszerű leíró felsorakoztatás után zavaros összevisszaság és egyoldalúságok kérdőjeleit tárják a kívülálló elé.

Sehol a két tudománytalan szempont — az összekuszáltság és az egyoldalúság — olyan nagy szerepet nem kapott az irodalmi ismertetések során, mint az utódállamok magyarságát tárgyaló leírásokban. Volt ugyan és máig is megvan a társadalmi élethez értő tudományos embereink kis csapata, kisebbség-tudósok helyszínen munkálkodó, szétszórta dolgozó, nagyobb részt még csak az adatgyűjtésig jutott élvonala, de a társadalomformáló kisebbségi pedagógia nagyszerű szerepéhez ezek az elszigetelt emberek eddig még nem juthattak. Pedig az általuk művelt tudomány volna az, amely a kisebbségi magyarság széles rétegeit sorsuk öntudatára és ezáltal helyes nemzetgazdálkodásra tudná nevelni. A nemzetiségi magyar valóság szigorúan tárgyilagos vizsgálata s az ezen felépülő szerves életszemlélet, valamint tudományosan is megtervezett és megszervezett életrendszer biztosíthatná a kisebbségi magyar néptöredékek jobb életét. A magyarság erejével folyó tervszerű gazdálkodást is az alkalmazott kisebbségi magyar élettudomány gyakorlati emberei biztosíthatnák. Ma még azonban mindezeknek inkább az ellenkezőiről adhatunk számot.

Megjelent egy könyv (*Magyarok Csehszlovákiában 1918.—1938.*, szerkesztette Borsody István, az *Országutja* kiadása, Budapest, 1938.), amely a szerkesztő Prágában kelt zárószava szerint „abból a felismerés-

ből született, hogy nincsen könyv, amely összefoglalná azokat az eseményeket, változásokat, amelyek a csehszlovákiai magyarságot kisebbségi élete alatt érték. Az ilyen mű nemcsak a csehszlovákiai magyarok önismerete szempontjából látszott hasznohozónak, hanem fontos felvilágosító szerepet ígért betölteni a magyarországi, erdélyi és délszláviai magyarság körében is."

A könyv tartalmának egy része azonban, — szerkesztőjének igen helytálló elképzelésével tetemesen, sőt tulnyomóan szemben, — más szerepet látszik betölteni, mint amit ígér. Igaz, ilyen könyv, a csehszlovákiai magyarságot ért változások összefoglalása eddig még nem jelent meg, de őszinte örömmel vettük is kezünkbe, mint mindenki, aki tudja, hogy az egész magyarság szempontjából is milyen sorsformáló, mélységes hatása van annak a ténynek, hogy jelentős tömegét érték ezek az események és változások. Igen helytálló volt hasonlóképpen a másik szempont, a kifelé ígért fontos felvilágosító szerep is, a haszon után, amelyet a könyv a csehszlovákiai magyarok önismerete szempontjából hozott volna. A szép és jó hármas célelvet azonban a könyv megvalósult tartalma nem követi és nem teljesíti be.

Csak igen házagosan és hiányosan, egyoldalú csoportosításban és jókora elhallgatásokkal ismerteti a csehszlovákiai magyarságot ért eseményeket és változásokat. Nem összefoglal, hanem válogat. Nem analizál s az okokat sem fejt ki, hanem hézagos egyéni tapasztalatokat és szubjektív véleményeket közöl. Ezen a téren több cikkirónál vaskos torzitással is találkozunk, másoknál viszont az elfogultság fojtott hangját érzékeljük a tisztán csengő tudományos szó helyett. A csehszlovákiai magyarság belső lázakban vergődő husz évére a példaképpé vált kulturális helyzete a legjellemzőbb. A műveltségi élet területén vivta meg sok harcát ez a népdarab, annak sokszor nagyszerű szándékú ifjusága és sorsvállalásra készülődő irodalma. A nép, a szlovenszkói magyar kisvárosok és falvak népe is a műveltség erőinek megtartásával és fejlesztésével igyekezett kárpótolni magát az egyéb tereken, főként gazdasága terén bekövetkezett elszegényedésért. Ez a természetes rekompenzáció és a visszavonult erőgyűjtés a későbbeni általános talpraállásra mindig sok belső és külső akadályba ütközött. Politikai tekintetek vezették mindig úgy az államhatalmat, mint a csehszlovákiai magyarság társadalmi és politikai vezetőségét, amikor irányítólag igyekeztek beleszólni a kulturális élet dolgaiba. A gáttalan fejlődés lehetőségeinek hijján ezért nem válhatott az itteni magyarság kulturális élete ezideig általában a csehszlovákiai magyar élet szilárd alapjává. Ezért vitte a megtorpanás mai zsákuccájába a csehszlovákiai magyar kulturát az az elhibázott igyekezet, hogy „direkt módszerek“ igénybevételével tegyék itt is, amott is pártkulturává, pártirodalommá, pártéletté a műveltséget, a magyar írást és általában a kisebbségi magyar életet. Ezeknek a törekvéseknek a következtében előállott sok vizsátság, felemáság, de az izgatott gyöngy-kagyló módján létrejött eredmények felsorolása és magyarázata is, ez lenne a huszéves csehszlovákiai magyar műveltségtörténet tudományos feladata és ez lett volna értéketadó hivatása a „Műveltség sorsa“ című fejezetnek a „Magyarok Csehszlovákiában“ című könyvben is.

A gyűjtőlencse-szerep helyett ez a fejezet a torzító-lencse szerepét tölti be. Sziklay Ferenc cikke (*Kulturális szervezkedésünk története*) a csehszlovákiai magyarság kulturális keretrendszerének íróasztalon készült leírását adja. A gyakorlatban és a valóságban sok minden ellene mond a cikk adatainak. A keretrendszer a valóban bevált SzMKE-n (*Szlo-*

venszkói Magyar Kulturális Egyesületen) kívül ma már jóformán üres. A kulturális élet lényeges megnyilvánulásai a kereten kívül történnek. Az irodalmi élet szervezete, a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség céljával ellentétben az irodalmi széttagoaltsághoz járult hozzá. A Kazinczy Könyv- és Lapkiadó Szövetkezet megbukott, a Magyar Írás megszűnt, de egészen más okok következtében, mint amelyeket a cikk felsorol. Az egyoldalúságok eme gyűjteményéhez azt felülmulóan csatlakozik a fejezet másik szerzője, Vass László (*Az irodalom*). Elhallgatásokra felépített cikke torz vonásokat rajzol, a leglényegesebb eseményeket és szempontokat kihagyja. Számára egyszerűen nincsenek a különböző könyvkiadói törekvésekben megnyilvánuló mozgalmak, nincs a tiz évig eredménnyel működött Kazinczy Kiadó s az ezideig is legkomolyabb folyóirat, a Magyar Írás. A huszas évek *Uj Auróra* almanachját, valamiféle *Tavaszi* c. folyóiratot emleget és Sziklay Ferencet idézi a dilettantizmus „hivatásáról”. A szlovenszkói olvasó, aki önismeretre vágyik, rémülten kutatja az okokat, amelyek ezt a cikket az irodalomtörténet elemi szabályaival ellentétben, a szerzővel megírták. Amikor azonban arra gondolunk, hogy a könyv a kívülálló magyarországi, erdélyi és délszláviai olvasó felvilágosítását ígerte a csehszlovákiai magyar viszonyokról, a csodálkozást kell, hogy érélyes visszautasítás váltsa fel. Mképpen állhatott érdekében a szerzőnek, hogy ilyen hamis, lényegében megmásított képet tárjon az olvasó elé?

A könyv egyéb tárgykörökben mozgó tanulmányainak egyrésze hasonlóképpen a torzítás szolgálatában áll, vagy a részkérdéseket hiányos tárgyismerettel dolgozza fel. Ilyenek Bólya Lajos (*A polgárság*), Haltenberger Ince (*A parasztság*), Hantos László (*Gazdasági életünk husz éve*), Vájlak Sándor (*Szlovákok és magyarok*) tanulmányai. Másik részük azonban hozzáértéssel ad lehetőleg pontos képet a feldolgozott tárgykörben. Ilyenek különösen Révay István alapos munkája (*A demográfia Mükreben*), Fizély Imre kitűnő tanulmánya az iskolakérdésről, Voszkay Ödön, Kövy Árpád, Baráth László, Ungár Joób pontos helyzetképei az egyházakról, Sinkó Ferenc (*A főiskolások*) tárgyilagos tanulmánya, Czuczor László lényegbevágó munkája (*Csehek és magyarok**) és Darvas János pontos párttörténete (*Politikai életünk husz éve*.)

Nem utolsó sorban állja meg a helyét a szerkesztő Borsody István tanulmánya is (*Magyarország és a csehszlovákiai magyarság*). Több részében valóban önismeretre törekszik és őszinte tájékoztatást akar nyújtani kifelé. Zárószavában is ezt ígéri, de annál érthetlenebb, hogy szerkesztői munkáját, a könyv egészét és a jó szándékot, a csehszlovákiai magyarság helyzetének teljes és hű képét ilyenképpen higitotta fel és vitte ezáltal távol a céljától. Otthon a csehszlovákiai magyarság ebből a minden tudományos egyensúly nélkül való, közismert tényekről mélységesen hallgató, másokat a valósággal ellentmondóan beállító könyvből önismeretet nem tanulhat. Mindenre oktathatja ez a könyv, csak az önbírálat szigorúságára, az önvizsgálat szükségességére, a befelé-fordulás öntépő őszinteségére nem. Kifelé pedig a magyarországi, erdélyi és délszláviai olvasó vagy arra gondolhat, hogy valamiféle javított *export-arc képet* kapott a csehszlovákiai magyarságról, vagy még in-

* Czuczor László tanulmányát, miután a kiadvány szerkesztője igen lényegesen megrövidítette, eredeti terjedelmében lapunk vezető helyén közöljük. (A szerk.)

kább arra, hogy itt kétféle magyarság él: egy kisszámú kiegyensúlyozott magyarság s egy nagyobb számú, kaoszba süllyedt, helytelen indulatokkal telített magyarság. Mondanunk sem kell, hogy a csehszlovákiai magyar arculat egészében véve más. Kemény vonásokkal teli, kissé durván ható, viharvert, de vihartálló becsületes, emberi, magyar arc!

(Kassa)

r. v.

SZABÓ ZOLTÁN CIFRANYOMORUSÁGA (Cserépfalvi), az új magyar társadalomtudományi áramlat egyik legutolsó könyve a tág értelemben vett palócvidék, a Börzsönytől a Hegyaljáig nyúló lankás mai magyar felvidék rajza. Szabó Zoltán, akit *Tardi helyzet* c. első könyve után oly előnyösen ismer a magyar irodalom, ebben az új könyvében teljesen kiértelmezte, már-már klasszicizált modorban jelentkezik. A *Tardi helyzet* riportázs-szerű rajzait, jegyzőkönyveit a legjobb szépirodalommal rokon átéléssel és kutatáson keresztül párolt, az esszé szintetizálására hajló szövegvezetés váltja fel. A könyv érdeklődése ezért továbbra is szociográfiai, a könyv jórésze a parasztság helyzetét elemzi. De a pillanatképp már kevés. A könyv uralkodó tétélei: általános ítéletek. A műfaj, mely a konkretizálás szelleméből született a társadalomtudományi tipizálás magas emeletére szállt. Az a hivatalos visszhang, mely a szociográfiai hullám pár kiváló termékét érte s az újabb magyar sajtórendészeti intézkedések, melyek követték a műfaj további alakulását tökéletesen elakasztották. „Azt hinnem — mondja Szabó Zoltán könyve zárószavaiban — hogy e témájához kicsiny kötetben a táj képe megrajzoltatott úgy, ahogy szükséges volna, az írói alázat teljes hiánya lenne. Tudom a hiányokat, de tudhatja más is: e hiányok pótlására idő napjainkban nem engedélyeztetett s a Cifranyomoruság vagy úgy jelenik meg, ahogyan ma van, vagy esetleg sehogyan se. Nem bizonyos, hogy a jövőben lehet-e szólni azokról a hibákról, melyek e népet odajuttatták, ahol van s nem bizonyos, hogy el lehet majd még mondani akár csak azt is, hogy hová jutott. Ezért e könyv írását inkább félbeszakítanom kellett, mint befejezmem lehetett.“ Ez az idézet tudatossága tisztaságában és precizitásában nem egy könyv, a Cifranyomoruság hiányainak mentegése, hanem egy műfaj — sírfelirata. „A jövő — folytatja Szabó Zoltán — mely vagy jobb lesz, vagy semilyen se bizonytalannal elmondja ítéletét mindarról, ami ide szorított magyar írókat...“ Igen, a jövő majd elmondja, ez az ítélet azonban már nem támasztja fel a műfajt, mely ime befejeztetett. Maga Szabó Zoltán, akinek (első kiadású) *Tardi helyzete* oly pompás kiállással vezette be az új műfaj rövid virágzását, a Cifranyomoruságban már egész más modorban kénytelen a szociográfiai kiszállása során észlelteket papírra vetni. A könyv ugyan még a látottak és hallottak alapján készült, de élményei már a „tudományos áttekintés“ hűvös és távolító kiszabottságában jelentkeznek. A tulajdonképpeni szociográfiai leletek jegyzőkönyveit, melyekben a közvetlen cél a társadalom sebeinek felmutatása volt, felváltotta egy bonyolultabb: a táj történelmi és emberföldrajzi, bár szellemesen és meggyőzően, de mégis generalizáló és literalizáló képe, réteg és csoportrajzaival. Ez a kényszerűség, bevallhatjuk, még mindig rengeteg tanulsággal jár s Szabó Zoltán tollából meglepően vonzó és élvezetes is, de a célok és célzatok e cseréje mégis veszteség. A célok e cseréjének következménye, hogy szükségszerűen az irodalmi anyag kerül az előtérbe és nem a szociális, hogy inkább az író képessége, általános tétéleket illusztráló bravurja ötlük szembe, mint az, amit látott, hallott, megtudott és átértett. Pedig szo-

ciális értelemben idegtépő s ezenfelül a magyar szociográfiai irodalomban eddig jórészt érintetlen tájakon jár, a salgótarjáni és ózdi iparvidékeken, hol a magyar ipari munkásság első szociográfiai felvételezése kinálkodik, mintegy a felfedezés: a tények és részletek, az állapotok és helyzetek első bemutatása. Szabó Zoltán ehelyett a magyar ipari kapitalizmus kialakulását és mai állapotát kénytelen adni. Egy „egész“ sor-sát egy másik „egészben“. Alig akadhat valaki, aki ezt a fejezetet kicsinyelhetné, de olyan sem, aki szociográfiai rajznak minősítheti. Az ilyen komponálású fejezetekben a közvetlen szociográfusi élmény és tapasztalat már csak stilizáló elv és hangulati járuléka, nem pedig magatartásra, állásfoglalásra sarkaló leszögezett tény. Már-már csak „vélemény“ és „felfogás“, mindenesetre a konkretizálás helyett absztrakció, mely a könyv nagyon sok oldalán szolgál ugyan olyan szövegezésekkel, melyek a magyar társadalomkutatás legjobban megírt oldalai, de sajnos, értékük elsősorban a tudományé. A szociográfia, mely a reformoknak szolt — pillanatnyilag — ide kötött ki. A műfaj elakadt. Beletorkolt oda, ahol az íróasztal-szociológia tart, az elvont, általános társadalomrajzba, amit pedig a szociográfus szükségszerűen tagad. Nem érthetetlen és nem váratlan előttünk: a műformák élete a történelem élete s ha valamely műforma az ellentétébe csap át, ott megszűntek a műforma eredeti teremtő feltételei s ha terem még, úgy a termés formai jelentkezésében torz, vagy utra vál. A Cifranomoruság szép könyv, nemes könyv, de utat vált s ez az ut a reform-Magyarország szempontjából még problematikusabb, mint az eddigi. (G. G.)

A „D., TERV. Déznai Viktor és Gárdonyi István idei Mikszáth Kálmán pályázaton kitüntetett regénye (Práger kiadása Pozsony) nem csupán terjedelmével nagyszabású. Nagyszabású az ötlete. Nagyszabásúak a hősei. Tényleg világok küzdenek benne, vagy legalábbis világokat átható eszmék: a háború és béke. A nagyszabású eszmékhez illő a küzdelem s korántsem csak a szembenállók méretei miatt, hanem, mert a küzdelem és összecsapás módja is teljesen egyedülálló. Ha az eddigi háború és béke regények a háború közelhozatalával s a háború rémségei közepette vergődő pár pacifistával és intencióikkal vallottak a béke mellett *A „D“ terv* azzal egyedülálló, hogy háborújában a béke eddig ismeretlen széles aktivitással lép fel, pacifizmusa nemcsak egy-két személyn vagy szituáción keresztül tagadja a háborút, de valóban egyenrangú ellenfélként lép a háború vas és vér görgetegével szembe, nem elszigetelt és kétségbeesett akciókat vonultat föl, de egy egész országot, a totális háborúval szemben egy totális pacifizmust, amely nem kedélyi és sápadt, de vérmes és tudatos, szervezett és elszánt s így félelmetes és — utópikus. Mert utópikus mindaz, ami nem számol száz százalékgig az adottságokkal s a társadalmi-történeti meghatározottságú emberi természettel. Ezért azután pár oldal után látható a regényből, minden jól vezetett realizmusa ellenére, hogy fantasztikus. S nem csak azért, mert *holnap játszódik...*

De mi történik a regényben?

Franciaországban egy szép napon beszüntetik a munkát az összes fontos ipari üzemek. A sztrájk nem gazdasági és nem politikai. A munkásság követeli a hadiüzemek leállítását, a hadsereg leszerelését s a franciák ellen készülő németekkel szemben nem a háborús, de a polgári el-

ellenállás megszervezését. A követelésekre a kormány megbukik. A köztársasági elnök Roger Constant pártonkívüli politikus javaslatára megszünteti a kormányt, felszámolja a központosított, politikai manifesztációjú államot s a közhatalom minden funkcióját a városokra ruházza. Feladja a határvédelem gondolatát. Számol azzal, hogy a németek bombázókkal pusztítják el az ipari központokat, számol a hadisarcokkal, tuszokkal, kényszermunkával, ipartelemek leszerelésével és elszállításával: az egyoldalú ellenállásra nem találó hadjárat minden következményével. A hadsereget szabadságolják, a Banque de France aranykészletét elrejtik, az egykori vezérkar a békés ellenállás módozatait szervezi... Az országot régiókba osztják, a régiók autarchiára rendezkednek be. „Franciaország olyan lesz, mint egy szivacs: a megszállás következtében levágott részek önállóan folytatják tovább életüket.“ Központi hatalom, ellenség nincs, ezért nem is lehet leverni...

Az ötlet megvesztegető. Alaposan át is gondolt. Szerzők hosszú oldalakon át egész tanulmányszerűen értelmezik. Már-már el is fogadja az ember. Az állam természete kétségtelenül harcos, a városoké pedig békés. Valaha, a középkorban tényleg fénylő szakaszokat irtak a történelemből az emberi lét harcos tendenciáitól mentesen működő városok. De továbbra is, a történelem folyamán, a városok törekedtek a polgárosultság áldásaira. Viszont mégis ezekből a békés természetű városokból alakult a dolgok logikája szerint az imperialisztikus és harcias állam. Az ötlet tehát merész és kockázatos is egyben. Igaz, a regény sohasem társadalomtudományi disszertáció. Minden regény az anyagából készül. A bírálóra elsősorban tehát csak az tartozhat, hogy hogyan...

Szélesen és körültekintően. Talán tulságosan széles és tulságosan körültekintően is. Franciaország felmondja mindazokat a szerződéseket, melyek támadás esetére a különböző hatalmakat a mellette való kiállásra kötelezik. A német hadsereg megindul. A franciák nem állnak ellen. A katonaság visszavonul, a nép némán és engedelmesen fogadja a hódítókat. A háborút „megszállás“-nak veszi s így is viselkedik. A német hadvezetőség eleinte csapdának véli mindezt s csak lassan és megfontoltan vonul előre. A helyzet rejtélyes. A német katonák nem győzteseknek érzik magukat, hanem illetéktelen betolakodóknak. A paradox és csábító szituáció regényíróknak való. Szerzőink ki is aknázzák. A regény ezen a szakaszon tart a tetőpontján... Ellenállásra csak Cambrai és vidéke gondol. Ez is csak azért, mert egy volt hadügyminiszter gyávaságnak és hazáráulásnak minősíti a franciák passzív magatartását és fegyveres ellenállást szervez. A németek diabolikus erővel tiporják el az elszigetelt vállalkozást. S ha a szerzők tétele szempontjából itt elérkeztünk a végéig: a háborús ellenállás értelmetlenségének valóban sikerült igazolásához, ezzel még korántsincs vége. Sőt a regényes bonyodalom valójában csak most kezdődik. Itt mered fel a kérdés: sikerül-e Franciaországnak végig a békés ellenállás? A regénynek is mint regénynek ez a próbája. Szerzők megoldása bonyolult. A Cambraínál megvert hadügyminiszter nem okul. A fegyveres ellenállás lehetősége tovább kísért s a regény eddigi technikai horizontja kitágul. Kémek, desperádók, szerelmek bukannak fel s mert az ország fegyveres megszervezése már lehetetlen, egy újabb fantasztikus elem — a halálsugár. Szerzőket itt már cserbenhagyja az ügyesség. A bonyodalom áttetsző, már eleve látható, hogy csak gépezet. A halálsugár működését az utolsó pillanatban maga a fel-találó teszi lehetetlenné. A békességre törekvő emberi (meglehető)

regényes fordulatok közt) győzedelmeskedik. A volt hadügyminiszter második kísérlete is csődöt mond. A békés ellenállás eive, módszere, gyakorlata bevált. A német hadsereg — főleg a szerzők jóvoltából — felbomlik. Franciaország győz. A regény utolsó soraiban a háborús kancellár (bárki egész pontosan behelyettesítheti nevét) kormányával együtt Olaszországba menekül. Berlinben pedig a békés németiség reprezentánsa veszi át az ügyek vezetését...

A vágy mélyből fakad s az álom szép. Szerzők elképzelése tényleg megkapó. Szórakoztató is, különösen a könyv első felében, ahol az ötlet varázsa friss s a vállalkozás kimenetele még izgatja az olvasót. Itt a regény meséje is gyorsabban pereg, a fejezetek is plasztikusabbak, — s bár az értekező és az interpretáló modor az alakítás kárára tulteng, az érdeklődés még intakt. Cambrai után azonban már fáraszt a regény elején megütött változatos komponáló-technika s a fokozódó regényesség ellenére is. A regényesség itt már helyenként sok és fölösleges. Az epikai szélesség terhes, a színen képletek és szándékok mozognak. Szerzők életalakító képessége különben sem magas. Már pedig egész seregbe rug a személyzetük. Vállalkozásuk sulya egyre nagyobb. Azért azonban olvassuk egyre tovább. Háromszáz, négyszáz, ötszáz oldal, ötszázötven, még ötven. Ugy véljük: kevesebb több lett volna. Talán nem ennyire zsufolt, de kialakítottabb, művészebb s nem ennyire szerkesztett és csinált; kevésbé didaktikus és magyarázó, de spontán, kirajzolt és eleven.

S végülis: az utópikus írások mindig problematikusak. Valamennyi a remeklés és a pamfletizálás határán mozog: még nem remek, de már nem is pamflet. Mint ez is. Ahhoz, hogy remek legyen, szükségszerűen hiányzik belőle a realitást feltétlenül kibíró művészi, a pamfletet viszont erőfeszítése következtében haladja meg. Mint ahogy általában a művészi ösztönösséget is meghaladja az utópisztikus koncepciókhoz szükséges — itt is bőviben adott — elgondolási készség.

Ezért azonban értékelhető A „D“ terv, viszont elmaradhatatlan bírálni. Bírálni, mint regényt, bírálni, mint elgondolást. De ki is emelni egész sereg vitánkívüli kvalitását, komolyságát.

Bárhogy fogadja a bírálat és a közönség, a mai magyar írás szembezőkő darabja. Az is lehet, hogy váratlan lesz a sorsa. Mai mindennapi barbár, háborús pszichózisunk napjaiban mindenesetre időszerű. Még dívat is lehet. Am bármilyen lesz a sorsa: nemes etoszt tükröz s a jó lelkiismeret az anyja. (Gaál Gábor)

S TIMMEN DER VÖLKER. (Dien schönster Verse aller zeiten und Länder. Herausgegeben von Alfred Wolfenstein. 1938 Querido Verlag N. V. Amsterdam.) Hősi és megható a Németországból elüldözött és elmenekült szellemi emberek makacs, konok küzdelme szanaszét a világon a humanitásért s a szellemért. Am ki védje az emberiséget, ha nem azok, akikben megcsufoltatott és kiknek hiányozna fájdalom-sabban a művészetben rejülő igazság, mint azoknak, akiket a művészet és az igazság miatt üldöztek el. S megható az a gondosság és szorgalom, amellyel egy ilyen négy és félszáz oldalas költői világanthológia az emigrációban elkészül és megjelenik, amikor már-már azt sem tudjuk, kinek és miért? E hatalmas versgyűjtemény elindulva az ókori Keletről és távol Keletről felöleli az ókori és mai Nyugat, valamint a tengerentúli Ujvilág költészetét, homlokán Petrarca szavaival: *Megyek és kiáltom: Béke, Béke, Béke!* A szerkesztőt ez

a mély humanista gondolat vezérli a világ költészetén keresztül s célja a világ lírájában a „művészet mágiáján“ keresztül rámutatni a világirodalom kiirthatatlan humanizmusára. Irányelve a herderi *Humanitätsreligion*, ugyanaz az elv, ami négy évtizeddel a francia forradalom után Herdert a népek költészetének első komoly németnyelvű anthológiájának szerkesztésekor vezette. Különben Wolfenstein kötetének a címe (*Stimmen der Völker*) szintén herderi kifejezés s herderi az intenció is: dokumentálni az emberiség becsületét és szemléltetni a költészetben megnyilatkozó népi jelleg és művészi érték viszonyát s érzékelteni az emberi alkotó erőt. Nincs olyan felfelé ivelő társadalom, amely az életből kizárhatná a szépet s ennek igazi foglalatát, a művészetet. Minden bizakodó társadalmi képlet nagy súlyt helyez a kulturörökség megőrzésére s az alásüllyedő társadalomban a kulturörökséget a jövőbe mindig a haladás hordozói mentik át — mondja W. hitet téve a művészet függetlensége s az alkotás szabadsága mellett. „Ézért nem hajthatja a költő az igazságot tökéletlen szándékú berendezések jármába.“ A költő csak egy irányban nem szabad: az emberben való hit és a humanista misszió az ethoszhoz láncolja. A versek válogatásában azonban az utóbbi követelmény felmutatása a szépkövetelmények bemutatásának előnyére fölötte hiányos. A műélvező kétségtelenül kielégül, ám a *vox humana* kihagy. Épp amit a szerkesztő előszavában kihangsúlyoz: a szabadságvágy költészete meglehetősen a háttérbe szorul. Például nemcsak az anthológia magyar részében hiányzik a XIX. század első felének világszabadság lírája, hanem a többi népek költészetének bemutatásából is. Így Wolfenstein irodalmi munkája, ha a haladás szolgálatában áll is, tartalmát és hatását illetőleg passzív. Már pedig a kultura védelmezői nem állhatnak meg a szemlélődésnél és szemléltetésnél. A kultura, az irodalom csúcsai épp abban csúcsok s így a népek költészete is, hogy a társadalomnak az aktivitás, a vitális haladás szükségességét sugalmazzák. Wolfenstein anthológiájával egy időben egy magyar verses gyűjtemény is megjelent. (*Faludy György: Európai költők antológiája*). Faludy gyűjteményét épp az a pozitív elem lendíti, ami Wolfenstein anthológiáját sokszor elernyeszti, olyanynira, hogy az olvasóban önkéntelenül is felvetődik a kérdés: csak ennyi volna a világot átalakító humanizmus ereje, sava a világ lírájában, amikor épp a költők voltak azok, akiken keresztül a haladás diadalmas rohamzenéje a késői korok számára is hallhatóvá, érzékelhetővé vált? Wolfenstein munkája bizony így nem teljes siker. Szándéka azonban dicséretes s hatalmas munkája hiányosságai ellenére is lenyűgöző.

(Méliusz József)

A KORUNK HIREI

Magas javadalmazás ellenében keresünk lapterjesztőket Románia magyarlakta városaiban. Ajánlatokat a kiadóivatal címére kérünk.